

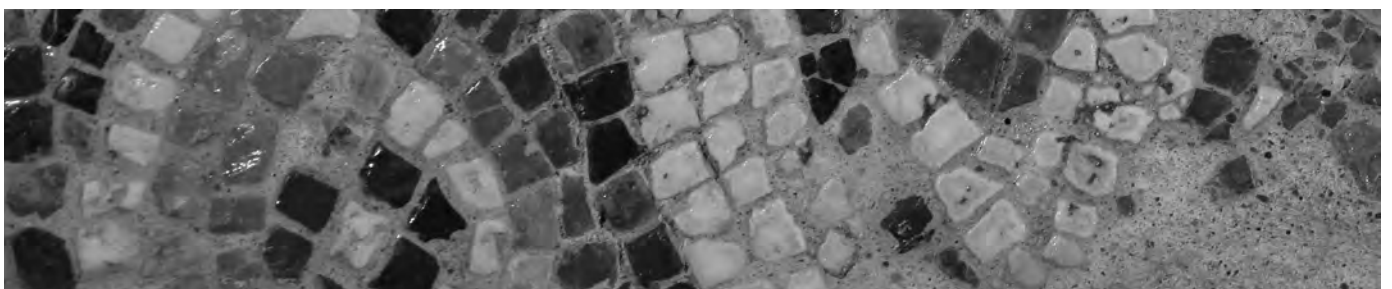

**LAS *DOMUS*
DE *BARCINO***

**LES *DOMUS*
DE *BARCINO***

**THE *DOMUS*
IN *BARCINO***

**LES *DOMUS*
DE *BARCINO***

L'ARQUITECTURA DOMÈSTICA DE LA CIUTAT ROMANA DE *BARCINO*

En aquest article s'hi analitza l'evolució i les característiques de les cases excavades a la ciutat de Barcelona des de la seva fundació fins a l'antiguitat tardana. Una de les característiques més destacades de l'arquitectura domèstica de *Barcino* és el fet d'haver-se desenvolupat a partir de l'època d'August. Aquest tret està directament relacionat amb les tipologies de cases que es poden descobrir a Barcelona,

que es diferencien de les tipologies que es desenvolupen en època d'August en altres ciutats romanes amb un passat urbà més antic. Una altra característica molt destacada de les cases romanes de *Barcino* és la riquesa i el luxe acumulats entre les seves parets, ja que gairebé totes les restes descobertes es poden identificar com a cases benestants. Aquestes dues característiques,

sobretot la segona, ens permeten, a més de reflexionar sobre quin tipus d'habitatge trobem a la ciutat romana, ajudar en el camí de la interpretació sobre el tipus i la funció que té la ciutat on es troben aquestes restes domèstiques.

Paraules clau: Arquitectura domèstica, *Barcino*, casa, època romana, urbanisme.

LA ARQUITECTURA DOMÉSTICA DE LA CIUDAD ROMANA DE *BARCINO*

En el siguiente artículo se analizan la evolución y las características de las casas excavadas en la ciudad de Barcelona desde su fundación hasta la antigüedad tardía. Una de las características más destacadas de la arquitectura doméstica de *Barcino* es que ésta se desarrolló a partir de la época de Augusto; un rasgo directamente relacionado con las tipologías de las casas que se pueden

descubrir en Barcelona, diferentes de las tipologías que en época de Augusto se desarrollan en otras ciudades romanas con un pasado urbano más antiguo. Otra característica destacada de las casas romanas de *Barcino* es la riqueza y el lujo acumulados entre sus paredes: casi todos los restos descubiertos se pueden identificar como casas acomodadas. Ambas características,

sobre todo la segunda, nos permiten, además de reflexionar sobre el tipo de vivienda que encontramos en la ciudad romana, ayudar en el camino de la interpretación sobre el tipo y la función que tiene la ciudad donde se ubican estos restos domésticos.

Palabras clave: Arquitectura doméstica, *Barcino*, casa, época romana, urbanismo.

RESIDENTIAL ARCHITECTURE IN THE ROMAN CITY OF *BARCINO*

The following article analyses the evolution and characteristics of houses excavated in Barcelona that date from the time of the city's foundation to late antiquity. One of the most notable characteristics of residential architecture in *Barcino* is that the construction of these buildings began in the time of Augustus, a fact directly related to the types of houses to be

found in Barcelona, which are unlike those built during Augustus's rule in other Roman cities with an older urban past. Another striking feature of the Roman houses in *Barcino* is the wealth and luxury amassed within their walls: almost all the remains found can be identified as homes belonging to affluent residents. Both these factors,

but particularly the second, not only contribute to our reflections on the kind of house found in the Roman city, but also help us to interpret the type and function of the city where these residential remains are located.

Key words: Residential architecture, *Barcino*, house, Roman era, urbanism.

L'ARCHITECTURE DOMESTIQUE DANS LA VILLE ROMAINE DE *BARCINO*

Cet article analyse l'évolution et les caractéristiques des maisons fouillées dans la ville de Barcelone depuis sa fondation et jusqu'à l'antiquité tardive. L'une des caractéristiques les plus notables de l'architecture domestique de *Barcino* est qu'elle se développa à partir de l'époque d'Auguste. Un trait qui est directement lié aux typologies des maisons que l'on peut découvrir à Barcelone, différentes des typologies

qui se développaient à l'époque d'Auguste dans d'autres villes romaines ayant un passé urbain plus ancien. Une autre caractéristique importante des maisons romaines de *Barcino* est la richesse et le luxe accumulés entre ses murs : presque tous les vestiges découverts peuvent être identifiés comme appartenant à des maisons de familles aisées. Outre réfléchir sur le type d'habitat que nous trouvons

dans la ville romaine, ces deux caractéristiques, et plus particulièrement la seconde, nous aident dans la voie de l'interprétation sur le type et la fonction de la ville dans laquelle se trouvent ces vestiges domestiques.

Mots clé : Architecture domestique, *Barcino*, maison, époque romaine, urbanisme.

1. Introducció

A la ciutat romana de *Barcino*, a causa de la condició que té de ciutat construïda *ex novo* en època d'August, l'arquitectura domèstica s'insereix perfectament en les tendències principals de l'urbanisme altimperial. En aquesta ciutat s'hi poden analitzar com es van assentar les edificacions dels segles I i II dC en terrenys verges, sense necessitat d'adaptar-se a edificacions anteriors ni a conceptes urbanístics antics. Es desenvolupa, per tant, sense elements ni condicionants anteriors d'època republicana que influenciarien sens dubte als nous models domèstics.

Malauradament, en una ciutat amb una trajectòria urbanística ininterrompuda des de la seva fundació fins a l'actualitat, resulta molt complicat obtenir de les excavacions arqueològiques la totalitat de l'habitatge romà. De fet, les estructures domèstiques excavades a Barcelona únicament s'han pogut documentar parcialment, sense obtenir en cap cas la totalitat dels ambients ni les sales dels edificis. A més, la trajectòria urbanística desenvolupada durant l'antiguitat tardana, que va amortitzar gran part de les estructures més antigues, va afectar sensiblement el coneixement de les estructures altimperials.

Són per tant les estructures construïdes a partir del segle IV dC les que millor s'han conservat a *Barcino*, amb magnífics exemples com la *domus* del carrer de Sant Honorat o la *domus* de l'Arxiu Administratiu.

Però abans d'endinsar-nos en l'arquitectura domèstica, s'ha de tenir molt present la problemàtica d'estudiar cases romanes en un context urbà. Com en totes les valoracions sobre el passat, la visió que s'aconsegueix de la realitat de la societat que s'investiga és una petita part del total. En el cas de l'estudi de l'arquitectura domèstica urbana pot ser que encara s'accentui més aquesta parcialitat, ja que la majoria dels exemples que es descobreixen en una ciutat romana són una part escassa de la totalitat dels habitatges. Quan s'estudia un altre tipus d'arquitectura d'una ciutat com la pública, tant política com lúdica, se sap en la majoria dels casos que hi ha un nombre

limitat de teatres, de fòrums, d'aqüeductes. En canvi, estudiar només set cases d'un nombre total molt més elevat és un acostament molt llunyà a la realitat d'aquella societat. La parcialitat de la visió no només prové de la quantitat dels exemples, sinó també dels exemples en si. Tal com s'ha comentat, el fet d'estar treballant en una ciutat romana ocupada en l'actualitat també dificulta recuperar la planta sencera d'un habitatge. Així doncs, interpretar l'arquitectura domèstica de *Barcino* significa observar i analitzar quines tipologies de cases urbanes hi ha sense donar un gran valor a l'absència de models concrets. L'objectiu d'aquest estudi és donar rellevància a la tipologia de les restes estudiades, ja que no es poden extreure conclusions definitives de tots els models no apareguts en aquest registre i perdre la perspectiva de la parcialitat de les dades.

Ara bé, la manca d'una visió completa de les estructures també dificulta la catalogació de les restes en una tipologia concreta de casa. No només pel fet essencial de no comptar sempre amb els elements bàsics per poder determinar-ne la tipologia, com són l'entrada, l'estança principal o l'espai de circulació, sinó també pel fet d'observar-ne només una part i no comptar amb la seguretat de l'existència o no dels altres. Un exemple molt entenedor d'aquesta problemàtica seria haver atribuït a unes restes la tipologia de casa de peristil, per l'observació parcial d'un sector amb peristil, quan en realitat la casa podia haver estat d'atri i peristil. Tot i així, tenint en compte aquestes dificultats, amb les restes estudiades de la ciutat de Barcelona s'han pogut identificar algunes tipologies en conservar-se alguns espais centrals de circulació i distribució. En conjunt, es pot dir que és difícil establir conclusions sobre l'arquitectura domèstica de *Barcino* (fig. 1) amb les dades arqueològiques de què disposem a l'actualitat, ja que seria molt poc rigorós parlar taxativament d'una estandardització dels models d'habitatge. Les zones de les cases excavades sense una tipologia definida no han permès ni atribuir ni descartar amb seguretat la disposició d'una àrea central de distribució. Sense obli-

* adacortes@icac.net

dar aquesta dada, a *Barcino* s'hi poden classificar les cases en dues tipologies: cases de peristil (Meyer, 1999) i cases de pati porticat desenvolupades a partir de l'època altimperial (Cortés, 2009: 647-667). Hi ha un altre tipus de casa, que si bé no es coneix a quina tipologia pertany, destaca perquè són unitats domèstiques relacionades amb espais productius.

Entre les cases de la tipologia de peristil s'hi compten les restes de la plaça de Sant Iu i les cases més tardanes del carrer del Bisbe Caçador i del carrer de Sant Honorat. Aquests elements presenten un peristil com a àrea central de circulació i distribució dins els límits excavats de les seves estructures, des del qual, teòricament, s'accediria a gran part de les estances de la casa. De la tipologia de la casa de pati porticat només es coneix la *domus* de la plaça de Sant Miquel, que es diferencia de les anteriors perquè l'àrea de circulació i distribució de la casa és un pati porticat i no pas un peristil. L'estructura i la concepció estructural de la casa són similars, però amb la divergència que la casa de pati porticat no compta amb la relació de natura (*viridarium*) i llar tan important dins de la concepció de la casa benestant romana (Zaccaria, 1995: 340). En aquest exemple s'ha pogut comprovar com des d'aquesta àrea central s'accedeix a les altres estances excavades com a les cases de peristil.

Finalment, les altres cases de *Barcino* que han pogut ser excavades en prou extensió com per ser interpretades com a edificis domèstics, s'identifiquen també com a cases benestants sense una tipologia adscrita, i hi destaquen la *domus* del carrer d'Avinyó, la *domus* del palau Arquebisbal i també podria ser-ho la casa del carrer del Bisbe Caçador, d'època altimperial. N'hi ha algunes, tal com s'ha comentat, que es relacionen amb un espai productiu.

Tot i les dificultats exposades per analitzar les restes tan parcials d'algunes de les cases, en aquest article s'oferirà un estudi concret per a cada una de les estructures identificades com a possibles cases romanes de la ciutat, com també una visió general de tot el conjunt i la seva evolució.

2. Breu història de la recerca de l'arquitectura domèstica a Barcelona

Abans d'entrar en l'anàlisi individual de cada una de les unitats domèstiques de la ciutat, és necessari de fer un petit repàs sobre l'evolució de l'estudi històric i arqueològic de la ciutat romana, com també de les diverses investigacions sobre l'arquitectura domèstica.

Tot i la important trajectòria històrica del nucli urbà de Barcelona des de l'antiguitat fins als nostres dies, les restes arqueològiques romanes d'arquitectura domèstica a *Barcino* no han estat objecte de gaires estudis analítics. Es pot dir que la recerca arqueològica de *Barcino* va començar oficialment al segle XIX, quan la Junta de Comerç va encomanar a l'arquitecte Antoni Celles l'estudi del temple romà i als arquitectes J. Oriol Bernadet i J. Oriol Mestre el primer plànol de la muralla romana, declarada monument historicoartístic el 3 de juny de 1931. A la segona meitat del segle XIX, la Ciutat Vella va viure grans canvis i reformes que comportaren la destrucció de moltes parts de la muralla i la recuperació de molts materials arqueològics que van representar una font important d'informació, tot i la seva descontextualització. El *Diari de Barcelona* va anar fent un seguiment de totes aquestes obres, mentre que altres autors recopilaven la informació que podien i elaboraven alguns documents gràfics (Granados, 1994: 164). J. Puiggarí va documentar, per exemple, l'enderrocament de part de l'anomenat *castellum*, i va fer una il·lustració del que aleshores es va considerar la porta Geminda sud-est de la muralla romana. Un altre document molt valuós d'aquests moments és l'obra d'Hernández de Sanahuja *Disertación histórico monumental de Barcelona desde su fundación hasta la época condal. Disertación sobre la época del primer recinto fortificado de Barcelona*, editada el 1864 a Tarragona (Hernández Sanahuja, 1864). L'inici del segle XX estarà marcat per la creació de l'Arxiu Històric de la Ciutat, emplaçat a l'antiga casa de l'Ardiaca. Agustí Duran i Sanpere, el seu director fins a l'any 1957, va ser-ne un dels principals artífexs i impulsors. La posada en marxa de l'arxiu va significar un punt d'inflexió per a l'estudi i recerca del passat barceloní. Però un fet vital en la coneixença i la consciència sobre el passat arqueològic de la ciutat, fou l'excavació efectuada a la plaça del Rei entre el 1931 i el 1943, amb el parèntesi provocat per la guerra civil espanyola (Duran i Sanpere, 1943). Aquesta excavació, realitzada gràcies a la decisió de traslladar la casa Clariana Padellàs, va ser la primera en què s'intervenien en un solar tan gran dins d'una ciutat a Europa.

L'excel·lent experiència va propiciar la decisió de dedicar aquest edifici a allotjar el futur Museu d'Història de la Ciutat de Barcelona, que a l'any 1943, un cop finalitzada la guerra civil, es va inaugurar.

Amb la creació de l'Institut Municipal d'Història, dirigit per Agustí Duran i Sanpere, es van posar en marxa tota

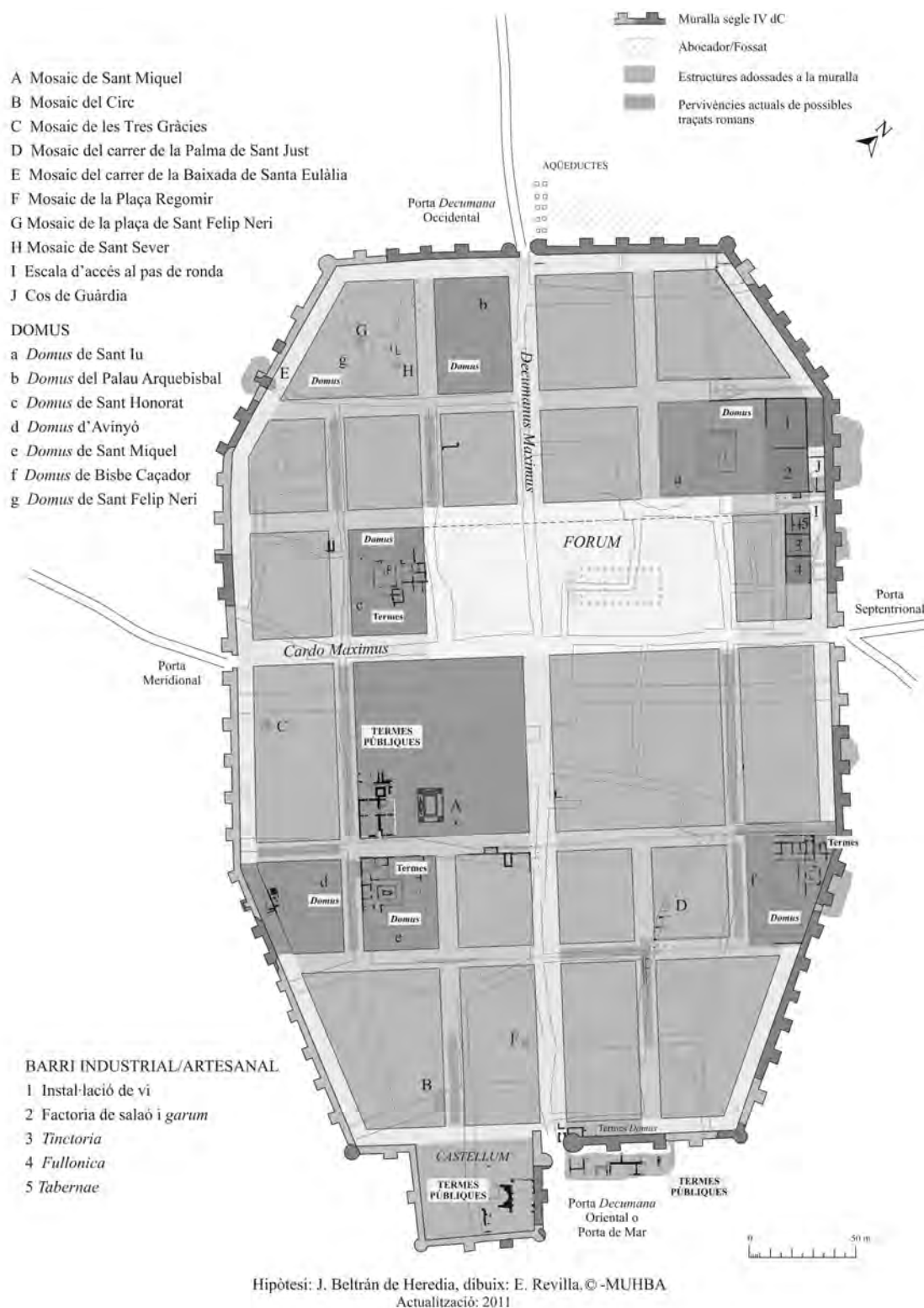

Figura 1

Plànol de *Barcino* amb la ubicació de les unitats domèstiques descobertes i els *balnea* associats.
[Hipòtesi: Julia Beltrán de Heredia. Dibuix: Emili Revilla-MUHBA]

una sèrie de campanyes d'excavacions dins la ciutat de Barcelona. A més de les excavacions programades, s'intentava controlar i excavar les intervencions¹, entre les quals cal destacar la de la plaça de Sant Iu, la del carrer dels Comtes, la del subsòl del Tinell, la de la plaça de Sant Miquel i la del palau Arquebisbal. Totes van anar aportant noves dades de la *Barcino* romana i moltes van mostrar estructures privades dels antics habitants de la ciutat romana.

Sens dubte, la primera personalitat amb què es relaciona la casa romana a *Hispania* és Alberto Balil, que en la seva obra recopilava també les restes domèstiques trobades a Barcelona, i que fou el primer a treballar a fons la problemàtica de la casa romana des de tots els àmbits, tant tipològics, decoratius i urbanístics com socials.

El professor Balil es referia a la dificultat d'estudiar l'arquitectura domèstica hispànica quan afirmava que "*La documentación disponible para el estudio de las construcciones hispanorromanas dedicadas a vivienda ciudadana (familiar, domus, o colectiva, insula) es muy reducida. Esta reducción del material utilizable, y no siempre con garantías suficientes, es tal que, en otras circunstancias y temas, sería imposible pretender obtener resultados válidos con una base tan endeble. No obstante, esta documentación corresponde a unos conjuntos fácilmente vinculables a hallazgos y exploraciones realizadas en otros lugares del Imperio Romano y, gracias a esta coordinación, es posible intentar su análisis y esperar conseguir unos resultados.*" (Balil, 1973: 5)

Malgrat aquests obstacles i els avenços i els nous coneixements que hi ha avui sobre la casa hispanoromana, la investigació que va dur a terme Alberto Balil (1972a, 1972b, 1973, 1974) continua sent una obra de referència per a moltes zones d'Hispania. Cal dir que Balil, a més de la seva recerca general de la casa a Hispania, també va publicar estudis concrets d'algunes ciutats de Catalunya, com Empúries (1962a, 1962b), Badalona (1964) i també Barcelona (1959). Balil va fer un estudi aprofundit de les restes domèstiques descobertes al subsòl del casc antic, entre les quals hi ha les restes del peristil del que ell con-

siderava la *domus* de la plaça de Sant Iu. En aquest article també va interpretar com a restes domèstiques les estructures excavades sota la casa Padellàs, restes que més tard les noves dades arqueològiques van permetre d'interpretar correctament com a tallers artesanals (Beltrán de Heredia, 2001, 2005). Un altre estudi realitzat per Balil sobre la ciutat de *Barcino* va ser una anàlisi rigorosa dels mosaics ornamentals de Barcelona, entre els quals hi havia també els domèstics (Balil, 1962c).

Després de la gran troballa de la plaça del Rei i els seus voltants, es van realitzar altres intervencions que aportaven petites dades sobre l'arquitectura domèstica, com la realitzada al palau Arquebisbal (Granados, Rodà, 1980) o al palau del Lloctinent (Adroer, 1983), que era la continuació del peristil trobat sota la plaça de Sant Iu.

El 1988 es va celebrar un important congrés sobre arquitectura domèstica de tota Hispania, que es va publicar el 1991, *La casa urbana hispanorromana* (AAVV, 1991), i que fou una obra de recopilació de les restes conegudes d'arquitectura domèstica a les diverses ciutats d'Hispania i una presa de consciència de les mancances en el coneixement d'aquest terreny de l'arqueologia catalana i espanyola. Malauradament no s'hi va presentar cap article sobre l'arquitectura domèstica de *Barcino*.

Pocs anys després de la realització d'aquest congrés, M. Beltrán i A. Mostalac (1996) van publicar un estat de la qüestió sobre la casa hispanoromana, en què van oferir una revisió del conjunt de l'arquitectura domèstica a Hispania. L'article publicat dins de les actes del col·loqui de les restes domèstiques urbanes de la Gàl·lia Narbonesa celebrat a Avinyó el 1994 (AAVV, 1996), presentava els diversos models de cases que es documentaven fins aleshores i una evolució des de l'època tardorepublicana fins a l'antiguitat tardana de l'arquitectura domèstica. El 2003, M. Beltrán va efectuar una revisió més extensa de l'antic estudi (Beltrán, 2003). En tots dos estudis hi apareixen les restes conegudes fins aquell moment de les cases de *Barcino* dins de l'anàlisi general

1. Des de l'any 1920 fins al 1975 es va fer un programa d'excavacions arqueològiques programades. Part de la documentació generada i les diferents llistes de jaciments on es va intervenir són al Centre de Documentació Patrimonial del MUHBA. Les primeres es van dirigir des de l'Arxiu Històric i a partir de l'any 1959 es van coordinar des del Museu d'Història.

de l'evolució de l'arquitectura domèstica a tot Hispània; ara be, sense un estudi individual.

En els últims anys, l'evolució urbanística de la ciutat ha provocat el coneixement de noves restes arqueològiques, entre les quals n'hi ha de domèstiques. Gràcies a la feina ben feta de l'arqueologia d'urgència, s'ha pogut fer un estudi rigorós i profund de les últimes dades arqueològiques sobre les cases romanes de l'antiga ciutat de *Barcino*, algunes de les quals ja van ser publicades pels mateixos directors de les excavacions (Raya de Cárdenas, Miró, 1991, 1994; Garcia *et alii*, 2003; Florensa, Gamarra, 2006). En el nostre estudi les cases altimperial que s'hi analitzen són el fruit d'una tesi doctoral que analitzava les restes domèstiques de totes les ciutats romanes de Catalunya, d'època tardorepublicana i altimperial (Cortés, 2009). Les cases construïdes a partir del segle IV dC són objecte d'un estudi posterior; però, tal com s'ha comentat, l'anàlisi crítica i les conclusions interpretatives de l'habitatge d'aquesta ciutat antiga s'han pogut realitzar gràcies, en bona mesura, a aquesta feina arqueològica d'urgència.

3. Les cases romanes conservades

3. 1. DOMUS DE LA PLAÇA DE SANT MIQUEL

La *domus* de la plaça de Sant Miquel és segurament una de les cases excavades més antigues de la ciutat, d'època fundacional o primera meitat de segle I dC. Les restes conegudes de la *domus* van ser excavades al llarg de diverses intervencions arqueològiques des dels anys 70 fins a finals dels 90 del segle XX².

Durant les primeres campanyes es va exhumar part de l'angle sud-oest de la *domus* (Granados *et alii*, 1977; Sol, 1977). Anys després, a la intervenció de l'any 1989, B. Miró i M. Raya de Cárdenas, del Museu d'Història de la Ciutat, van excavar la gran part de les restes conegudes³ (Raya de Cárdenas, Miró, 1991, 1994). Cal també esmentar unes petites cales efectuades a finals dels anys 90 i

situades molt a prop de les excavacions anteriors, en què es van destapar més murs d'aquesta casa. Les estructures es van identificar com la possible continuació d'una part de la façana i un corredor de la *domus*⁴.

La residència es localitzava al sud-oest de la ciutat, estava delimitada per un *cardo* i un *decumanus* i situada al costat de les termes públiques de la ciutat, localitzades a la plaça de Sant Miquel. Segurament, la coexistència dels dos edificis hauria estat de només mig segle, però la documentació dels nivells estratigràfics d'època d'August per sota de l'edifici termal datat al segle II dC qüestiona si les termes públiques de la ciutat no haurien disposat d'un arc cronològic més ampli (Miró, Puig, 2000: 173), cas en què la *domus* de la plaça de Sant Miquel hauria conviscut amb l'edifici públic des de l'inici.

L'espai urbà intervingut ocupa una superfície d'uns 450 m² i encara que la majoria dels murs conservats de la casa es van recuperar a nivell de fonaments s'hi pot identificar part d'un pati porticat, algunes de les seves estances i un vestíbul. Segons la documentació dels anys 70 (Granados *et alii*, 1977), els nivells més antics de la *domus* daten d'època augustea, però a la memòria de les campanyes de l'any 1989 només es va poder exhumar un important volum de materials sense diferenciar estrats. S'hi van documentar fragments de *terra sigillata* sudgàl·lica i hispànica i una concentració més abundant de *terra sigillata* africana D (Raya de Cárdenas, Miró, 1991: 158), així doncs, per situar la casa en època fundacional només comptem amb les dades arqueològiques de l'excavació de la primera meitat de la dècada dels 70. És en aquesta primera fase que s'aixeca l'estructura de pati porticat amb la presència d'un important vestíbul (fig. 2), mentre que la resta d'estances, també construïdes en aquesta fase, es desenvolupen sobretot al cantó sud-oest de la casa.

En una segona fase de la vida de la casa, cap a finals del segle I dC, s'efectuen petits canvis constructius, encara que molt significatius a nivell funcional. El més important dels quals és el tancament de l'entrada principal, en-

2. Les primeres intervencions al sector de la coneguda *domus* de la plaça de Sant Miquel van ser iniciades l'any 1971 en el marc de les campanyes d'excavació programades del Museu d'Història de la Ciutat de Barcelona. L'àrea va ser dividida en tres sectors, un comprenia la intervenció a la zona del *cardo*, l'altre la façana de la casa que donava a l'actual carrer de la Font de Sant Miquel, i el tercer la façana de la casa que donava a l'actual carrer dels Gegants. Les intervencions varen ser dirigides per Joaquim Sol, Isabel Rodà, Oriol Granados i Miquel Tarradell. Els treballs al sector C, dirigits pel professor Tarradell, van ser fruit d'un conveni entre el MHCB i la Universitat de Barcelona. Bona part de la documentació d'aquestes intervencions està dipositada al Centre de Documentació Patrimonial del MUHBA. Posteriorment, el 1989, es va excavar la plaça en extensió, en el marc d'una intervenció d'urgència coordinada des del Servei d'Activitats Arqueològiques del MHCB i dirigida per Maria Raya i Beatriu Miró. La darrera intervenció es va dur a terme l'any 1998, i va consistir en unes cales de sondeig properes a l'edifici novíssim de l'Ajuntament. Va ser una excavació d'urgència realitzada per l'empresa Arqueociència sota la direcció de Josep Maria Vila. Les memòries d'aquestes dues darreres intervencions es poden consultar al Centre de Documentació Patrimonial del MUHBA.

3. Raya de Cárdenas, M.; Miró, B. 1989. *Memòria de la intervenció arqueològica a la plaça de Sant Miquel. Barcelona*. Centre de Documentació Patrimonial del MUHBA. Inèdita.

4. Vila, J.M. 2001. *Memòria de la intervenció arqueològica a la plaça de Sant Miquel. Barcelona*, pp. 58-60. Centre de Documentació Patrimonial del MUHBA. Inèdita.

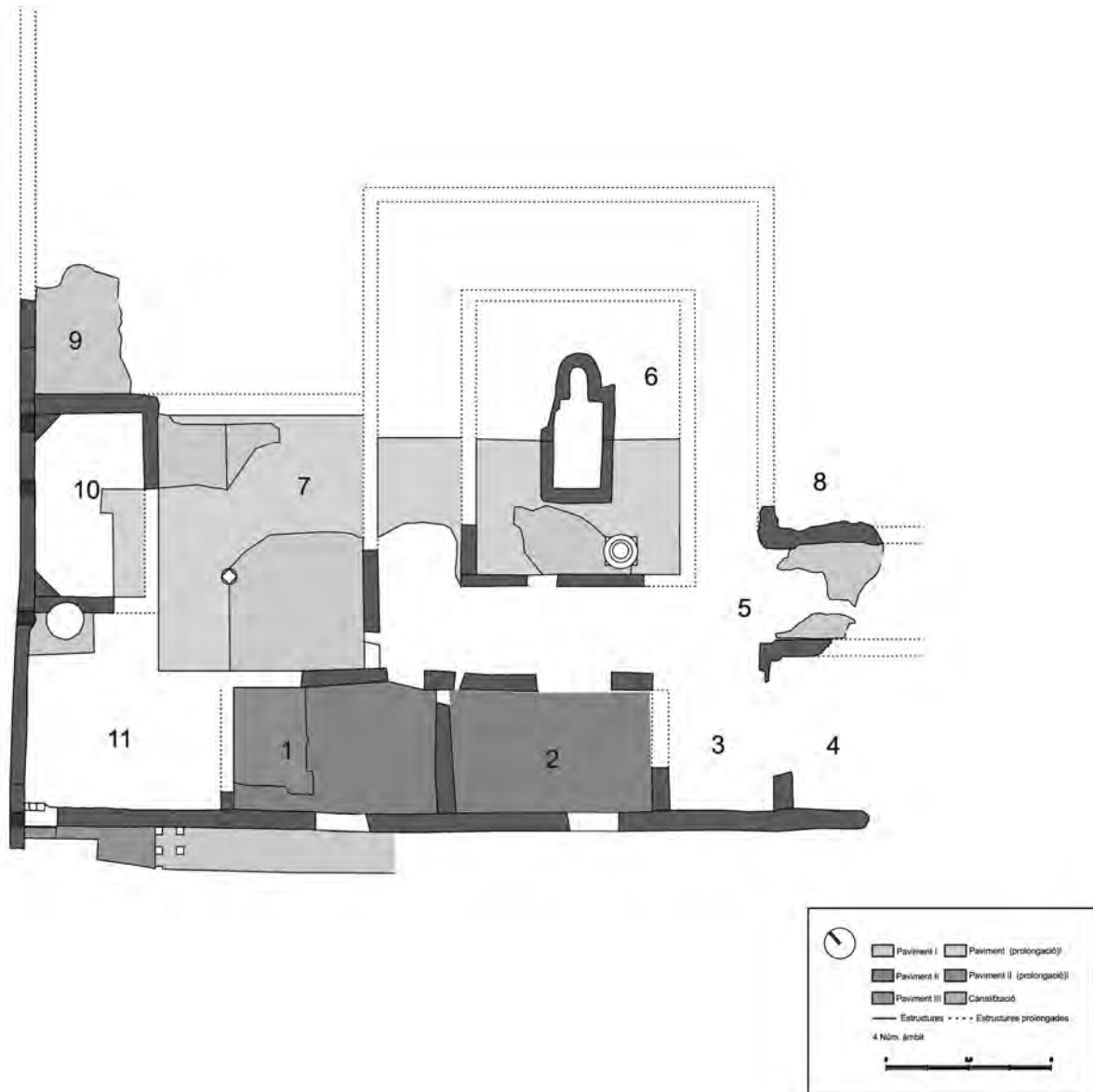

Figura 2

Plànol de la *domus* de la plaça de Sant Miquel.

[Hipòtesi: Ada Cortès [adaptat de Raya de Cárdenas, Miró, 1994 i Miró, Puig, 2000] i Carme Miró. Dibuix: Toni Fernández. Centre de Documentació Patrimonial-MUHBA]

cara que també es registrin nous compartiments interns. Segons els informes d'excavació de les campanyes dels anys 70⁵, és a partir de finals de segle I o principis de segle II dC que es reformen les termes i ocupen part del *cardine minore*. Les termes que es construeixen en aquesta fase

5. Tarradell, M; Ferret, M. 1973. *XXXIII Campaña arqueológica municipal 1973. Memoria de los trabajos realizados en la zona C), de la plaza de Sant Miquel*, Centre de Documentació Patrimonial del MUHBA. Inèdita. Rodà de Llanza, I. 1973. *Memoria de los trabajos realizados en la zona A de la plaza de San Miguel durante la XXXIII campaña arqueológica municipal: campaña XXXIII*, Centre de Documentació Patrimonial del MUHBA. Rodà de Llanza, I. 1974. *Campaña XXXIV, 1974. Sector A de la plaza de San Miguel*, Centre de Documentació Patrimonial del MUHBA. Rodà de Llanza, I. 1975. *Campaña XXXV. Sector A de la plaza de San Miguel*, Centre de Documentació Patrimonial del MUHBA. Inèdites.

donen forma a l'esquema conegut a l'actualitat⁶, tot i que podrien aixecar-se sobre unes d'antigues.

Cap a finals del segle II o inicis del segle III dC, una gran part de la casa excavada durant la campanya de l'any 1989, deixa de funcionar i se n'amortitzen algunes sales (Raya de Cárdenas, Miró, 1994: 350).

A partir del segle IV dC i fins al segle VI dC, l'espai domèstic es redueix lentament i es compartimenta segurament també per a necessitats domèstiques en altres àmbits amb la construcció de nous murs, clavegueres i pous (Raya de Cárdenas, Miró, 1991: 158). Finalment, després d'aquesta etapa més domèstica de l'espai urbà, cap a finals dels segles VI o VII dC es converteix en una cruïlla de dos carrers (Raya de Cárdenas, Miró, 1991: 158).

Estructura i funcionalitat

A les restes descobertes de la casa s'hi van comptabilitzar un total d'onze habitacions i un pati porticat (fig. 3). La planta coneguda de la casa tendeix clarament a l'ortogonalitat i es construeix directament sobre el tortorà. La *domus* segueix un esquema de casa de pati porticat i presenta una sèrie d'estances al voltant d'aquest espai distribuïdor descobert, a excepció del cantó nord. Les estances que s'ubicaven a la part septentrional del pati van quedar fora dels límits de l'excavació. El pati porticat havia de tenir quatre bandes, però només es compta amb tres. Si es perllonga l'eix de simetria marcat pel vestíbul i el pati porticat, és al cantó nord on potser s'haurien trobat les estances de més representació de la casa. La primera de definida és l'habitació núm. 2, que correspon a l'anomenat vestíbul, aquesta amplia entrada està pavimentada amb un mosaic d'*opus signinum* tessellat i la composició de la decoració està formada per petites flors de tesselles blanques i negres (fig. 4). El vestíbul dona accés directe al pòrtic sud del pati de la *domus*. Al centre del celobert hi ha el dipòsit per a la recollida d'aigua pluvial, que té forma rectangular i disposa d'una petita exedra al cantó nord (fig. 3). La boca de la cisterna, localitzada a l'angle sud-est del pati, està construïda amb pedra

i és de planta circular. En alguns punts del nivell de circulació del pati s'hi van recuperar restes d'*opus signinum*, que indiquen que l'espai descobert estava pavimentat. Entre les restes materials recuperades hi ha un *oscillum* fet de marbre de Carrara blanc, que només conserva el doble baquetó de les vores dels dos costats. No hi ha una ubicació clara per a l'objecte, que segurament formava part de la decoració del pati de la casa i es va reutilitzar com a element constructiu en un moment posterior.

En el pòrtic est s'hi ubica l'accés a l'habitació núm. 5, també pavimentada amb *opus signinum* i que està oberta en tota la seva amplada al pòrtic, però no es coneix el límit est d'aquest espai, fet que impedeix la interpretació de la seva funcionalitat, ja que podia haver estat una habitació o exedra, però també un corredor cap a altres estances. Un altre espai amb una possible definició és l'habitació núm. 7, que per les seves dimensions pot identificar-se com un possible *triclinium*. No es coneixen gaires dades de la seva decoració, però sembla que més aviat era senzilla i, per tant, no hauria format part d'un espai representatiu destacat de la casa. Pel que fa a restes pictòriques de la casa, només es va poder observar que a la part interior de la façana s'hi conservava un revestiment d'estuc de color ocre, encara que es van recuperar un bon nombre de fragments d'estucs de colors diversos que haurien decorat les parets de la casa. De la resta d'estances, l'única que presenta una definició més clara és l'habitació núm. 1, interpretada com un possible *cubiculum* per les seves dimensions, situació i restes decoratives. El paviment d'aquest àmbit és de la mateixa factura que el de l'habitació núm. 2, un mosaic d'*opus signinum* decorat amb tesselles blanques i negres. A les estances núm. 7, núm. 9 i núm. 10 també s'hi van recuperar fragments del nivell de circulació realitzats amb *opus signinum*.

La *domus* sembla que també va disposar d'uns petits banys privats (àmbit núm. 11) localitzats a l'angle sud-oest de la casa l'any 1973, però tal com s'ha comentat, l'esquema conegut és el d'una reforma que s'efectua a partir de finals del segle I dC inicis del segle II dC. No es tenen gai-

6. Vegeu l'article de Carme Miró en aquest mateix volum.

Figura 3

Vista aèria general de la *domus* de Sant Miquel.
(Fotografia: Maria Raya i Bea Miró-MUHBA)

Figura 4

Mosaic de l'habitació núm.1 de la *domus* de Sant Miquel.

(Fotografia: Maria Raya i Bea Miró-MUHBA)

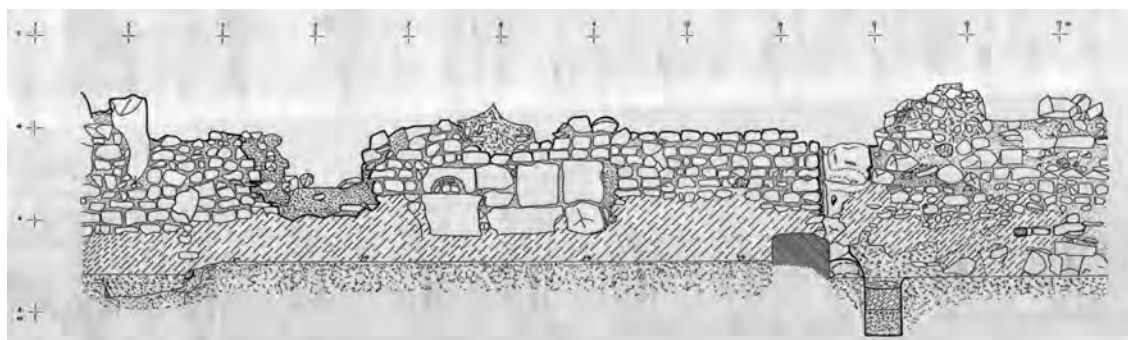

Figura 5

Secció de la façana del sector B de la *domus* de Sant Miquel, en què es pot observar la factura d'*opus vittatum*.

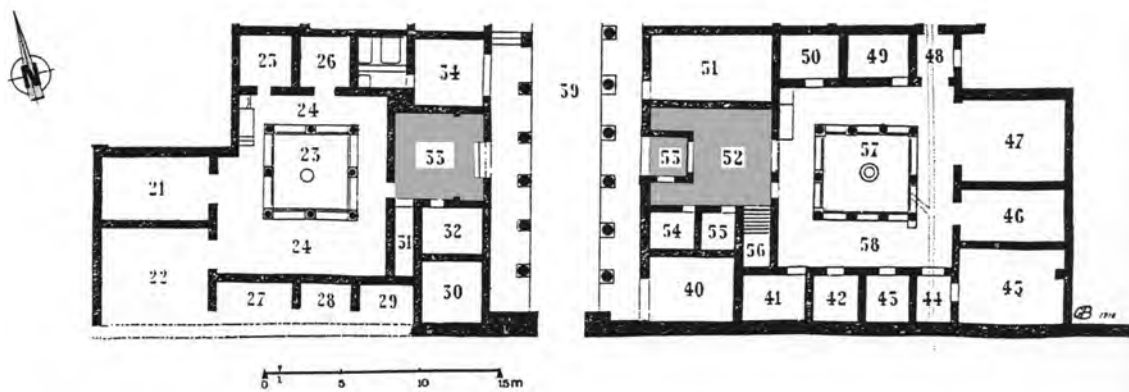
(Dibuix: Pilar Camps i Júlia Miquel-MUHBA)

res dades de l'esquema d'aquests banys, però el que és segur és que per fer-los van envair una part del *cardo minor*. També s'hi ha comptabilitzat una estança amb restes de l'*hypocaustum* i algunes altres amb paviment hidràulic, totes en un nivell de circulació més elevat que la resta de la casa.⁷

Els murs d'aquesta primera fase constructiva es van construir amb la tècnica d'*opus vittatum*. Ara bé, els murs excavats es conservaven a nivell de fonaments, i segurament aquesta tècnica només s'aplicà als sòcols dels murs, a excepció de la façana, que s'hauria construït totalment amb *opus vittatum* (fig. 5).

Les petites remodelacions que es constaten a finals del segle I dC estan fetes amb una tècnica menys acurada, són murs construïts amb pedres més irregulars lligades amb calç o formats amb *opus caementicium*. També s'hi pot observar com els murs antics d'*opus vittatum* presenten petites reformes amb elements reaprofitats i que alguns paviments de la casa estan reparats amb *opus signinum*. Els nous murs d'aquesta segona fase compartimenten alguna de les estances i tanquen l'entrada del gran vestíbul, i on abans s'efectuava l'ingrés a la casa s'hi construeix una canal que divideix l'espai en dues estances sense comunicació entre si (Raya de Cárdenas, Miró, 1994: 349).

7. Desenvolupat a l'article de Carme Miró en aquest mateix volum.

Figura 6

Planta de dues cases de *Baelo Claudia*. Trama en gris dels dos vestíbuls (adaptat de Sillières 1991, 322).

No es tenen dades de restes del sostre o de l'existència d'un segon pis, però la situació del dipòsit per a l'aigua de pluja indica una recollida d'aigua per a les cobertes, la vessant de les quals en direcció cap a l'espai descobert havia de conduir l'aigua cap a canonades situades al costat del *plutei* dels pòrtics i des d'aquestes canonades cap a l'interior del dipòsit.

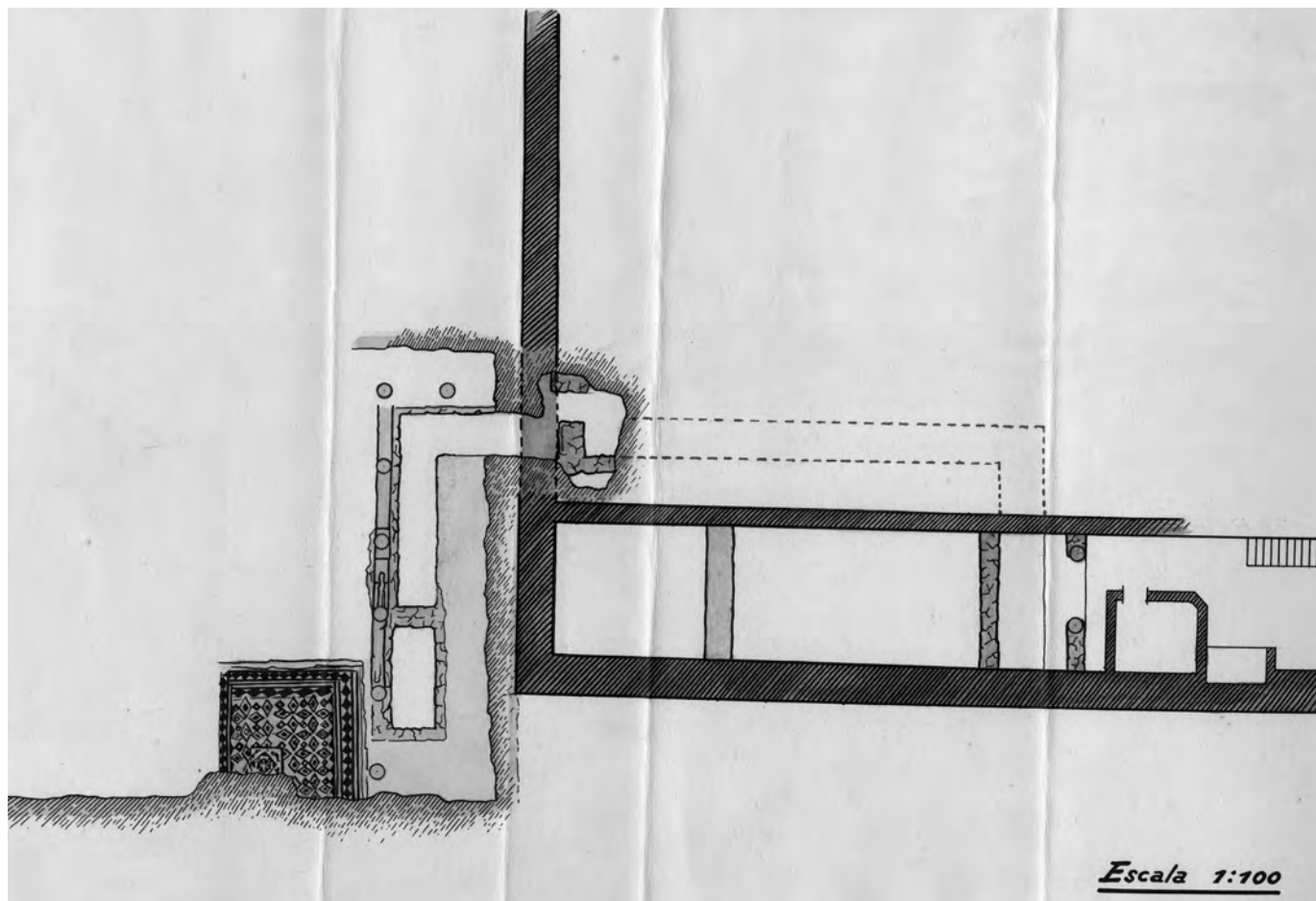
Tipologia i paral·lels

Segons la part conservada de la casa de la plaça de Sant Miquel som davant d'una *domus* benestant de pati porticat desenvolupada en època altimperial. En l'esquema d'aquesta tipologia, observada en molts altres exemples per tot l'Imperi (Meyer, 1999), l'entrada es disposa axialment respecte el pati porticat i la sala de representació més important. Malauradament, a la *domus* de la plaça de Sant Miquel no es va poder excavar la zona septentrional del pati porticat; tot i així, l'axialitat observada al vestíbul i al pati porticat suggereixen de forma molt diàfana aquest esquema. A Hispània hi ha força paral·lels d'aquesta tipologia de la mateixa cronologia que la casa barcelonina, uns bons exemples dels quals són les cases de *Baelo Claudia* (Tarifa, Cadis) del segle I dC. Les cases de l'Ouest i *Cadran Solaire* (Sillières, 1991), amb una extensió de 500 m² aproximadament, han conservat tota la planta i permeten d'observar la relació del pati porticat amb l'estança principal i el vestíbul (fig. 6). Les cases de *Baelo Claudia* (Tarifa, Cadis), igual que la *domus* de la plaça de Sant Miquel, tenen un vestíbul gran i ample respecte la resta de la casa. També n'hi ha diversos exemples al nord d'Àfrica, com la casa del la Chase d'*Utica* (Alexander *et alii*, 1973) o la casa a l'oest del Palais Gouverneur a *Volubilis* (Etienne, 1960). També a la Gàl·lia s'hi poden trobar paral·lels com la casa de Fréjus (Rivet, Saulnier, 1996: 111).

Tot i que no es tenen gaires dades estratigràfiques per datar la casa, l'esquema i estructura són característics del tipus d'habitatge d'inicis d'època imperial. Per tant, la casa de la plaça de Sant Miquel, encara que potser no es pot assegurar que sigui una *domus* fundacional, no hi ha gaires dubtes que es tracta d'un exemple d'un dels primers habitatges benestants de la ciutat.

3. 2. DOMUS DE LA PLAÇA DE SANT IU

Les restes descobertes a la plaça de Sant Iu i al carrer dels Comtes de Barcelona s'ubiquen al nord-oest de la colònia, al voltant del considerat fòrum de *Barcino*. Malauradament, en ser una excavació antiga no comptem amb la seqüència estratigràfica i disposem de ben pocs elements fiables per a la datació de l'edifici, encara que coneixem que cap al segle II dC s'hi fa un mosaic en una de les seves estances. Aquest és un punt de partida per aproximar-se a la cronologia de les restes, però s'ha de tenir present que el mosaic és d'una fase posterior i, per tant, que l'aixecament de l'immoble és d'un moment anterior. Més tard, cap a la segona meitat del segle III dC, al nord-est de l'edifici de la plaça de Sant Iu se sap de l'existència de dues instal·lacions industrials. Aquests espais productius dedicats al vi i al salaó i *garum* (Beltrán de Heredia, 1998: 280, 2005: 194) incorporen dins dels seus límits una part del porticat del cardo *minor*. Tot i la possible relació d'aquestes instal·lacions amb les restes de la plaça de Sant Iu, no es pot assegurar que formin part del mateix edifici. La intervenció urbana no va permetre l'excavació de la planta sencera i l'observació de la connexió entre el sector industrial i les estructures de la plaça de Sant Iu. Tampoc no es té cap constància de les fases anteriors a la creació de la factoria de salaó i *garum* i de la indústria de vi, per saber si aquest espai era domèstic i formava part de la possible *domus* en un moment precedent a la dedicació productiva.

L'excavació de les estructures conservades es va realitzar al llarg de diverses campanyes⁸. La intervenció més antiga va ser dirigida per A. Duran i Sanpere a la part corresponent a les dependències del Museu d'Història de la Ciutat en el subsòl de la plaça de Sant Iu⁹. En l'última campanya de l'any 1966 (Adroer, 1983) es va descobrir part d'un ambulacre amb columnes de la mateixa factura que el que s'havia excavat als anys 50 en el subsòl del Museu. El resultat de les diverses intervencions permet de visualitzar part d'un gran peristil amb un mínim de tres corredors i decorat amb grans i bells estancs en el seu interior (fig. 7 i 8).

Figura 7

Planta de l'excavació de l'any 1966 de la plaça de Sant Iu.
(Centre de Documentació Patrimonial-MUHBA)

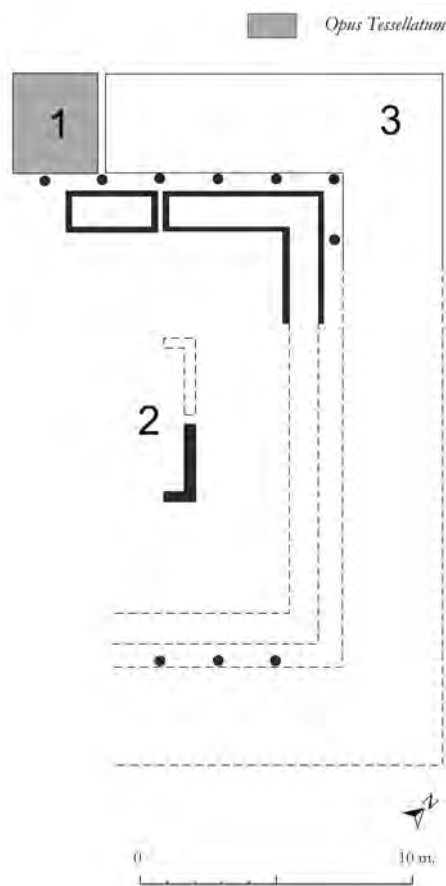
És difícil apreciar les diferents fases constructives d'aquest edifici, ja que no se'n va registrar la seqüència estratigràfica per poder-lo estudiar amb més deteniment. A més, s'hi afegeix la dificultat que l'edifici es conserva a

8. El 1945 es van iniciar les excavacions arqueològiques al carrer dels Comtes, sota la direcció d'Agustí Duran i Sanpere. L'objectiu era localitzar la primitiva basílica cristiana de la ciutat. El 1954 es va dur a terme una nova campanya, dirigida també per Duran i Sanpere, a la zona que la historiografia ha anomenat placeta de Santa Clara. La tercera intervenció es va realitzar el 1964, dirigida per Josep de Calassanç Serra i Ràfols i el Dr. Pere de Palol, i s'hi va localitzar el mosaic i part del nimfeu. El 1965 s'hi va tornar a intervenir sota la direcció de Josep de Calassanç Serra i Ràfols, i durant 1965 i 1966 continuen els treballs sota la direcció d'Anna Maria Adroer.

9. Duran i Sanpere, A. 1953. *Un año de arqueología ciudadana*. Manuscrit de l'Arxiu Històric Comarcal de Cervera. Inèdit; Duran i Sanpere, A. 1955. *La Barcelona romana reaparece*. Manuscrit de l'Arxiu Històric Comarcal de Cervera. Inèdit.

Figura 8

Planta de la *domus* de la plaça de Sant Iu de *Barcino* (adaptat d'Adroer, 1983). (Dibuix: Ada Cortés)

l'altura dels fonaments dels murs al subsòl de l'actual Barcelona i de la nova construcció del palau Episcopal al segle V dC. El resultat de les fases d'interès d'aquest estudi és un conjunt de restes inconnexes amb un grau elevat de fragmentació. Ara bé, l'observació dels elements estructurals i la relació que tenen entre si permet d'identificar tres moments constructius diferenciats, encara que sense poder donar una cronologia exacta per a cada un. La primera fase correspondria a la creació d'un peristil format per un pòrtic de columnes i un *plutei* d'intercolumni, llevat de les zones de pas al *viridarium*. En un segon moment s'hauria embellit el jardí amb la construcció d'uns grans estancs que l'envoltarien en estar adossats

directament al *plutei* del pòrtic, cosa que demostra el revestiment interior del *plutei* que hauria disposat de pintures murals per a la decoració del *viridarium* i que es van amortitzar amb la construcció dels estancs en que s'adossa directament al revestiment. També s'hi detecta una altra reforma, sense que es pugui precisar si es va produir en el mateix moment de la construcció dels estancs o en un de posterior. Aquesta reforma consisteix en la construcció d'una nova estança pavimentada amb el mosaic del segle II dC en una part de l'ambulacre oest. Es tracta més aviat de l'emplaçament d'un nou espai dins d'un de ja existent. El negatiu del mur que separa l'espai del mosaic de la resta del pòrtic oest en trenca l'*opus signinum*, i, a més, el mosaic s'adossa al contorn de les columnes i de l'intercolumni. Així doncs, al segle II dC es fa una nova estança sota el pòrtic oest (Cortés, 2009: 273-274). Aquest mosaic d'*opus tessellatum* ha estat datat al segle II dC per la composició decorativa (Balil, 1959b: 133, 1962c: 43-45; Barral 1978: 62-63).

L'article que recull els resultats de la campanya de l'any 1966 al palau del Lloctinent (Adroer, 1983: 251) comenta l'exhumació d'un gran volum de ceràmica datada entre els segles I dC i IV dC. Aquesta informació ens dóna un ampli ventall cronològic per a la vida d'aquest edifici i les diverses fases constructives que s'hi han detectat. El final de l'immoble queda segellat per la construcció del recinte episcopal; per tant, sabem que l'edifici constituït pel peristil es va mantenir en peu fins al segle V dC com a màxim. Ara bé, tal com s'ha pogut apreciar, fixar la datació de la seva construcció és una tasca més complexa. Al mateix article s'hi descriu la fonamentació d'un muret a l'interior del peristil que diferencia una àrea dins del jardí amb materials dels segles I dC i II dC (fig. 8). A més, sabem que com a mínim hi ha una fase anterior a la creació del mosaic, datat al segle II dC. Si es tenen presents aquestes dades i el tipus d'arquitectura i tècnica constructiva apreciada en les restes de la plaça de Sant Iu i del carrer dels Comtes de Barcelona¹⁰, es pot situar la construcció de l'edifici a la segona meitat o a

10. S'observa que la tècnica constructiva utilitzada en les poques restes de l'edifici és comparable a d'altres construccions de Barcelona datades a mitjan segle I dC i segle II dC, com la primera fase de la casa del carrer del Bisbe Caçador. Miró, B.; Rigo, A. 1990. *Memòria de les excavacions arqueològiques d'urgència a l'edifici de l'arxiu administratiu de l'Ajuntament de Barcelona (Barcelonès)*. Mecanoscrit memòria d'intervenció arqueològica dipositada a la Direcció General del Patrimoni Cultural, Generalitat de Catalunya. Centre de Documentació Patrimonial del MUHBA. Inèdita.

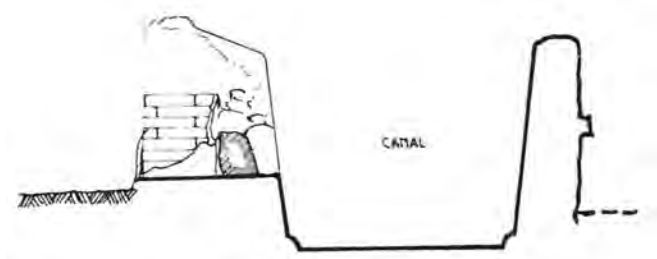

Figura 9
Secció del canal de les restes de la plaça de Sant Iu (Adroer, 1983).

finals del segle I dC. Tot i que s'ha de prendre aquesta datació com una primera aproximació a la cronologia de la fase de construcció.

Estructura i funcionalitat

La zona excavada de l'edifici mostra només una part d'un peristil de grans dimensions, on es poden apreciar tres amplis pòrtics columnats i pavimentats amb *opus signinum* sense que es pugui afirmar que el peristil tingués un quart pòrtic, ja que podria haver estat un esquema de tres corredors i *viridarium* (fig. 8). De les restes observables es comptabilitzen sis columnes al pòrtic oest, dos al pòrtic nord i tres al pòrtic est. També s'hi detecta que la creació dels grans estancs és d'una fase posterior, però sembla que des d'un primer moment hi hauria hagut una estructura que emmarcava una zona central al jardí (fig. 8). Aquest mur d'*opus caementicium*, que per l'angle conservat s'interpreta com una estructura quadrada o rectangular, hauria format part d'una organització paisatgística del jardí en què hi hauria destacat possiblement una zona de vegetació. Hi ha molts exemples d'aquest tipus d'organització als *viridaria* dels peristils. S'ha pogut observar tant en edificis amb els espais dels jardins conservats com en representacions murals, com s'utilitzaven murs baixos o tanques per dividir el jardí en petits espais secundaris (Bowe, 2004: 28). Un exemple català el trobem a l'última reforma de la casa núm. 1 d'Empúries, a finals del segle I dC, en la qual es fa un corredor a l'interior del jardí i es reorganitza la disposició decorativa de la vegetació (Santos, 2005: 36). A la cara interior del *plutei* del nostre peristil barceloní, entre les columnes, s'hi pot observar pintura vermella. Les excavacions antigues

Figura 10
Fotografia del canal de la plaça de Sant Iu.
(Núria Miró-MUHBA)

van comprovar que en la primera fase aquest muret també estaria pintat en la cara del jardí (Adroer, 1983: 251). El color vermell del *plutei* també s'ha conservat a les columnes, que estan construïdes amb una estructura sense base, amb algunes aixecades amb totxana i d'altres amb pedra. L'intercolumni és un mur de maçoneria lligat amb morter (fig. 11) que juntament amb el del centre del jardí són les poques estructures en què es pot observar la tècnica constructiva d'aquest edifici, ja que no se n'ha conservat cap altra paret.

El peristil, en la seva primera fase, ja mostra indicis de ser un indret imponent, però és amb la construcció dels estancs que aquest jardí agafa més monumentalitat (fig. 9). S'hi conserven tres estancs, un dels quals segueix l'angle del peristil i realitza un gir de 90° (fig. 10) i un altre, davant del pòrtic nord que es divideix en un segon moment, i en fa dos. Els dipòsits decoratius estan realitzats amb una tècnica constructiva d'*opus incertum* amb morter i un revestiment gruixut. El paviment dels estancs és d'*opus signinum* amb mitja canya i durant la seva excavació es va observar que havien estat pintats de color vermell i, segurament, també amb tons de colors ocres i grocs. Al cantó nord del *viridarium* es conserven les restes d'una estructura feta també d'*opus incertum*, que podria relacionar-se amb els estancs com una font. Durant l'ex-

Figura 11

Columnes i pòrtic de les restes de la plaça de Sant Iu.
(Fotografia: Núria Miró-MUHBA)

cavació es van recuperar restes de marbre que haurien decorat aquest sortidor, com una petita base per sostenir una cratera decorativa feta de marbre de Paros (fig. 13). Del sector conservat del jardí se'n pot deduir que una gran part d'aquests estancs haurien delimitat bona part dels pòrtics des del cantó del jardí que, conjuntament amb la possible font, haurien format un gran conjunt hidràulic que es podria interpretar com un important nimfeu. Encara que no s'ha pogut comprovar la connexió entre els estancs i la mateixa font, possiblement hauria d'haver-n'hi hagut perquè l'aigua fluís millor. En un dels estancs situats davant del pòrtic nord del peristil s'ha conservat l'entrada d'aigua que, per la seva ubicació, provindria del sostre del pòrtic. Una vegada construït aquest conjunt s'hauria restaurat la decoració mural del recinte i en algunes de les columnes s'hi aprecia una segona capa de color verd fosc. De la plaça de Sant Iu també es van recuperar fragments d'estuc amb motius vegetals i de vermells sobre un color groc/ocre, que molt possiblement haurien decorat aquest espai, però es desconeix a quina fase correspondrien.

L'altra reforma d'aquest edifici és la construcció de l'estança del mosaic (fig. 8), per la qual s'agafa part del pòrtic oest i s'escurça pel seu cantó sud. Com que no es va poder excavar tota l'estança no se'n coneixen les mides,

Figura 12

Dibuix del mosaic de la plaça de Sant Iu.
(Centre de Documentació Patrimonial-MUHBA)

ja que l'habitació encara continua en direcció sud-oest sota les edificacions actuals. L'estança està totalment oberta al *viridarium* i dona directament als estancs i al possible nimfeu. El mosaic que pavimenta aquesta estança és un *opus tessellatum* blanc i negre amb un esquema compositiu a base de rombes i estrelles de quatre puntes formades per triangles, alguns dels quals porten una decoració interior de tritons. Al centre de la part conservada del mosaic hi ha un emblema central floral i tota la composició està emmarcada per una sanefa de rombes negres més petits (fig. 12). El mosaic i alguns fragments de pintura mural són les úniques restes decoratives de la *domus* de la plaça de Sant Iu que s'han conservat *in situ*, però en el moment de l'excavació es van poder recuperar restes d'emplacats de marbre que molt possiblement

pertanyien a les parets. Els marbres que han estat identificats com *greco scritto* i *afyon*¹¹, són la mostra de l'alt nivell d'aquest edifici. Un altre element de decoració són uns pilarets per adornar segurament el jardí fets de marbre de Carrara.

Les restes conegudes actualment de la plaça de Sant Iu no permeten de conèixer el circuit i el funcionament de l'abastiment i evacuació d'aigües, tal com s'ha comentat, ja que només en un dels estancs es conserva l'entrada d'aigua provinent del sostre (del pòrtic oest). La ciutat comptava amb un bon sistema de clavegueram, en el qual els canals principals desaguaven l'aigua residual a l'exterior de les muralles de la ciutat (Beltrán de Heredia, 2006: 90-91). Se sap segur que hi havia un aqüeducte amb l'aportació d'un gran cabal d'aigua superior a les necessitats de la colònia i una bona distribució de les aigües dins de la ciutat, que estaria determinada per la topografia de *Barcino* amb un possible *castellum aquae* en el punt més alt del *Mons Taber* (Miró, Orengo, 2010: 124-129). Encara que la informació del sistema d'abastiment d'aigua dels diferents edificis de la ciutat és escassa, és possible que moltes *domus* de la ciutat s'abastissin amb l'aigua pluvial, a més de tenir accés a les diverses fonts públiques de la ciutat. En el cas de l'immoble de la plaça de Sant Iu, si tenim present la distribució d'aigua des de la possible situació del *castellum aquae* respecte l'edifici i la necessitat de tenir-ne en abundància per als seus estanyes, no seria gens d'estranyar que, a més, comptés amb la instal·lació d'una captació d'aigua de les canonades generals de repartiment pagant el corresponent *vic-tigalia*.

Tipologia i paral·lels

La descripció i definició d'aquest edifici és més complexa del que pot semblar inicialment. Sens dubte l'edifici hauria disposat d'un bell i gran peristil segurament decorat amb un important i destacat nimfeu, però la fragmentació de les restes conservades i la seva ubicació dins de la ciutat fan dubtar de la seva definició com a *domus*, si més

Figura 13

Fotografia de dues peces de marbre, recuperades a l'excavació de la plaça de Sant Iu.
(Núria Miró-MUHBA)

no en el seu últim segle de vida. Si bé no s'ha de descartar definitivament la definició com a *domus*, encara que la seva situació respecte al fòrum i al barri industrial, a més de la monumentalitat i les dimensions dins d'una ciutat tan petita, fan considerar la possibilitat d'estar davant d'un edifici no domèstic¹², o d'una *domus* que evoluciona cap a una altra funcionalitat. Hi ha exemples de cases de peristil o pati porticat que posteriorment es converteixen en *schola*, com el *Casseggiato dei triclini* a Òstia (Bollmann, 2001: 174) (fig. 14), que també és un edifici situat al costat del fòrum i del *decumanus maximus*. La parcialitat de la planta i la desconexió de les habitacions relacionades amb el peristil per definir funcions més domèstiques, permet la interpretació d'aquest edifici com pertanyent a d'altres tipologies arquitectòniques, fet que obre el camí a d'altres hipòtesis com ara una seu corporativa (*collegia*). Quan es compta amb pocs elements epigràfics (*IRC IV 110* i *IRC IV 116*) o escultòrics, generalment de culte imperial, per identificar aquest tipus d'edifici, només resta la interpretació arquitectònica, la més difícil i la que s'ha d'abordar amb més precaució. J. R. Carillo (1995: 61-62) adverteix que aquests elements arquitectònics són

11. Agraïm la identificació dels marbres conservats de l'edifici de la plaça de Sant Iu al Dr. Aureli Àlvarez i a la Dra. Anna Gutiérrez.

12. Durant l'excavació de l'any 1966 ja es va plantejar la possibilitat d'un edifici públic (Adroer, 1983: 251).

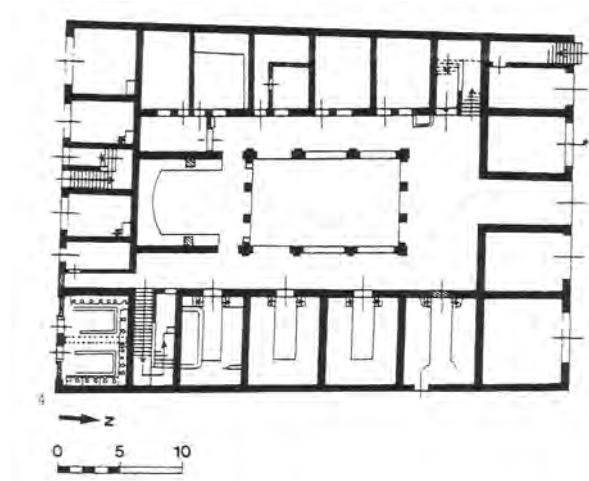

Figura 14

Planta de *Cassegiato dei Triclini* d'Òstia (Bollman, 2001:174).

de vital importància a l'hora de definir aquests edificis ja que són molt semblants a les cases.

Collegia i *domus* tenen molts elements en comú: peristils, patis porticats i espais de representació. La diferència s'ha de buscar en l'absència d'espais destinats a la vida familiar (servei i dormitori), la multiplicació d'estances de representació i l'exuberància de les sales monumentals. En el cas barceloní no s'hi observen restes ni d'un tipus d'estances ni de les altres, i es compta amb molt pocs elements per afirmar si és una *domus* o un altre tipus d'edifici encara que hi ha una sèrie de característiques de les restes que avalen més la segona opció. Un element molt important és la construcció de l'estança del mosaic (habitació núm. 1), que està tallant el pòrtic oest i està totalment oberta al peristil. Aquest tipus d'exedra dins del pòrtic són especialment característiques dels *collegia*, com per exemple el monument d'Ucuétis, Alèsia (Mar-

tin, Varène, 1973). Un altre element que cal tenir present són les grans dimensions i la decoració del peristil, com també la monumentalitat que indiquen uns estancs que segurament formen un bell nimfeu. A *Cartago Nova* (Cartagena) s'hi ha descrit un *collegium* amb peristil i nimfeu al costat del fòrum (Fuentes, 2006: 143) i tenim encara més exemples de grans estancs que envolten el peristil que s'interpreten com pertanyents a una seu corporativa. A Saint-Romain-en-Gal, en una fase posterior, a la *maison* núm. 3 s'hi afegeix un gran jardí amb estancs com a l'edifici de la plaça de Sant Iu, i que s'interpreta com una possible plaça corporativa (Le Glay, 1981: 59). En definitiva, totes aquestes característiques són petits indicis d'una possible interpretació de l'edifici com una seu corporativa o *collegium*.

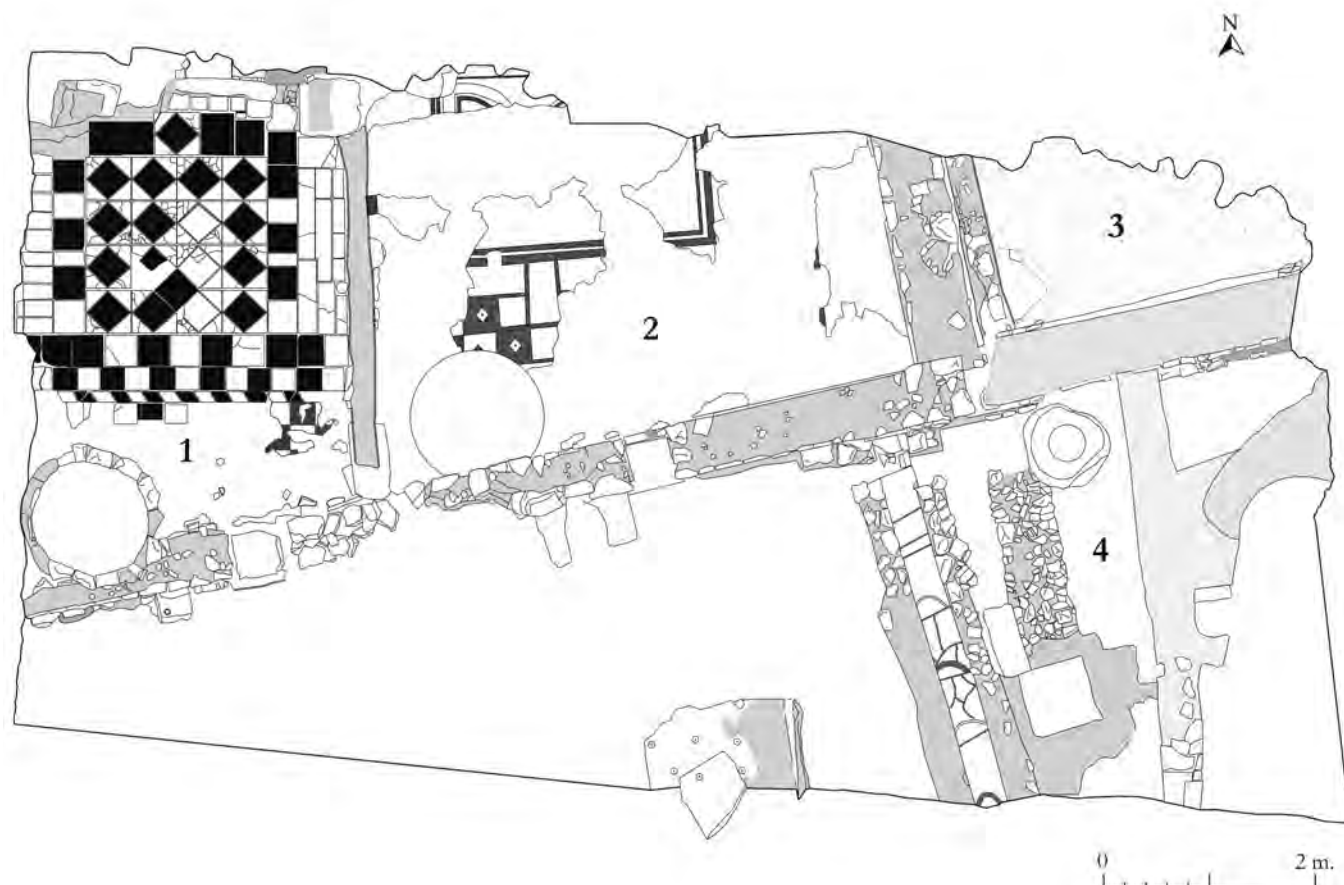
3. 3. DOMUS DEL CARRER D'AVINYÓ

La formació de les restes privades excavades al carrer d'Avinyó s'ha datat cap al segle I dC, tot i que cal tenir present que en el moment de l'excavació no es va esgotar la potència estratigràfica i, per tant, podria ser una de les restes domèstiques amb un dels orígens més antics de la ciutat. Les restes es van localitzar al solar del carrer d'Avinyó núm. 15 i del carrer del Pou Dolç núm. 4¹³. Així doncs, com es va poder comprovar a l'excavació, part de la *domus* limitava amb l'*intervalum* de la zona sud-est de la muralla (fig. 15).

La primera fase documentada de la casa es data a l'entorn del segle I dC principalment pels paviments i les restes decoratives descoberts a les estances, però podria no ser la primera de la *domus*¹⁴. L'habitació núm. 2 mostra un mosaic d'*opus tessellatum* molt comú a la primera meitat d'aquest segle (fig. 17). D'aquesta fase es conserva una façana porxada i tres estances, mentre que a la segona fase sembla que a la façana de la casa s'hi van efectuar reparacions i no tindria porxo; mentre que dues de les estances anteriors es van ajuntar per formar un espai més ample. Aquesta fase si bé també s'ha pogut datar pels seus paviments ja que s'hi construeix un de nou d'*opus*

13. La intervenció arqueològica es va realitzar entre els anys 2003 i 2004 sota la direcció de l'arqueòloga Adriana Vilardell.

14. Tal com s'ha comentat, no es va poder arribar a terreny natural. Vilardell, A. 2006. *Memòria conjunta de la intervenció arqueològica del carrer d'Avinyó n. 15 i del carrer del Pou Dolç n. 4 de Barcelona (Barcelonès)*, pp. 81. Centre de Documentació Patrimonial del MUHBA. Inèdita.

sectile amb *opus tessellatum* (fig. 18), ambdues tècniques relacionades amb un marc cronològic que va de finals del segle I a la primera meitat del segle II dC. Al darrer moment constructiu detectat d'aquesta *domus* s'hi anexiona una zona de caràcter més productiu que envaeix una part de l'*intervallum*, alhora que també s'hi observa com les dues estances fusionades es tornen a separar, s'efectuen algunes reparacions a l'*opus sectile* i es fa un nou mosaic d'*opus tessellatum* a l'habitació núm. 2 (fig. 16). Aquesta fase es data a inicis del segle III dC gràcies als estrats que es relacionen amb la construcció de la zona industrial de l'*intervallum*. Entre els materials analitzats s'hi localitza *terra sigillata* africana C Hayes 50, una àmfora africana Keay IV i ceràmica paleocristiana pintada. La casa sembla que queda amortitzada al llarg dels segles IV i V dC, encara que les fases més modernes n'han malmès enormement la potència estratigràfica. Malauradament, aquesta fragmentació de les restes no permet observar l'evolució clara d'aquest procés de finalització de les estructures amb funcions domèstiques, ja que a partir del segle IV dC la zona es converteix en una àrea de sitges.

Figura 15

Planta de les restes arqueològiques del carrer d'Avinyó, núm. 15.
(Dibuix: Bertha Durà i Àlex Moreno-MUHBA)

Estructura i funcionalitat

El solar intervingut va permetre delimitar una part de la muralla, el seu corresponent *intervallum* i part d'aquesta casa. S'hi descobreix una façana realitzada amb un possible sòcol d'*opus africanum* i un alçat d'*opus incertum* amb indicis de disposar d'una porxada per a l'*intervallum* (fig. 19). D'aquesta primera fase hi ha tres estances (fig. 15), l'habitació núm. 1 estaria pavimentada amb un *opus signinum*, segons el que s'ha pogut observar a les esclatxes del paviment d'*opus sectile* posterior. La paret que separaria aquesta estança de l'habitació núm. 2 no s'ha conservat, però la pavimentació diferenciada dels dos ambients indica que no formarien part del mateix espai. El pavi-

Figura 17

Detall de la fulla d'heura del mosaic d'*opus tessellatum* de la primera fase de l'habitació núm. 2 del jaciment del carrer d'Avinyó, núm. 15. (Fotografia: Adriana Vilardell-MUHBA)

ment que s'ha conservat a l'habitació núm. 2 és un *opus tessellatum* bicrom amb uns tocs de tesselles grogues que aporten relleu a alguns dels objectes de l'esquema compositiu. El motiu central del mosaic és una sanefa de fullatge d'heura que forma un esquema rectangular amb un dibuix de dues crateres als angles (fig. 17). La sanefa està emmarcada per un ribet triple i al sud d'aquesta representació hi apareix una altra sanefa de motius geomètrics que formen tres cassetons amb rombes al seu interior. L'habitació núm. 3 estava pavimentada amb un *opus signinum*, però no es coneix l'amplada total de l'estança ja que no s'ha conservat el seu límit est. També s'hi va documentar que el mur conservat de l'habitació núm. 3 està aixecat amb pedres petites i mitjanes lligades amb argila. Les tres estances mostren el seu límit meridional, però en cap dels exemples es coneix el septentrional. Tampoc no podem conèixer l'exactitud de les seves

amplades¹⁵, ni tan sols la de l'estança núm. 2, ja que si bé en coneixem el límit oriental no podem saber si el seu límit occidental d'aquesta fase és el que es pot observar en les fases posteriors, ja que les reformes impedeixen aquesta valoració. En realitat, l'esquema compositiu conservat en el mosaic (fig. 15 i 16) indica que l'estança seria més gran pel cantó occidental que en els segles següents¹⁶. Així doncs, la informació arqueològica de la *domus* en aquesta fase és escassa ja que coneixem només l'existència de la part posterior de tres estances, una de les quals, l'habitació núm. 2, té un mosaic de bona factura amb una composició que indica un esquema amb U; per tant, una estança triclinar. Sembla, doncs, que s'ha pogut exhumar un important *triclinium*; ara bé, sense cap més informació no podem saber si era la zona més destacada i de representació de la casa; podrien ser unes estances amb una posició central en relació a una àrea de circulació i distribució o bé es podrien haver ubicat en un espai més secundari. El que sí que hi podem apreciar, gràcies a la composició del mosaic, és la direcció septentrional de l'habitació núm. 2, que tindria l'accés principal al nord de l'estança.

En la fase següent, datada entre finals del segle I dC i mitjan segle II dC, s'hi aprecien reformes en l'alçat de la façana amb la tècnica d'*opus vittatum* i amb tàpia (fig. 19), mentre que sembla que l'*intervallum* deixaria el seu estatut de carrer porticat. Tot i els canvis importants de la façana, la reforma més significativa d'aquesta casa és la redistribució de l'espai interior conegut (fig. 15). Segons les dades arqueològiques registrades, les habitacions núm. 1 i núm. 2 es converteixen en una de sola i es construeix un nou mur per separar la nova estança de l'habitació núm. 3. Aquest mur està construït amb la tècnica d'*opus vittatum* i augmenta l'espai interior de l'habitació núm. 3, però no se sap si la causa és un canvi de funció de l'estança. La nova estança que configuren les antigues habitacions núm. 1 i núm. 2 compta amb dos tipus de paviments diferenciats; sembla que l'*opus tessellatum* de l'habitació núm. 2 es conservaria en un sector i que es faria

¹⁵. En el cas de l'habitació núm. 1 el perímetre de la intervenció no va permetre excavar el límit occidental i en el cas de l'habitació núm. 3 el límit oriental.

¹⁶. A més, durant el procés de salvació del mosaic es va poder observar com aquest no arribava als murs que delimiten l'habitació núm. 2 en les fases següents (Vilardell, 2006: 61).

un *opus sectile* que eliminaria una part de la composició del mosaic de l'habitació núm. 2 de la fase anterior. L'*opus sectile* està realitzat amb mòduls quadrats mitjans de motiu simple amb bicrom i es completa en alguns sectors amb el mateix motiu d'*opus tessellatum* (fig. 18). Tot i que no s'han trobat prou elements arqueològics¹⁷, la diferència entre els dos paviments i l'eliminació d'una part de la composició de l'*opus tessellatum* de la fase anterior obliguen a plantejar la possibilitat de l'existència d'una estructura que separés els espais de la nova estança. En aquesta fase el sector més important de l'espai excavat recau en el pavimentat d'*opus sectile*, tal com indica el fet de crear un nou paviment que segueix la moda del moment. En canvi, l'antic *triclinium* perd la guia esquemàtica del terra per la disposició triclinar. Si aquests dos àmbits estiguessin parcialment separats, la reducció de l'antiga habitació núm. 2 indicaria que aquest espai era secundari respecte al pavimentat amb *opus sectile* i en complementaria la funció de representació.

Un element arqueològic molt important d'aquesta segona fase són les pintures recuperades. Al llarg de l'excavació es van recollir molts fragments de pintures murals de temes diversos, que pertanyien als diferents moments de la casa, però són les que es van construir en aquesta fase les que s'han pogut situar en un moment històric concret. Entre els fragments recuperats de tota l'excavació s'hi documenten temes geomètrics, arquitectònics, figuratius vegetals i antropomorfs, entre d'altres. En el cas de les pintures murals d'aquesta fase s'ha pogut reconstruir part del seu esquema compositiu, ja que es van poder exhumar plafons de la part oest de l'habitació núm. 3 i fragments *in situ* pel cantó interior del mur de façana. La decoració mural de l'habitació núm. 3 és la més ben conservada i en el sòcol s'imitaven incrustacions de marbres i la franja central es componia de diversos cassetons de color vermell, segurament amb representacions figurades al centre emmarcades per motllures (fig. 20 i 21). Finalment, també es va poder exhumar part del sostre de l'estança, en què s'intueix un esquema compo-

Figura 18

Opus sectile de les restes de la *domus* del carrer d'Avinyó, núm. 15.
(Fotografia: Adriana Vilardell-MUHBA)

sitiu complex. L'esquema recuperat segueix una combinació de franges amb cercles concèntrics amb motius vegetals estilitzats sobre fons negre i motllures planes blanques i vermelles, i tot el conjunt envolta diferents plafons amb decoració.

A l'última fase, al segle III dC, les habitacions núm. 1 i núm. 2 es van separar un altre cop però a través d'una paret feta de tàpia, on s'hi van descobrir també pintures *in situ* que imitaven incrustacions de *marmora* en el sòcol. L'*opus sectile* de l'habitació núm. 1 va continuar en funcionament però es va ampliar amb elements de marbre rea-

17. S'hi van trobar restes d'elements reaprofitats com a basament d'un envà de la tercera fase, com dos blocs i una columna, que podrien formar part d'aquesta fase i, per tant, funcionar com a separació dels dos àmbits.

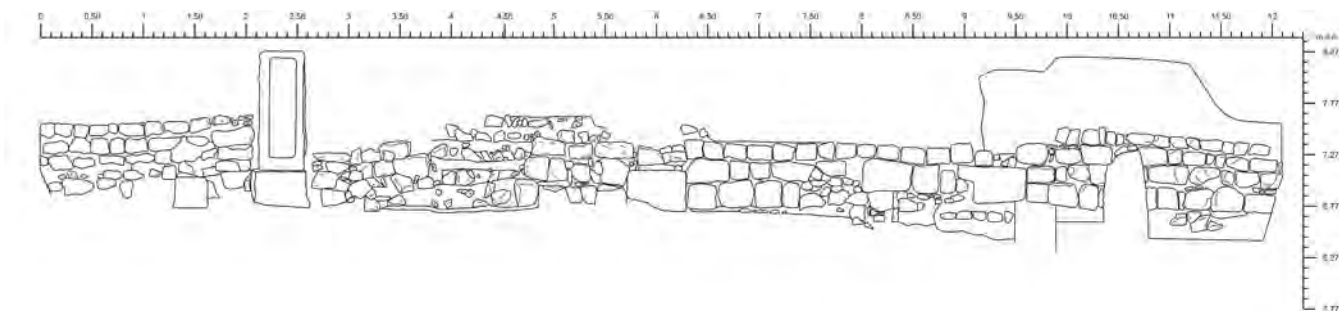

Figura 19

Alçat del mur 20001 del jaciment del carrer d'Avinyó, núm. 15 amb les diverses reformes al llarg de la vida de la casa. (Dibuix: Bertha Durà i Àlex Moreno-MUHBA)

profitats per omplir els espais buits fins a la nova paret. En canvi, a l'habitació núm. 2 s'hi va fer una nou mosaic d'*opus tessellatum* policrom de tesselles de set colors diferents (fig. 16). Se n'ha conservat un sector molt reduït però permet analitzar una factura de més baixa qualitat que l'antic i visualitzar dos semicercles encarats envoltats per una trena de dues cordes; com també una figura indeterminada envoltada d'una sanefa de fulles. L'habitació núm. 3 va continuar amb la mateixa extensió que a la segona fase, però en aquest moment més tardà en aquest sector més oriental de la casa s'hi va annexonar una zona de producció artesanal que ocupava l'*intervallum*. La zona productiva excavada estava formada per una paret de tàpia que s'adossava al mur de façana de la casa i s'hi van identificar dues estructures construïdes amb argila que podien estar destinades a funcions de combustió i un bloc de pedra quadrangular i una pica de pedra que segurament haurien format part d'un molí.

Tipologia i paral·lels

La part coneguda d'aquesta possible *domus* és molt petita per atribuir-hi una tipologia. Sens dubte, si es tracta de restes domèstiques som davant d'una casa amb un estatus elevat, sobretot els dos primers segles, ja que compta amb una decoració de qualitat amb paviments de bona factura i pintures de luxe. Fins i tot el paviment més tardà, que no és de tan bona qualitat, està format amb tesselles de set colors i els mosaics policroms d'aquesta època a Hispània es consideren de luxe a partir de quatre colors (Dunbabin, 1999: 69, 152). Les pintures del segle II dC sembla que segueixen la tendència general pictòrica d'Hispània, sota la influència de les decoracions d'època flàvia i del IV estil (Guiral, 2000: 31).

Al segle I dC, el mosaic de l'habitació núm. 2 ens indica la funcionalitat d'un *triclinium* amb direcció cap al nord, fet que ens podria permetre d'especular amb l'existència d'una àrea de circulació i distribució en aquesta situació,

possiblement un peristil, cap a la qual l'habitació núm. 2 es podria obrir en la seva amplada; si bé, sense més dades arqueològiques, tot plegat són només hipòtesis.

El que sí que es coneix amb seguretat és la creació d'una àrea de caràcter més artesanal que segurament formaria part de la mateixa casa o edifici. La connexió física entre les construccions no s'ha pogut observar en el solar intervingut, encara que no sigui necessària perquè el taller es trobi dins les pertinences del propietari de la possible *domus*. Les diverses ciutats de l'Imperi romà disposen de molts exemples d'aquest tipus d'unió entre espais industrials i domèstics dins l'àmbit urbà, i amb tipologies molt diverses d'unitats domèstiques. A la mateixa *Barcino* n'hi ha un exemple: la fase altimperial del carrer del Bisbe Caçador.

3. 4. DOMUS DEL PALAU ARQUEBISBAL

L'habitatge excavat al subsòl del palau Arquebisbal se situava al nord-oest de la ciutat romana al costat de la porta *decumana* occidental, el *decumanus maximus* i l'*intervallum* de la muralla occidental de la ciutat (fig. 1). La descoberta de les estructures d'aquesta casa es va produir a finals de novembre de 1976, quan es va cavar una fossa per col·locar un dipòsit al pati del palau, fet que va provocar una pèrdua considerable de les evidències arqueològiques i el que es va poder salvar va ser excavat com una actuació d'urgència pel Museu d'Història de la Ciutat sota la direcció de J.O. Granados i I. Rodà (Granados, Rodà, 1979, 1980). Els treballs d'excavació van recuperar

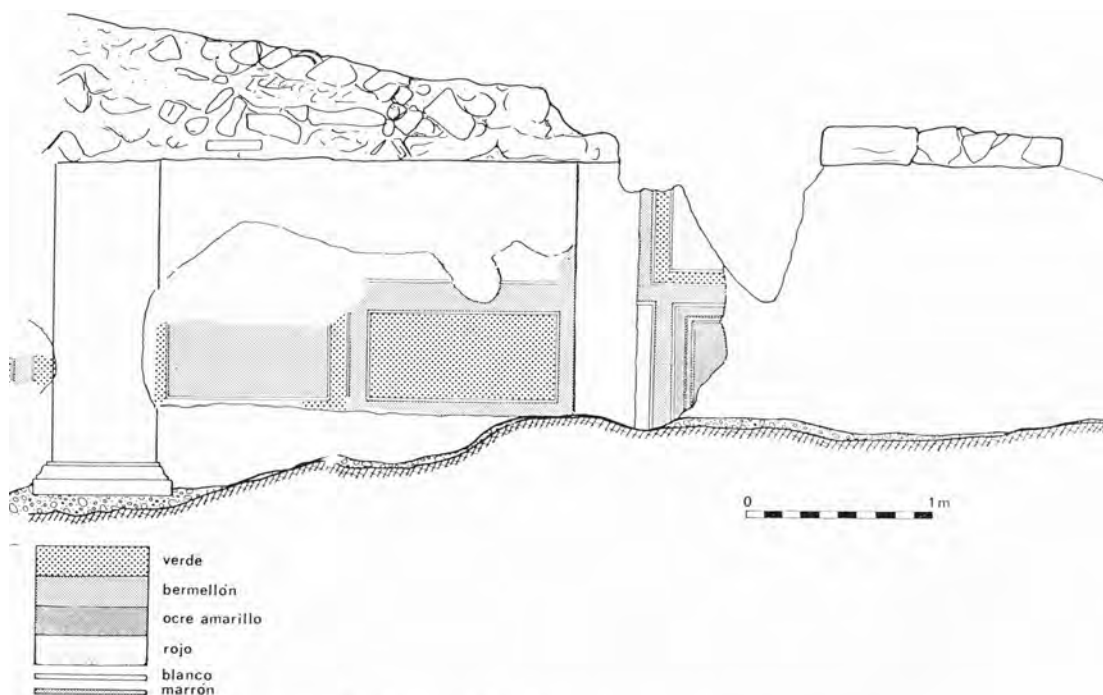

Figura 22
Reproducció
de l'esquema
compositiu del
mosaic de la casa
del palau
Arquebisbal
(Granados, Rodà,
1980: fig. 4).

Lám. I. — Sección C-D Restos del muro E, con pinturas.

un mur que dividia dos àmbits interpretats com una part d'una *domus* barcelonina en què l'obertura intervinguda del pati ocupava un espai molt reduït, d'uns 20 m² aproximadament.

Del petit sector conservat d'aquest possible habitatge de l'antiga Barcelona romana només es va identificar una fase constructiva, que es datà entre finals del segle II dC i inicis del segle III dC (Granados, Rodà, 1980: 458-463), encara que els mateixos autors reconeixen tenir moltes reserves amb aquesta cronologia, extreta a partir de l'estudi de la decoració pictòrica i musivària de les restes. Tant el mosaic descobert com els esquemes compositius de les pintures murals de les dues estances se situen dins del mateix marc cronològic d'època antonina-inicis del segle III dC. En l'anivellament del terreny verge per a la construcció d'aquesta fase constructiva, els arqueòlegs van localitzar entre el material més tardà *terra sigillata*

africana A 1¹⁸ (Granados, Rodà, 1980: 453), fet que no contradiria la cronologia proposada per a la casa segons l'estudi decoratiu. En el mateix solar s'hi detecten més fases constructives a partir del segle IV, però sembla que pertanyen a un habitatge posterior (Granados, Rodà, 1980: 455).

Estructura i funcionalitat

Abans d'aixecar la part coneguda de la casa es va realitzar un anivellament amb terres i ceràmica per regularitzar la zona, que tenia dues fosses sense funcionalitat coneguda. El mur descobert que separava dues possibles habitacions seguia una direcció nord-est/sud-est i estava construït amb la tècnica d'*opus incertum*. A més, s'hi va poder observar que per donar-hi més cohesió, els seus constructors van introduir fragments de rajoles entre les pedres i el morter de calç. D'altra banda, entre el material utilitzat

18. A l'estudi l'anomena "Clara A forma 1", que podria interpretar-se com una producció africana A del tipus 1 o potser com una forma Lamboglia 1/Hayes 8. Si es refereix a la producció A del tipus 1 la datació seria entre finals del segle I dC i mitjan segle II dC; si fos la segona opció segons la variant d'aquesta forma, la producció començaria a finals del segle I dC i es podria allargar com a màxim fins al segle III dC (Serrano, 2005: 228-231).

Figura 23
Pintures de la
domus del palau
Arquebisbal.
(Fotografia: Núria
Miró-MUHBA)

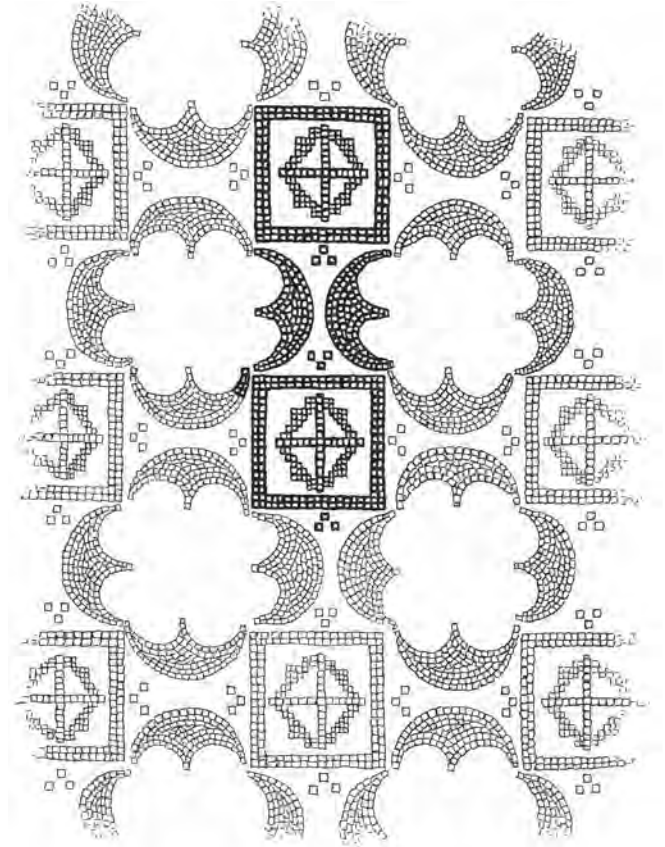

Fig. 4.—Reconstrucción del tema decorativo del mosaico.

Figura 24

Reproducció de l'esquema de la decoració mural de la casa del palau Arquebisbal (Granados, Rodà, 1980: fig. 4).

per aixecar el mur també s'hi van trobar alguns elements arquitectònics reaprofitats (Granados, Rodà, 1980: 453). Tot i només haver-s'hi trobat un mur, l'estratigrafia d'aquest espai va permetre d'apreciar els indicis d'un altre mur perpendicular a l'excavat i, per tant, de l'evidència de l'existència de dues estances. L'esquema compositiu diferenciat en cada extrem de les restes pictòriques conservades en el mur nord-est/sud-est, també confirma la realitat d'aquests dos àmbits (Granados, Rodà, 1980: 453), dels quals només se'n coneix el límit nord-est, però el descobriment d'un basament de columna a l'angle sud-oest podria indicar una prolongació de l'estança sud cap a l'oest (Granados, Rodà, 1980: 455). En aquesta estança situada al sud s'hi va poder exhumar un petit

fragment d'*opus tessellatum* que s'assentava sobre una petita capa de morter sense un *rudus* que preparés el terreny i presentava tesselles d'1 cm blaves de pissarra, blanques de calcària i unes altres de color vermell. El fragment conservat dibuixava dos quadrats amb un rombe dentat sobre una creu central a l'interior, entre els quals s'hi disposaven dues peltes i s'hi intuïa la presència d'una tercera, si bé totes formarien part d'un conjunt de quatre (fig. 24) que definiria la composició general d'aquest mosaic (Granados, Rodà, 1980: 459). Pel que fa a la decoració mural, s'hi pot observar un esquema similar en les dues estances, de les quals pràcticament només es va poder recuperar la part dels sòcols de la paret. La composició decorativa de l'habitació situada al sector més meridional

Figura 25
L'oecus de la casa
del Meleagro
de Pompeia.
(Fotografia:
Ada Cortés)

(habitació núm. 1) mostrava un sòcol amb decoració de rectangles separats per una gran banda de color vermellós, de la qual només es conservava l'inici de dos rectangles, el primer de color vermell i separat de la banda vermellosa per una petita línia blanca, i el segon de color ocre-groguenc resseguit també per una línia blanca a l'exterior i dues de més fosques a l'interior, que donava relleu al rectangle. Al cos central s'hi dibuixava un plafó també rectangular amb una sanefa verda i una línia blanca que resseguia el centre de color vermell. En canvi, a l'habitació núm. 2, situada més al nord, al sòcol s'hi alternaven rectangles de color verd i vermell perfilats per una línia blanca i una sanefa verda de color vermell i separats entre si per bandes de color vermellós, igual que a l'habitació meridional (habitació núm. 1). Al cos central només s'hi perceben restes d'un altre possible plafó rectangular de color vermell i més gran (fig. 22 i 23) (Granados, Rodà, 1980: 463).

Tipologia i paral·lels

La parcialitat de la visió de la planta de la casa dificulta la comprensió i interpretació dels pocs elements arquitectò-

tics descoberts, com també fa qüestionar la seguretat de pertànyer a una unitat domèstica. Tot i així, les evidències arqueològiques, tant arquitectòniques com decoratives, no neguen que efectivament pertanyin a les restes d'una casa de finals de segle II dC inicis del segle III dC. La dificultat, sobretot, recau a identificar de quina tipologia de casa formen part les restes. Els elements arquitectònics són molt pocs fins i tot per interpretar de quin tipus d'estança són les que es van excavar, però el basament de columna que es va poder observar a l'habitació meridional (habitació núm. 1) pot indicar l'existència d'un possible pòrtic o una habitació noble columnada. La primera opció identificaria l'habitació núm. 1 com un possible atri, un pati porticat o peristil, mentre que la segona alternativa, en canvi, definiria l'espai com un possible *oecus* corinti o egipci. Si realment l'habitació meridional (habitació núm. 1) estigués composta d'un o més pòrtics i un espai descobert, per la cronologia de les restes i pel tipus d'aquests espais conservats a la mateixa ciutat de *Barcino*, hauríem de parlar d'un pati porticat o d'un peristil amb uns pòrtics pavimentats amb *opus tessellatum*.

Figura 26

L'*oecus* de la casa del *Laberinto* de Pompeia.
(Fotografia: Ada Cortés)

Si el basament de columna forma part d'una sala columnada, l'estança meridional (habitació núm. 1) indicaria l'existència d'una casa d'un alt nivell benestant. Grans *domus* romanes han ofert exemples d'aquests *oeci* columnats (egipcis, corintis, tetràstils), com la casa de *dell'atrio a mosaico* d'Herculà, la casa de Meleagre o la casa del laberint (fig. 25 i 26) (De Vos, De Vos, 1988: 182-184, 186-187, 270-272; Strocka, 1991) i la de les noces d'argent de Pompeia (Leach, 1997: 60-61), o encara una de més tardana com la casa del Triomf de Neptú a Acholla (Gozlan, 1971-72). L'estança de la possible *domus* del palau Arquebisbal podria correspondre a aquest tipus de sales tan destacades de recepció i representació, i molt possiblement l'estança decorada contigua pertanyi a una sala també de recepció que complementi l'anterior.

A les conclusions, si s'opta per una interpretació o una altra, s'hi canvia la tipologia de les restes observables. L'únic element que comparteixen totes dues interpretacions és el fet d'estar davant d'una part noble d'una possible *domus* benestant amb una decoració musivària i parietal rica. Al petit fragment conservat del mosaic de la *domus* s'hi pot observar una nota de color amb l'aparició

de tesselles vermelles a la composició. Aquest paviment ha estat datat a finals del segle II dC, més probablement a inicis del segle III dC (Granados, Rodà, 1980: 459-463) gràcies als paral·lels de la vil·la de Torre Llauder, un mosaic d'Aquileia o el de l'*ambulacrum* de la *domus* del Protiro i de l'edifici dels Augustals d'Òstia, entre d'altres. La decoració parietal de la *domus* del palau Arquebisbal s'ha datat dins del mateix marc cronològic que el mosaic d'època antonina a inicis del segle III dC (Granados, Rodà, 1980: 463). Pel que fa a les pintures amb aquests sòcols que dibuixaven grans rectangles, resseguits per bandes i línies que juguen amb els colors verd, vermell, beix, groc ocre i vermellós, com també la part conservada del cos central de l'habitació núm. 1 que sembla reproduir igualment diferents rectangles, sense poder-ne observar la composició sencera de la decoració parietal, es fa difícil valorar una datació més precisa per si mateixa, ja que no se sap si hi havia alternança de motius vegetals o geomètrics o imitació de marbre als sòcols o en el cos central. Un exemple de pintura de finals del segle II dC, amb una repetició de rectangles (plafons) similars als de la *domus* del palau Arquebisbal, es troba a Can

Modolell (Cabrera del Mar), on s'ha conservat un motiu geomètric entre els rectangles dels sòcols (fig. 27) (Mostalac, 1992: 19).

En definitiva, la decoració d'aquestes restes és la que ens dóna més informació sobre el tipus d'habitatge que hi hauria pogut haver a l'antiga Barcelona de finals de segle II dC: una *domus* amb un gust decoratiu que no diferia gaire de les cases riques d'aleshores.

3. 5. LES RESTES DOMÈSTIQUES DEL CARRER DEL BISBE ÇAÇADOR (ARXIU ADMINISTRATIU)

L'excavació que es va dur a terme al solar de l'antic arxiu administratiu es va realitzar en diferents campanyes d'urgència al llarg dels anys 90 del segle XX¹⁹. El jaciment se situa al sud-est de la ciutat romana al costat de la muralla oriental. L'estratigrafia del sector intervingut mostrava dues possibles cases d'èpoques diferents i la primera fase més antiga corresponia a un espai productiu relacionat amb l'interior d'un àmbit domèstic d'època altimperial. En aquesta primera unitat domèstica s'hi constaten dues fases; si bé de la primera es tenen molt pocs indicis arqueològics tot i que la construcció de l'edifici es pot situar a mitjan segle I dC. Sembla que a partir de l'època Flàvia la casa va eliminar l'*intervallum* i va adquirir l'espai públic com a seu. Els pocs estrats que s'han pogut relacionar amb aquesta fase mostren ceràmiques dels grups de *terra sigillata* sudgal·lica i *terra sigillata* hispànica i també s'hi van comptabilitzar les àmfores Pascual I i Dressel 2-4 de la Tarraconense²⁰. La segona fase, datada a finals del segle II dC-inicis del segle III dC, es defineix per l'ús d'una part de la casa per a una petita indústria d'oli o de vi, però la cronologia l'aporta l'existència de material d'importació africana en aquests estrats.

La segona estructura domèstica que es descobreix en aquest jaciment és una gran *domus* construïda al segle IV dC i que es va aixecar sobre les restes de la casa altimperial, de la qual va malmetre greument les estructures. La casa coneguda com la *domus* de l'antic arxiu administratiu reaprofitava alguns elements de l'antiga casa però amb

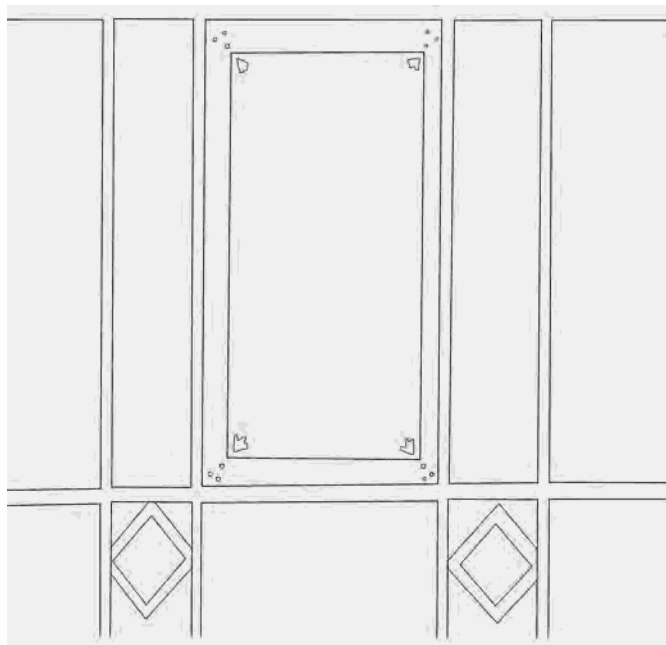

Figura 27
Paral·lel de la pintura de Can Modolell.
(Mostalac, 1992: 19.)

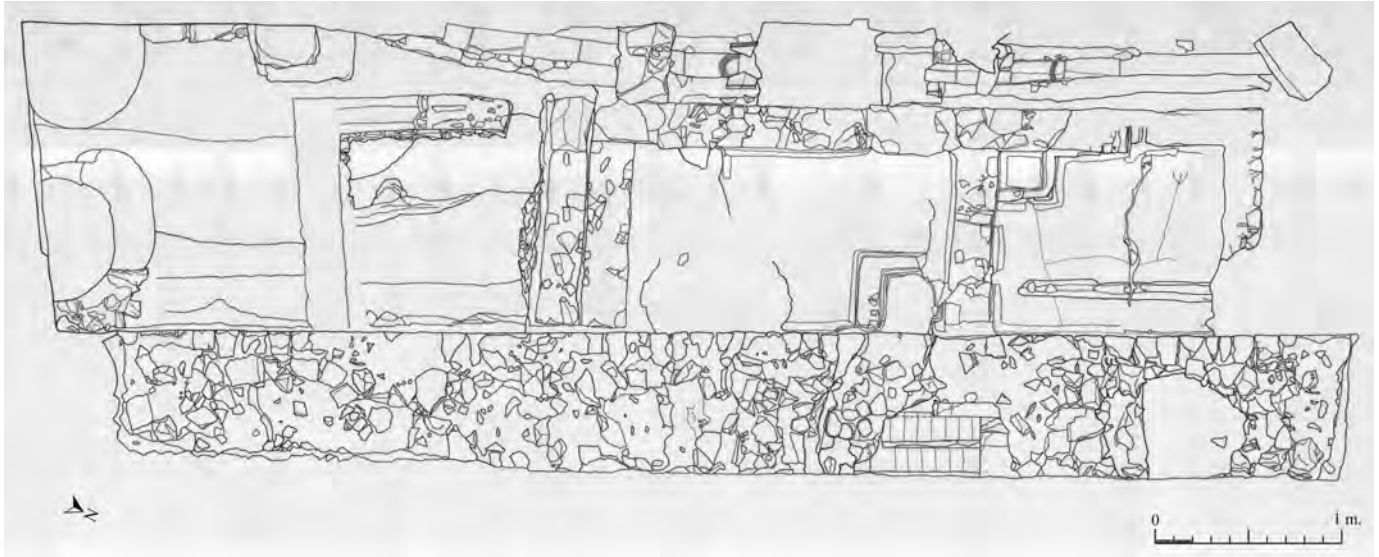
una nova planificació de l'espai (Garcia *et alii*, 2003: 363) que es reflecteix en la construcció de dues noves branques d'habitacions que s'articulen al voltant d'un peristil²¹, a més, es va ampliar el sector sud-oest i s'hi va crear una zona termal. En aquestes reformes es van construir nous murs que es van adossar a la muralla i van ocupar l'*intervallum*. En el seu límit nord-oriental s'hi va localitzar un dels *cardines* de la ciutat, fossilitzat al carrer del Bisbe Çaçador.

Finalment, al segle VI dC, la *domus* de l'antiguitat tardana va perdre el seu caràcter benestant i s'hi han documentat tapiats de portes, la construcció de nous murs i l'existència de diferents llars de foc que indiquen la divi-

19. La primera intervenció es va dur a terme l'any 1990, sota la direcció de Toni Rigo i Bea Miró. La campanya de l'any 1991 va ser dirigida per Joan García Biosca. L'any 1994 es va realitzar l'excavació més extensa sota la direcció de Julia Beltrán de Heredia, Luis Gonzálvez, Albert Martín i Emili Revilla. Finalment, el 1996 es va realitzar la darrera intervenció sota la direcció de Núria Miró i Emili Revilla.

20. Miró, B.; Rigo, A. 1990. *Memòria de les excavacions arqueològiques d'urgència a l'edifici de l'arxiu administratiu de l'Ajuntament de Barcelona (Barcelonés)*, pp. 41. Centre de Documentació Patrimonial del MUHBA. Inèdita.

21. Les últimes dades arqueològiques de l'estudi que s'està realitzant indiquen l'existència d'un tercer pòrtic al cantó més meridional amb una zona absidal dins del braç del pòrtic, però s'ha d'esperar a la finalització dels treballs arqueològics per a la seva confirmació (agraïm especialment la informació de les noves dades a l'arqueòleg David Prida).

sió de l'espai per a més d'un àmbit domèstic i artesanal (Garcia *et alii*, 2003: 365).

3. 5. 1. La casa altimperial

Estructura i funcionalitat

Per a la construcció inicial de la casa es va tallar directament el tortorà per a la fonamentació dels murs construïts amb la tècnica de l'*opus caementicium*. La limitació del solar i les mateixes reformes d'època romana de la nova *domus* del segle IV dC no van deixar cap habitació amb els límits definits i, per tant, no hi ha cap àmbit de la casa de funcionalitat clara entre els segles I i III dC. A l'excavació l'únic element amb una funció identificable era un dipòsit de la segona fase de la casa que possiblement estava relacionat amb la producció de vi o oli. Els paviments descoberts en aquesta última etapa de la casa són d'*opus signinum* i una vegada més aquest element situat a la zona oest de l'excavació definiria un espai artesanal o industrial dins de les cases urbanes de les ciutats romanes (fig. 28).

Tot i que el dipòsit no conserva tota la seva superfície, es va poder observar que presentava una forma rectangular. A més, conservava el paviment d'*opus signinum* amb la característica de la mitja canya, i els tres murs excavats presentaven una tècnica diversa, un era d'*opus caementicium* i els altres estaven aixecats amb carreus. Del cantó nord-oest del dipòsit es va poder excavar la sortida d'una canalització feta de *tegulae* i al jaciment s'hi va localitzar una altra claveguera, encara que aïllada, que els arqueò-

Figura 28

Planta de part de les estructures productives relacionades amb la casa altimperial de la *domus* del carrer del Bisbe Caçador. (Centre de Documentació Patrimonial-MUHBA)

legs situen en aquesta segona fase de la casa ja que va ser inutilitzada durant la construcció de la següent fase.

En dos dels murs s'hi conservaven restes de pintures murals, en un dels casos la pintura era de fons blanc amb línies en negre i en l'altre només s'hi observava una capa de color negre.

Tipologia i paral·lels

Tot i les poques evidències conservades d'aquesta etapa altimperial del jaciment, sembla que som davant d'un exemple de casa urbana relacionada amb un espai productiu. El petit taller dedicat possiblement a l'oli o al vi localitzat a la zona oest de l'excavació indicaria aquest tipus d'habitatge, però les restes no identifiquen a quina tipologia de casa pertany. No comptem amb informació sobre l'estructura de l'àmbit domèstic per determinar si és una casa senzilla o una de més complexa amb un espai distribuïdor interior descobert. És a dir, un local comercial o industrial amb dependències domèstiques o una casa amb una *taberna*, on l'espai comercial és secundari dins de la planta de la *domus*.

La casa del carrer del Bisbe Caçador, tant si és de la primera tipologia o de la segona, mostra la relació d'un es-

pai productiu dins d'una casa urbana, que, tal com es comentava a la interpretació de la *domus* del carrer d'Avinyó, s'ha observat en moltes ciutats de l'imperi i també en algunes de les ciutats romanes de Catalunya. Un exemple d'aquesta relació és la casa del carrer de Fortuny de Tarraco (Tarragona)²², en la qual, en època altimperial, la zona d'emmagatzematge de l'habitatge es converteix en un espai de producció dedicat a una petita indústria (Cortés, 2010). Malauradament, les restes arqueològiques no van permetre determinar a quin tipus de producció es dedicava. Un altre exemple molt conegut són les cases benestants del carrer de Lladó de Baetulo (Badalona), en què tant la *domus* dels Dofins com la *domus* de l'Heura compten amb una instal·lació dedicada a la producció del vi dins dels seus murs. Totes dues zones productives es construeixen entre mitjan segle I dC i la segona meitat del mateix segle i constaten una vegada més la importància de la producció de vi a Baetulo (Badalona) (Comas, Juan, 2002: 455-456).

3. 5. 2. La *domus* del s.IV dC de l'antic arxiu administratiu

Estructura i funcionalitat

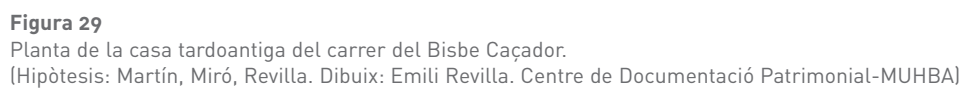
La nova estructura domèstica que es construeix al segle IV en el carrer del Bisbe Caçador s'articula entorn d'un gran peristil del qual s'han descobert dues branques d'estances (fig. 29 i 30). Els dos corredors excavats del peristil fan 2,80 m d'amplada i la part conservada de les llargades fan uns 10 m. Els paviments d'aquests pòrtics estaven construïts amb la tècnica de l'*opus tessellatum* policrom i el mosaic mostrava una composició amb ornaments de fulles i flors de quatre pètals que emmarcaven, entre altres motius, un escaquer que mostrava una superposició de quadrats sobre la punta en negatiu que combinava amb un punt negre sobre fons blanc (Martin *et alii*, 2000: 283). A la paret del pòrtic nord-est s'hi va exhumar la coneguda pintura mural figurada d'un personatge masculí a cavall, que és la primera pintura mural trobada

a Barcelona amb un tema figurat (fig. 31) i representa un genet amb la mà dreta alçada a escala natural. El seu posat victoriós fa pensar en una possible escena de caça força comuna en el segle IV dC (Beltrán de Heredia, 2001: 195; Ramallo, 1990: 160). P. Palol (1996; 1999: 89) interpretava que el realisme de la representació pot indicar que es tractava del *dominus* de la casa. Així doncs, és molt possible que tinguem el retrat d'un dels primers propietaris de la casa i d'un habitant de la colònia *Iulia Augusta Faventia Paterna Barcino*.

Entre les estances conservades destaca una important sala de representació (habitació núm. 3), que s'ubica en el pòrtic núm. 1 i s'emmarca en una posició central respecte al peristil. L'estança, oberta pràcticament en tota la seva amplada, posseeix una visió magnífica del *viridarium* i és aquesta perspectiva la que la identifica com un *oecus*. L'habitació d'uns 20 m² té forma quadrada i està pavimentada amb un *opus sectile* geomètric que utilitza plaques de forma quadrada de 30 x 30 cm i alterna pissarra negra i marbre blanc (fig. 32). Aquesta composició s'emmarca amb petites sanefes de tires de marbres de diferents colors. El cantó nord-est de l'habitació canvia la pavimentació d'*opus sectile* per lloses de marbres clars, sobretot el blanc (Martín *et alii*, 2000: 284). La seva decoració mural també indica un luxe elevat i la part conservada del sòcol mostra la imitació d'unes *crustae* de marbre tan comuna en època tardana (fig. 33).

Les habitacions núm. 2, núm. 4 i núm. 5 s'identifiquen també com a sales de representació que complementen l'*oecus* i tot el conjunt forma una ala de recepció i representació (fig. 34). Les dues primeres estan pavimentades amb un *opus signinum* i estan decorades amb tesselles que formen flors a l'habitació núm. 2 i amb fragments de *marmora* a l'habitació núm. 4. Els tipus de mosaics exhumats a les habitacions núm. 2 i núm. 4 són segurament paviments reutilitzats de la casa anterior ja que són mosaics de bona factura que generalment es realitzaven en època tardorepublicana i el segle I dC. L'apoditeri de la zona terminal de la casa també mostra un mosaic similar; en canvi,

22. Dasca, A.; Bermúdez, A.; Palau, P.; Pujante, P. 1991. *Memòria de l'excavació del carrer de Fortuny n. 12-14 (1990)*. Mecanoscrit de la memòria d'intervenció arqueològica dipositada a la Direcció General del Patrimoni Cultural, Generalitat de Catalunya. Tarragona. Inèdita.

l'habitació núm. 5 estava pavimentada amb *opus signinum* de molt bona qualitat i tindria una funció més secundària, potser de *cubiculum* diürn. En algunes d'aquestes estances amb *opus signinum* amb decoració s'hi pot observar com els murs construïts a partir del segle IV s'hi assenten a sobre i, per tant, indiquen aquesta reutilització de la casa altimperial. Molts d'aquests murs estan construïts amb la tècnica de l'encofrat, en què s'utilitza una gran quantitat de formigó de calç, sorra i pedres mitjanes sense treballar, si bé també n'hi ha d'altres que presenten la tècnica de l'*opus incertum* (Martín *et alii*, 2000: 285).

Un àmbit molt interessant de la *domus* és l'habitació núm. 17, a la qual s'accedia des del pòrtic sud-est. En el centre d'aquesta estança s'hi ubicava una estructura rectangular envoltada amb un paviment d'*opus tessellatum* bicrom amb elements geomètrics i emmarcat amb una sanefa policroma i formada per quatre murs baixos decorats amb pintura mural. Amb les dades actuals de què es disposa, aquesta estança es pot interpretar com un àmbit que disposava d'entrada de llum i que envoltés un petit jardí, ja que a l'interior d'aquesta estructura no s'hi va trobar paviment. És possible que la zona d'aquest sector

Figura 30

Vista general de les restes de la casa tardoantiga del carrer del Bisbe Caçador.

(Fotografia: Luis Gonzálvez i Albert Martín-MUHBA)

de la casa necessités més aire i llum, i aquesta és una solució arquitectònica pràctica i harmònica. Un bon exemple d'una cronologia força més antiga (segle I dC), però que ajuda a entendre el que podia haver estat aquest espai, es troba a *villae* com la d'*Oplontis* (Torre Annunziata). En aquesta esplèndida *villa* hi ha petits jardins intercalats amb les estances que n'amplien i decoren les vistes (Guidobaldi, Pesando, 2007: 126). Ara bé, s'ha d'esperar a tenir més informació arqueològica per acabar d'identificar la funcionalitat d'aquest àmbit.

Una zona molt destacada de la casa és el sector format en un segon moment per les habitacions situades més al nord-est. En aquesta part de la *domus* s'hi van localitzar

unes magnífiques termes domèstiques, que disposaven d'un ampli recorregut termal. El *balneum* constava d'un espaiós apoditeri, un frigidari amb piscina de planta de creu, i un tepidari i un caldari tots dos de forma absidal. D'aquest sector termal també es van recuperar esplèndids mosaics tessel·lats i pintures²³.

Tipologia i paral·lels

La casa aixecada al segle IV dC i descoberta sota l'arxiu administratiu de la ciutat és una de les més riques de les conegudes fins avui a les ciutats romanes catalanes. És una gran *domus* que es construeix aprofitant tot l'espai que pot ocupar d'aquest angle del sud-est que forma la muralla. Tot i només haver-se pogut excavar part dels dos pòrtics i les estances que hi tenen accés amb l'espai que s'intueix que ocupa la *domus* dins la ínsula, no hi ha gaires dubtes que hauria estat un gran peristil de quatre pòrtics. Així doncs, sense conèixer si la casa va disposar de més àrees de circulació, és prou evident que aquest peristil és una part central de la casa i, per tant, s'identifica com una *domus* de peristil.

La casa segueix l'esquema de casa de peristil que es desenvolupa tant en època altimperial com a l'antiguitat tardana, amb una sala important de representació en una posició centralitzada (habitació núm. 3). Ara bé, si es confirma pròximament l'existència d'un tercer pòrtic amb la construcció al centre d'un absis a l'interior del braç del corredor²⁴, podem parlar d'una característica de l'estructura de la *domus* de peristil que només es desenvolupa en època tardoantiga (Baldini, 2001: 56). Un exemple d'aquest absis es troba a la casa de les Consoles a Apamea (Balty, 1997).

El luxe i l'alt nivell econòmic de la casa es poden observar als seus mosaics d'*opus tessellatum* policroms i en la quantitat de grans plaques de marbre d'*opus sectile*, com també en els amples corredors i la seva pintura, sobretot la decoració figurativa de l'*aequites* i la seva cavalcadura. Tot i aquests components, potser l'element arquitectònic que permet confirmar la posició de la *domus* és el seu

complex termal, ja que l'espai destinat al ritual del bany està dotat d'un circuit complet i lineal. Dins del petit teixit urbà de la *Barcino* del segle IV dC s'hi documenten possibles centres termals en funcionament, com les importants termes de Sant Miquel o les restes de la casa Padellàs i del carrer del Veguer (Miró, Puig, 2000). L'existència d'aquests edificis termals de caràcter públic permet valorar encara més la importància d'un complex privat en un habitatge situat al nucli urbà de la ciutat i, per tant, reflecteix unes característiques encara més destacables de luxe i elitisme.

3. 6. DOMUS DEL CARRER DE SANT HONORAT

Les fases del jaciment del carrer de Sant Honorat datades entre els segles IV i VI dC (Florensa, Gamarra, 2006) s'identifiquen com les restes d'una important *domus* de *Barcino*, la part conservada de la qual, en els límits de l'excavació, mostra un gran peristil que distribueix la resta de les estances descobertes. La casa del carrer de Sant Honorat datada al segle IV dC i les *tabernae* que s'hi relacionen, se situen a l'extrem oest de l'espai tradicional destinat al fòrum de la ciutat de *Barcino*. La ínsula on es localitza la *domus* limita pel seu cantó meridional amb el *cardo maximus* de la ciutat. La casa, doncs, es troba en un espai central i privilegiat de la ciutat antiga.

Les restes de la casa es van exhumar en el jaciment del carrer de Sant Honorat núm. 3²⁵, que se situa al nord-oest de la plaça de Sant Jaume i limita pel nord-oest amb el carrer de la Fruita. Les restes documentades al núm. 3 del carrer de Sant Honorat es componen d'estructures amb un ventall cronològic molt ampli, des del segle I fins al segle XV dC. Aquesta riquesa històrica comporta un elevat grau de fragmentació de les restes, sobretot de les fases més antigues, com són la *domus* del segle IV i les estructures edilícies del segle I dC. A causa d'aquesta fragmentació i de l'estat de les restes, la comprensió de les diferents fases constructives de l'edifici va ser una tasca àrdua i difícil per als arqueòlegs, que, tot i això, varen aportar resultats de gran rellevància²⁶.

23. Desenvolupat a l'article de Carme Miró en aquest mateix volum.

24. Dades aportades per David Prida que encara estan en fase de treball.

25. Al solar del carrer de Sant Honorat núm. 3 s'hi van dur a terme dues campanyes d'excavació; la primera el 1998 sota la direcció d'Anna Monleón i Xavier Solé; la segona es va efectuar des de finals del 2000 fins al setembre de 2003 sota la direcció dels arqueòlegs Francesc X. Florensa, Damià Griñó i Iñaki Moreno.

26. Argraim l'ajuda i les valuoses consideracions sobre la interpretació de la *domus* a l'arqueòleg Francesc X. Florensa.

Ara bé, tot i l'estat de les restes, a la part que es coneix de la casa s'hi poden diferenciar dos grans moments constructius. La primera fase correspon al moment edificatiu de tot el complex domèstic i de les *tabernae* cap al segle IV dC i a la segona s'hi recullen les diferents reformes fetes molt possiblement en vida de la casa, i que no impliquen cap canvi gaire gran en la funcionalitat de l'estructura bàsica. A part d'una reorganització al jardí, la reforma més important de la casa és l'ampliació de l'habitació núm. 5.

Estructura i funcionalitat

Les fases arquitectòniques que ens interessen d'aquesta estratigrafia tan àmplia mostren una part d'una gran *domus* construïda al segle IV dC (fig. 35 i 36), en què s'hi comptabilitzen un mínim de set estances i un gran espai descobert (peristil) amb quatre pòrtics que distribueix la resta d'estances. Al cantó nord-est de les restes s'hi conserven tres àmbits interpretats com a *tabernae* que sembla que formen part del mateix projecte arquitectònic i que, per tant, podrien pertànyer a la casa. L'extensió excavada de la casa i de les *tabernae* ocupa uns 500 m² i aquesta

Figura 34

Vista general de les habitacions núm. 3, núm. 4 i núm. 5 de la casa tardoantiga del carrer del Bisbe Caçador.

(Fotografia: Luis Gonzálvez i Albert Martín-MUHBA)

part coneguda mostra una estructura gairebé ortogonal. La casa s'adapta a la inclinació del terreny marcada pel vessant nord-sud del *mons Taber*. El nivell de circulació de les *tabernae* és 70 cm més elevat que el nivell de circulació de les estances núm. 1, núm. 2, núm. 3 i núm. 4 de la casa, i aquest respecte el del pòrtic nord-est del peristil és 20-25 cm més alt. Finalment, el pòrtic sud-oest és el punt més baix de les restes conservades, concretament 25 cm més que el septentrional (Florensa, Gamarra, 2006: 193). Una gran part de la *domus* s'aixeca amb murs realitzats amb pedra més o menys irregular de mides mitjana i petita lligades amb morter de calç. Aquestes parets acaben generalment amb un revestiment de calç i en algunes de les estances amb pintura mural. En algunes habitacions

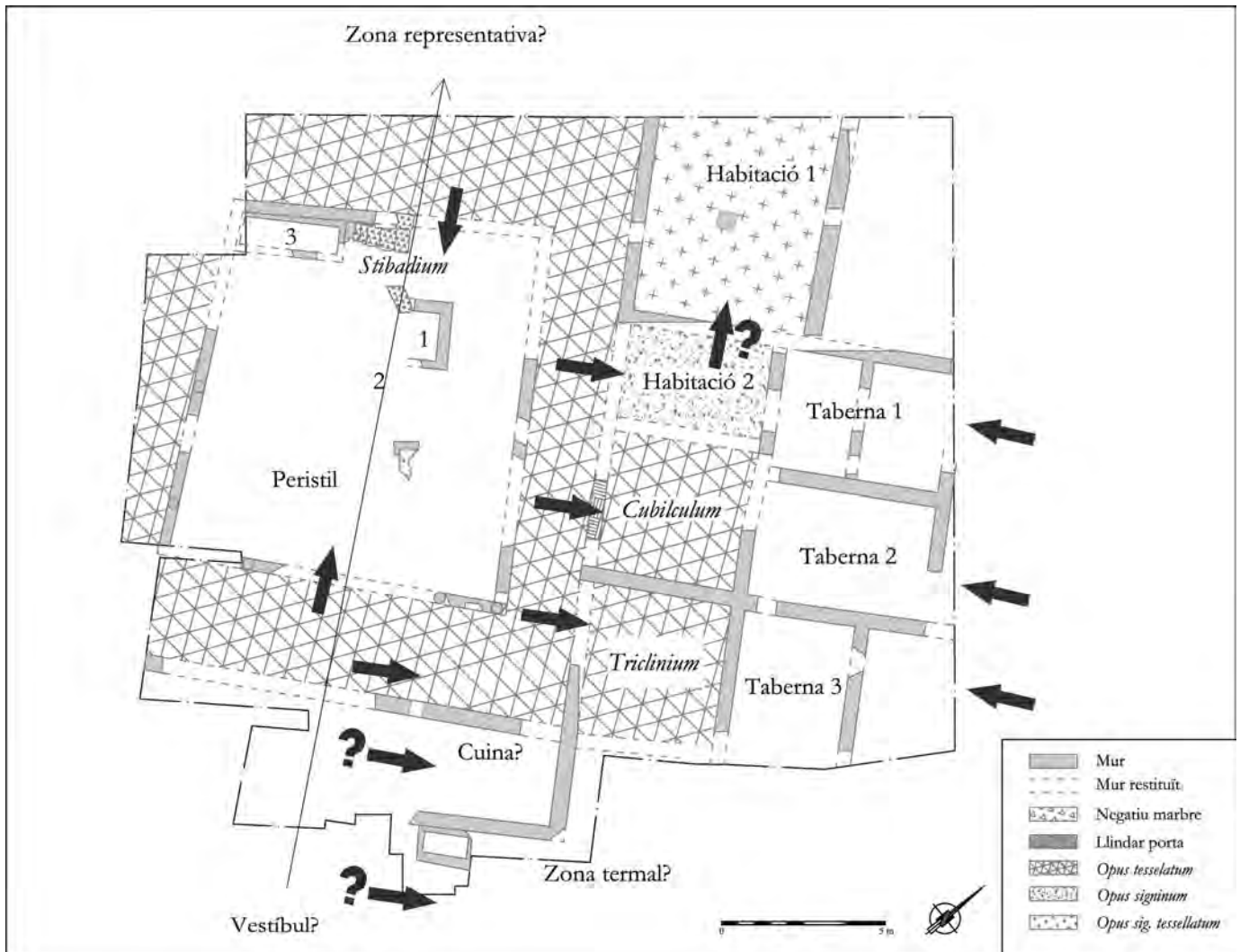

Figura 35

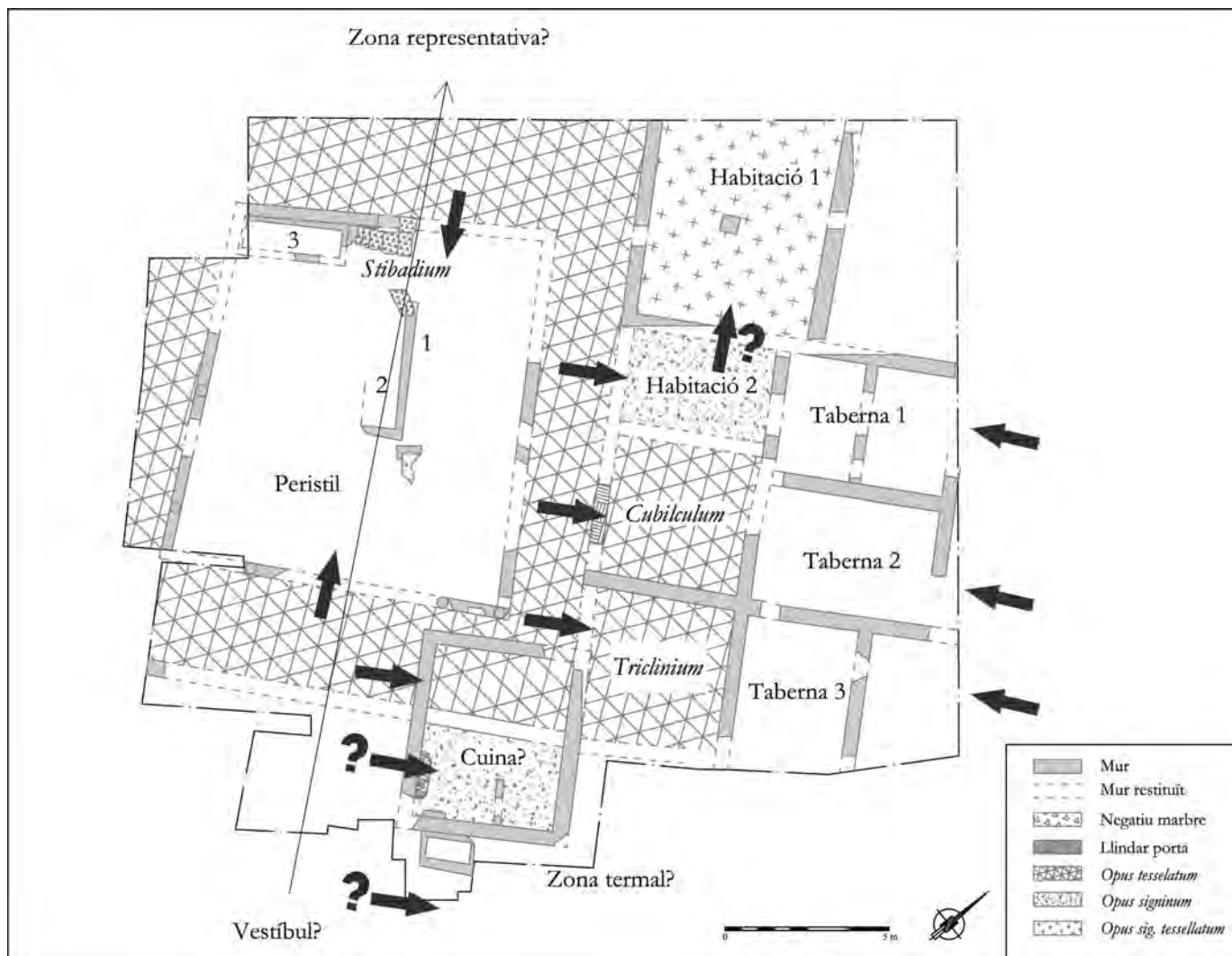
Planta general de la primera fase de la *domus* del carrer de Sant Honorat, núm. 3.

(Hipòtesi: Ada Cortés. Dibuix: José Ignacio Jiménez)

s'hi pot observar una tendència més regular d'algunes filades dels murs. A part d'aquesta tècnica constructiva, hi ha murs de factura molt més regular i amb pedres més treballades, més o menys com un *opus vittatum*. En canvi, el *plutei* del peristil és un mur de maçoneria lligat amb morter de calç.

No hi ha dubte que som davant d'una gran *domus* de l'antiguitat tardana en la qual s'han pogut observar prou elements de luxe per definir el seu estatus, com també la seva tipologia, però no comptem amb els espais de més representació relacionats amb aquest peristil. Tot i això, s'han pogut identificar set estances, un peristil de quatre pòrtics i tres tavernes que s' aixequen en un mateix moment constructiu. Tal com s'ha comentat, posteriorment alguns d'aquests àmbits pateixen algunes modificacions.

En aquesta primera fase del segle IV dC (fig. 35) es construeix un peristil amb quatre pòrtics pavimentats amb *opus tessellatum* policrom i segurament revestits amb pintures murals que imiten els sòcols *crustae* marmoris, a excepció del pòrtic nord-oest que tindria els sòcols realment revestits amb plaques de marbre. Les restes de marbre s'identifiquen en una primera observació com de marbre *giallo antico* de Tunísia, un marbre molt utilitzat per a decoració parietal i per a paviments de luxe, sobre-

Figura 36

Planta general de la segona fase de la *domus* del carrer de Sant Honorat, núm. 3.

(Hipòtesi: Ada Cortés. Dibuix: José Ignacio Jiménez)

tot a partir de l'època d'Adrià (Borghini, 2004: 214). El mosaic dels corredors mostra cinc colors (blanc, negre, verd, ocre i vermell) i són tesselles de pedra calcària d'un centímetre quadrat aproximadament (fig. 37). És una composició complexa en la qual es poden identificar dues línies de semicercles secants i tangents que formen ogives i escames de colors. La sanefa emmarca el motiu central de quadrícula de bandes amb trenes de dos caps amb caselles amb motius vegetals, dels quals se n'han identificat sis que es van repetint al llarg del mosaic (Florensa, Gamarra, 2006: 195-196). També s'hi va poder observar que algun dels murs que formaven el *plutei* del peristil estaven decorats amb pintures murals. El *plutei* del pòrtic nord-est les conservava millor i estava pintat per tots dos cantons, el del pòrtic i el del jardí. El fragment de pintura mural exhumat és petit i es troba en

força mal estat, però s'hi aprecien restes de color ocre, verd, beix i traces de color vermell i negre. El mal estat no permet identificar la composició de la decoració, que semblen possibles *crustae* marmòries amb franges decoratives disposades en diagonal. Al *plutei* sud-oest només s'hi van poder observar restes de color ocre i vermell i tan sols al cantó del pòrtic. Tal com s'ha assenyalat, al pòrtic nord-oest s'hi van descobrir petits elements de plaques de marbre a la part del mur que comparteix l'altra cara

Figura 37
Detall del mosaic
dels pòrtics de la
domus del carrer
de Sant Honorat,
núm. 3.
(Fotografia:
Francesc Florensa)

amb l'habitació núm. 1. Encara que no s'ha conservat en cap altra zona més del pòrtic nord, s'hi perceben els negatius d'altres possibles plaques de marbre entre el mosaic i el mur que separa el pòrtic del jardí. Les parets del pòrtic nord-oest estarien decorades per sòcols de marbre i la resta segurament amb pintura mural.

El pòrtic nord-oest s'hauria obert al *viridarium* amb un paviment realitzat també amb plaques de marbre. Segurament aquesta zona més nord-occidental de l'interior del peristil estaria a una cota una mica més alta que la resta del *viridarium*. Aquest jardí interior del peristil ocupa 100 m² aproximadament i està fragmentat per grans sitges medievals. El desnivell que es detecta en el jaciment en direcció sud-est se salvaria, a l'interior del jardí, amb la creació de dues terrasses. La terrassa superior situada a la part nord-occidental del *viridarium* i a la qual s'accediria des del pòrtic oest, estaria pavimentada amb plaques de marbre i decorada, com a mínim, amb un *lacus* al seu cantó més meridional (fig. 35, núm. 3). És molt possible que aquesta disposició de dues terrasses

s'aprofités per enriquir la decoració amb jocs d'aigua. Sota del paviment de marbre arrancaria el segon *lacus*²⁷ ubicat a la terrassa inferior (fig. 36, núm. 1), i aquests dipòsits podrien estar connectats per un bon circuit de l'aigua. Al centre del *viridarium*, a la terrassa inferior, s'hi conserven restes d'una estructura hidràulica (com una mena de fontana o nimfeu) que augmentaria la riquesa decorativa d'aquest jardí.

Dels tres dipòsits, segurament tots decoratius, n'hi ha un que segur que és d'una primera fase de la casa (fig. 35, núm. 1) i queda amortitzat per un segon dipòsit (fig. 36, núm. 2) disposat en direcció nord-oest/sud-est i que, en principi, seria més gran que el de la primera fase, tot i que al *lacus* núm. 1 no s'hi aprecien els límits de l'extrem sud-oest. Les canalitzacions de desguàs d'aquests dos dipòsits es conserven en gran part i assenyalen una direcció sud-est. La canalització de desguàs del *lacus* núm. 2 trenca una part de la canalització de desguàs del *lacus* núm. 1, però en reaprofitja la resta. La canalització continua sota el pòrtic sud-est i se'n pot observar una part en un fragment trencat del mosaic del corredor. El tercer (fig. 35, núm. 3) se situa en una cota més elevada, a l'angle sud-oest del *viridarium* i s'adossa al mur separador del pòrtic oest. Encara que d'una cronologia força anterior, un bon exemple per entendre la posada en escena d'aquesta ornamentació del *viridarium* seria el jardí de la casa d'Octavius Quartio de Pompeia (De Vos, De Vos, 1982: 138-141). En el nostre cas seria una mica més senzilla, però també aprofitaria les dues terrasses per a la circulació i ornamentació de l'aigua (fig. 39).

Al jardí de la casa del carrer de Sant Honorat és possible que hi hagués un espai per menjar i reposar, conegut com a triclini d'estiu o *stibadium*, a la terrassa superior. Aquests *triclinia* acostumaven a situar-se en terrasses als peristils, tot sovint sota de pèrgoles i molts luxosament decorats amb efectes d'aigua, fonts, etc., tal com passa en una gran varietat de casos vesuvians. En època tardorepública i part de l'altimperial els llits eren d'obra, però en època més tardana són mobles i se'n reconeix la funcio-

²⁷ Segons les dades arqueològiques disponibles, en un primer moment el *lacus* que decoraria aquest nivell més baix del *viridarium* seria el més quadrat i disposat en direcció nord-sud. En un segon moment es construiria un *lacus* més llarg i disposat en direcció oest-est.

Figura 38

Habitació núm. 5 de la *domus* del carrer de Sant Honorat, en què es poden observar les diverses reformes.
(Fotografia: Francesc Florensa)

nalitat perquè el paviment dibuixa un semicercle per a la disposició dels sofàs com a la villa del Falconer d'Argos (Akerström-Hougen, 1974: 101-110; Dunbabin 1991: 125-130). L'espai triclinar del pati de la Casa de los Mármoles d'*Emerita* (Mèrida) (Alba, 1997: 291-293, 2005: 128-130) està pavimentat amb plaques de marbre igual que les restes de la *domus* del carrer de Sant Honorat, llevat de la zona semicircular, pavimentada amb *opus sectile* (fig. 40). En el cas barceloní la part que es conserva de paviment és molt petita, ja que a les fases posteriors de la *domus* es destrueix força tot aquest espai, però s'hi intueix una gran riquesa ambiental, ja que amb els elements que es conserven podem parlar d'un espai pavimentat a la zona occidental de l'interior del peristil decorat amb dipòsits hidràulics a diferents nivells i un possible nimfeu o fontana que farien un joc d'aigua.

Cal destacar el pòrtic nord-occidental que hauria donat pas a la zona del jardí més ornamentada, i que, tal com s'ha descrit, es diferencia de la resta dels pòrtics per tenir les parets decorades amb marbre (element que no s'aprecia en els altres) i el corredor més ample de la casa (com a mínim 3,30 m)²⁸. Aquest pòrtic no estaria columnat,

almenys en el seu cantó meridional, però hauria tingut una gran obertura cap al *viridarium*. En alguns exemples de cases de l'antiguitat tardana, s'hi pot observar com un pòrtic es destaca dels altres per prendre un rol més representatiu, sobretot en zones suburbanes de Roma a partir del segle IV. S'interpreten com uns espais més per rebre els clients i els hostes del propietari (Baldini, 2001: 68). Exemples molt clars en són el gran corredor de la Villa del Casale de Piazza Armerina (Rizza, Garraffo, 1988) o els absis que es construeixen en aquesta època tardoantiga per ressaltar el pòrtic nord de la Casa de los Mármoles.

Segons el que es pot observar a les restes arqueològiques, entre les estances conservades no hi ha la sala principal o zona més representativa de la casa. El luxe i disposició de la *domus* indiquen la necessitat d'un espai destacat de representació que no es troba entre les parets exhumades. Una molt bona situació per a aquest àmbit més principal seria el cos nord-oest de la *domus*, ja que el cas barceloní podria ser semblant al de la Casa de los Mármoles d'*Emerita* (Mèrida), amb una sala principal, un gran corredor i un triclini d'estiu o *stibadium* al jardí. Si aquest

28. No se'n coneixen les mides senceres, però aquest es projecta com el més gran.

Figura 39

Casa di Octavius Quarto de Pompeia.

Estructura que sustenta part de la terrassa superior. Detall de la font ornamental que porta aigua dels dipòsits decoratius de la terrassa superior als de la inferior.

(Fotografia: Ada Cortés)

fos el cas, situaríem la sala més representativa al cantó occidental de la casa, de manera que tota la zona oest formaria un gran complex social i representatiu.

Les restes de la *domus* no mostren cap espai identificat com a vestíbul i tenim ben poques dades per situar la possible entrada principal. La situació de les casa dins a hipotètica ínsula de la ciutat tampoc no ajuda a identificar una entrada clara, ja que si s'observa la ubicació de les restes dins de la trama urbana es plantegen tres possibles zones com a entrades principals de la *domus*. Es descarta el cantó nord-est per la ubicació de les estances conegudes i de les *tabernae* i una altra zona que presenta dificultats per situar-hi l'entrada és la sud-occidental, en la qual, el *plutei* del peristil conservat no té cap entrada directa al jardí des del pòrtic i, per tant, és difícil que s'hi ubiqués el vestíbul de la casa, ja que no tindria un accés ample i natural cap al *viridarium*. A més, sabem que al cantó oposat (nord-oriental) no s'hi situen les sales més representatives i, per tant, no es podria marcar un eix axial des de l'entrada a la sala principal.

Si es tenen presents aquestes dades, les dues possibilitats més factibles són la zona nord-occidental i la sud-oriental,

però si la zona més representativa de la casa la situem al cantó nord-occidental, l'única que ens queda com a possible entrada és l'oriental. Ara bé, és poca informació arqueològica per assegurar-ho i, a més, moltes vegades les cases s'adapten a les condicions urbanístiques amb què compten per treure el màxim rendiment a les seves necessitats socials. Tot i així, amb les dades actuals de què disposem i el coneixement de l'estatus de la casa, l'entrada més lògica s'hauria de situar al sud-est. Així doncs, en la restitució ideal de la *domus* tenim la possible entrada a sud-est amb un accés més o menys directe a un peristil de quatre pòrtics²⁹; el jardí a dos nivells, més alt cap a l'oest, tindria una ressaltada monumentalitat amb els jocs d'aigua i el *triclinium* d'estiu o *stibadium*. Seguidament, hi hauria un pòrtic amb parets de marbre i una possible gran sala principal (fig. 35 i 36).

Tal com s'ha comentat anteriorment, el pòrtic nord-oest podria haver no estat columnat, encara que potser no era l'únic sense columnes, al pòrtic nord-est tampoc no s'han trobat restes de bases de columnes. El *plutei* d'aquest pòrtic està molt malmès i fragmentat per fases posteriors de la casa i potser no es conserven les parts on hi hauria

29. El *plutei* est del peristil mostra la possibilitat d'una entrada més ampla al jardí des d'aquest pòrtic que des del pòrtic sud-oest.

hagut la columna, però podria també haver estat un mur sense columnes. Un peristil amb alguns pòrtics sense columnar no és un fet excepcional, sinó que respon a necessitats arquitectòniques. Una de les vil·les més antigues de la ciutat de Behyo es va convertir durant el segle VI en dues *domus*, en una de les quals hi ha un exemple de peristil compost per tres pòrtics columnats i un quart amb mur (Tchalenco, 1953-1958: 354 i 357 plan CXV, I). El peristil de la *domus* del carrer de Sant Honorat s'adapta a desnivells importants i alguns dels seus pòrtics s'han d'adaptar encara més al pendent, com el pòrtic nord-est. El *plutei* nord-est, a més, potser havia de sustentar un segon pis. El desnivell del pòrtic nord i la possibilitat d'un segon pis segurament obligava a construir un mur amb més alçat que un *plutei* senzill amb columnes. Igualment, l'estructura del pòrtic nord-oest amb una gran obertura cap al *peristil* i una decoració amb estancs, potser obligava a la construcció de parets amb més alçats als laterals. De tota manera, els murs conservats d'aquests pòrtics sense senyals de columnes no ens asseguren que en una alçada més elevada que la conservada s'hi haguessin edificat columnes o finestrals.

No és la mateixa problemàtica arquitectònica, però un bon exemple per entendre les diferències entre els pòrtics d'un peristil és la casa pompeiana dels Amorini Dorati (Seiler, 1992: 37-49, làm. 89, 90 i 92), en què el pòrtic oest està més elevat que la resta, també és columnat i, a diferència dels altres, mostra un mur que fa de contrafort de tota la plataforma aixecada. El resultat és que les columnes d'aquest pòrtic es troben en un nivell força més elevat que la resta (fig. 41 i 42) i el desnivell entre els pòrtics se soluciona amb dos sistemes diferents; si per al pas del pòrtic oest al septentrional es construeixen unes escales, per al del pòrtic oest al meridional s'opta per una rampa. A la casa del carrer de Sant Honorat els desnivells no són tan pronunciats, són pendents més progressius i, per tant, no són necessàries unes escales (com a mínim als contactes dels pòrtics excavats).

De les altres estances excavades, les que tenen una funcionalitat més definida són les habitacions núm. 3 i núm. 4, que destaquen per tenir una decoració noble. L'habitació núm. 3 s'aixeca com un *cubiculum* amb un rol representatiu, tal com assenyalen una ampla entrada i la ubicació més elevada (fig. 35 i 36, *cubiculum*). Per la seva situació més resguardada, l'habitació núm. 4, en canvi, tot i la seva decoració similar a l'habitació núm. 3, es defineix com una estança familiar més que un àmbit representa-

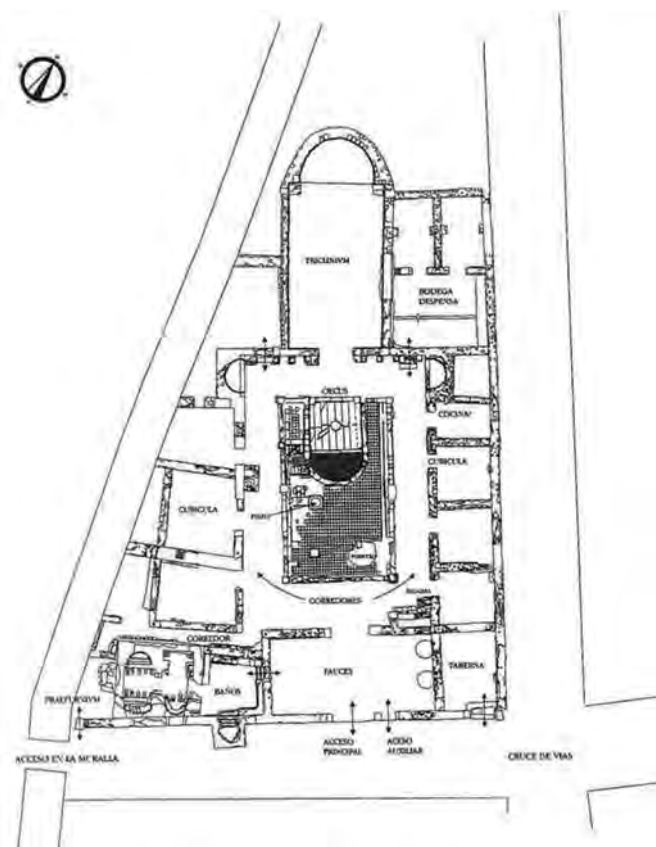

Figura 40

Planta de la Casa de los Mármoles de Mèrida (Alba, 1999: 392).

tiu, com una mena de *triclinium* familiar (fig. 35 i 36, *triclinium*). Totes dues estances tenien un paviment d'*opus tessellatum* similar; el de l'habitació núm. 3 és un *opus tessellatum* de cinc colors diferents que mostra una composició de niu d'abelles, de quadrats i de triangles equilàters adjacents, amb tiges amb poncelles de rossa (Florensa, Gamarra, 2006: 197), mentre que en el cas de l'habitació núm. 4 s'han conservat només petits fragments d'un mosaic policrom amb una composició també de motius florals i geomètrics. Se sap que les dues estances disposaven de decoració mural, però només es va poder analitzar en part a l'estança núm. 3, ja que a l'habitació núm. 4 les parets estaven revestides per una capa de calç d'una fase posterior de la *domus* que no deixava veure la pintura mural. A més, a l'habitació núm. 3 s'hi

van recuperar les pintures dels sòcols de les parets, que dibuixaven *crustae* marmòries separades per una franja ocre delimitada amb una línia negra. Hi destacava un color rosa que imitava el *rosso antico* i un verd que imitava el *verde antico*, mentre que, a la part inferior del sòcol, després de la delimitació amb ocre s'hi observava un línia vermella.

Les evidències arqueològiques indiquen que el sector més al sud-est de la *domus*, tot i l'estat en què es troba i que no es conserven bona part de les estances, era una zona de servei i producció, on hi hauria la possible cuina, els banys, la letrina, etc. Les habitacions núm. 6 i núm. 7 es relacionen, tot i els pocs elements conservats, amb un circuit termal (fig. 35 i 36, zona termal). L'habitació núm. 6 hauria pogut formar part de la zona tèbia o calenta d'aquests banys, mentre que l'habitació núm. 7 s'hauria d'entendre com el sector fred amb una banyera i, segurament, amb també l'entrada d'aquesta zona termal³⁰. En ser la sala freda l'inici del recorregut del banyista començaria en aquest punt i, per tant, l'entrada d'aquesta zona s'efectuaria des de la zona sud-oriental no excavada de la casa.

En aquest primer moment no és possible identificar la funcionalitat de l'habitació núm. 5, ja que les reformes posteriors no deixen gaires evidències de la primera fase. Posteriorment, l'habitació sembla que tenia funcions de servei, potser una cuina; de fet, és possible que en aquesta primera fase sigui una cuina que més endavant s'ampliï, ja que som a prop de les termes i, generalment, la cuina se situa al costat d'aquests complexos per aprofitar recursos, tal com s'observa en moltes cases de diverses ciutats com Pompeia, Herculà o Òstia (Salza, 1980: 256; Riva, 1999: 123-125).

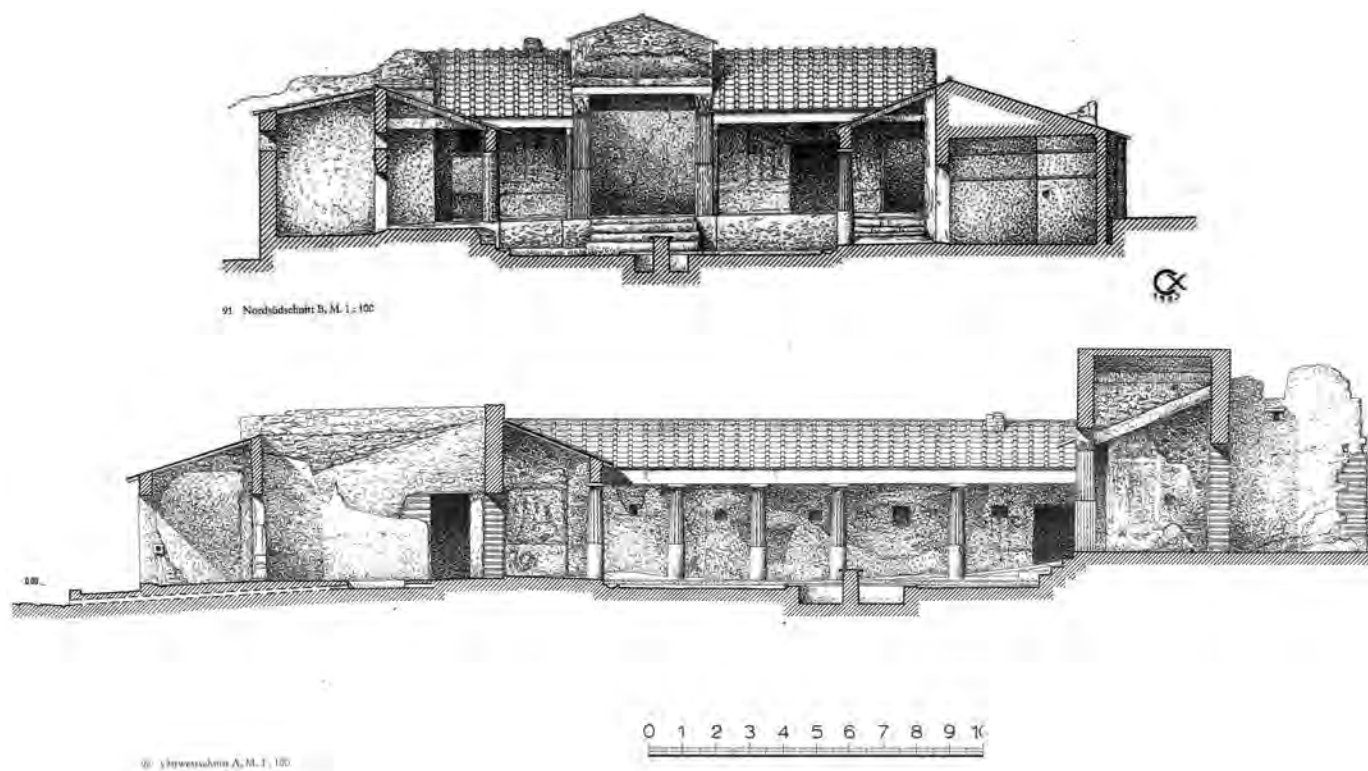
Les habitacions amb una funcionalitat menys definida són l'habitació núm. 1 i la núm. 2. Sembla que el possible paviment d'*opus signinum* de l'habitació núm. 2 indica una funció més pràctica i de servei que no la funció representativa de la seva estança contigua, l'habitació núm. 3 (fig. 35 i 36, *cubiculum*). No se sap quina relació

hi hauria, ni tampoc amb l'habitació núm. 1; per tant, no es tenen prou dades per identificar-la. L'habitació núm. 1 és una gran estança amb un *opus signinum* decorat amb flors de tessell·les, que és reaprofitat d'una època anterior, però no coneixem la relació exacta que té amb altres estances de la *domus*, si bé podria estar connectada amb l'habitació núm. 2, com la part nord-oest de la casa, el possible cos representatiu. Sense conèixer aquesta relació i totes les reformes posteriors que distorsionen el funcionament d'aquesta estança és molt difícil atribuir-hi una activitat concreta i assegurar que és una estança més de la casa en aquesta fase.

Finalment, hi ha les *tabernae* que donen al *decumanus*, que tot i formar part del mateix projecte urbanístic no tenen connexió amb la casa, ja que estan en un nivell més alt de circulació que les habitacions veïnes de la *domus* i, tot i la fragmentació dels murs, no hi ha cap resta d'obertures o esglaons per a la seva connexió amb les fases de la casa. Tot i així, encara que no hi hagi un pas directe amb la casa, no vol dir que no formessin part de les possessions del propietari de la *domus*.

Les reformes posteriors que es detecten a la casa són de característiques diferents cada una (fig. 36). La més important és l'ampliació de l'habitació 5 (fig. 38) i no sembla que hi hagi gaires dubtes que aquesta reforma es fa en vida de la casa, ja que el mur que redueix el pòrtic sud-est s'adapta molt bé a la composició del mosaic. Aquest fet implica la necessitat de preservar aquest espai i continuar utilitzant el pòrtic, amb la màxima dignitat possible, de la fase anterior. L'estança núm. 5 sembla que respon igualment a funcionalitats de servei i producció de la casa i es pot interpretar com una possible cuina pel banc de maçoneria conservat i per la seva proximitat a la zona termal, encara que no estiguin connectades. Tot i així, les restes romanes d'una cuina sempre són molt reduïdes a causa de la simplicitat de la seva estructura, i en molts pocs casos es pot assegurar-ne l'existència. En el cas barceloní, el que es pot afirmar és que l'habitació núm. 5 forma part de la zona de servei i producció de la

³⁰ Les instal·lacions domèstiques termals sempre adoptaven els esquemes més simples per necessitats d'espai. Els complexos es dotaven generalment només de les estances de *frigidarium*, *tepidarium* i *caldarium*. El *frigidarium* se situava al principi del recorregut i gairebé sempre també actuava com a *apodyterium* (García-Entero, 2005: 753). Desenvolupat a l'article de Carme Miró en aquest mateix volum.

Figura 41

Alçats de la *casa degli amorini dorati*. Secció pòrtic oest i secció peristil de la casa. En aquestes seccions s'hi pot observar els diferents nivells dels pòrtics (Seiler, 1992: làm. 92).

casa (fig. 35, cuina) i, segurament, la utilitat d'aquesta estança a la primera i segona fase no diferirien gaire i el motiu de la reforma respondria a necessitats d'espai. La tècnica constructiva utilitzada en l'ampliació de l'estança presenta una tendència més regular de les filades respecte de la majoria dels murs de la *domus*, però no com l'*opus vittatum* d'altres murs de la casa.

L'altra reforma més destacada és la construcció del nou *lucus* a l'interior del *viridarium*, procés en què se substitueix el *lucus* més central per un de més allargat i dispost transversalment (fig. 36, núm. 2). Aquest canvi no sembla que provoqui cap trasbals important a l'estructura del jardí, si bé no se sap si quan hi havia el primer *lucus* el peristil no comptava amb el *lucus* superior i el paviment d'*opus sectile*; però, pel que s'observa a les restes, el canvi s'hauria pogut efectuar amb tota l'estructura superior sense gaires problemes. Així doncs, l'estructura de la terrassa superior del jardí podria formar part del projecte inicial de la casa. En una segona fase de la casa, a continuació del mur que separa el pòrtic oest del *lucus* superior del *viridarium*, s'hi detecta l'arrencament d'un nou mur que tancaria, totalment o parcialment, l'espai de pas del pòrtic oest al jardí. Tot i així, cal tenir present que no és pas segur que aquest nou mur a continuació de l'antic

es construís durant la vida de la casa, ja que podria ser una estructura de fases posteriors a la *domus*.

Totes les altres reformes que s'observen dins de les parets de la casa, com el nou paviment i revestiment de les parets de l'habitació núm. 4, les possibles reformes de l'habitació núm. 1 o les de la taverna núm. 1 i l'habitació núm. 3, sembla que responen a reutilitzacions posteriors a l'existència de la *domus*; és a dir, són reutilitzacions posteriors al segle VI dC, i semblen reformes més comercials i productives de l'espai, que no pas dividir-lo per motius domèstics, tal com s'observa en altres cases de ciutats hispàniques en aquesta època (Arce *et alii*, 2007: 322-323).

Tipologia i paral·lels

La part conservada d'aquesta casa, en els límits de l'excavació, mostra un gran peristil que distribueix la resta de les estances descobertes. Encara que no coneixem l'ex-

tensió total de la casa, ni la possible existència de més àrees de distribució, les mides importants d'aquest peristil el defineixen com una de les àrees de distribució centrals de la casa que, per tant, s'identifica com una *domus* de peristil. La seva situació dins els límits de la hipotètica ínsula (que no permet el desenvolupament d'una altra àrea de distribució tan gran com aquesta) i la tendència tipològica de les *domus* d'alt nivell d'aquesta època com a cases de peristil (Baldini, 2001: 56), són altres elements que ens fan considerar aquest peristil com el definitori de la tipologia.

La *domus* del carrer de Sant Honorat és una gran casa privada d'alt nivell del segle IV dC. La seva posició dins de la trama urbana de l'antiga *Barcino* i les magnituds de la seva estructura indiquen un propietari amb una important incidència a la ciutat. Com que l'estructura es data en època tardana i s'ha observat que no és l'única construcció domèstica de grans dimensions a la petita ciutat de *Barcino*, es pot identificar com una estructura privada sense gaires reserves.

Les restes del carrer de Sant Honorat s'integren perfectament amb les característiques principals de les cases riques observades en diversos centres urbans de l'Imperi. Encara que les cases romanes aixecades a finals del segle III dC comencen a mostrar petits canvis en els espais públics i de representació respecte de l'època altimperial, els elements bàsics de la tipologia són pràcticament els mateixos. Igual que a l'època altimperial, les cases d'alt nivell s'articulen entorn d'un peristil o pati porticat, marcades per un eix axial que va des d'un gran vestíbul que permet l'accés a aquest espai distribuïdor fins a una gran sala o sector representatiu. Tot sovint aquest espai distribuïdor (peristil o pati porticat) està decorat amb nimfeus i fonts, que tenen la ubicació condicionada per la finalitat d'emmarcar la sala més representativa (Baldini, 2001: 47). La casa del carrer de Sant Honorat conserva aquest gran peristil, porticat en els seus quatre cantons i decorat amb estructures hidràuliques en el seu *viridarium*. Encara que no ha conservat ni el sector més representatiu ni l'entrada, hi ha prou elements per confirmar la seva existència i, fins i tot, la seva possible ubicació respecte de la planta conservada (fig. 35 i 36).

Els mosaics tant dels pòrtics dels peristils com de les habitacions núm. 3 i núm. 4, reflecteixen la integració de la *domus* dins de les tendències artístiques de l'època. Al segle IV dC els mosaics policroms es converteixen en els paviments més comuns a les *domus* benestants, mentre

que els mosaics en blanc i negre són un element molt menys utilitzat. Tot i que a la península Ibèrica el blanc i negre es continua utilitzant i es limita el policrom a quatre colors, s'observen igualment grans efectes policroms en espais importants (Dunbabin, 1999: 69; 152). Una vegada més, el cas barceloní demostra riquesa en la seva factura, ja que els paviments policroms exhumats mostren més de cinc colors diferents i no pas quatre. Potser a la *domus* del carrer de Sant Honorat hi ha faltat algun *opus tessellatum* que representi escenes figurades, encara que n'hi podria haver en els espais més representatius que no s'han excavat.

La decoració parietal estudiada de la casa també mostra aquest seguiment de les tendències de l'època i la riquesa de la *domus*. Tal com hem pogut observar en la pintura mural de la casa del segle IV del carrer del Bisbe Caçador, en època baix-imperial a Hispània la pintura mural es caracteritza per les imitacions de *crustae* marmòries en els sòcols juntament amb representacions figuratives (Guiral, 2000: 35). Les pintures murals de l'habitació núm. 3, i segurament també les del *plutei* nord del peristil, imiten aquestes *crustae* marmòries, però com que només s'han conservat parts del sòcol d'aquestes pintures no sabem si les parets de la *domus* del carrer de Sant Honorat van mostrar representacions tan esplèndides com les de la *domus* del carrer del Bisbe Caçador. Ara bé, amb el que sí que van comptar les parets del pòrtic oest és amb sòcols de marbre, un element que indica un àmbit molt luxós de la casa, i aquestes plaques de marbre, com les del paviment del *viridarium*, reflecteixen la gran riquesa de la casa. A grans trets, es pot considerar que el marbre estava reservat als edificis públics, als palaus i vil·les imperials, i a les cases de ciutat i de camp de les grans famílies senatorials i rics lliberts romans (Gnoli, 1988: 6-7).

Així doncs, les restes de la casa del carrer de Sant Honorat presenten prou elements per considerar-la una gran *domus* de la *Barcino* de segle IV dC. Té característiques molt comunes de les cases d'alt nivell d'època tardana, fins i tot s'hi intueix un element molt significatiu d'aquesta època com és un destacat corredor per a funcions de representació per als hostes de la casa i funcions professionals per a l'atenció dels clients. Un bon paral·lel d'aquesta casa podria ser la Casa de los Mármoles d'*Emerita* (Mèrida) (Alba, 1997: 291-293, 2005: 128-130), on també s'hi observa una zona termal situada al costat de l'entrada (fig. 40).

Figura 42
Casa degli amorini dorati. El pòrtic oest està a un nivell més elevat que la resta.
(Fotografia: Ada Cortés)

3. 7. ALTRES RESTES DOMÈSTIQUES

A la ciutat de Barcelona s'hi han descobert altres restes romanes susceptibles de ser considerades com a arquitectura domèstica. Ara bé, les restes són tan escasses que no tenen prou entitat per contemplar-les amb seguretat com una unitat domèstica, encara que s'ha considerat oportú comentar-les per tal de poder-les identificar en futures intervencions.

Una d'aquestes restes és el famós mosaic del circ descobert el 1860 a l'angle meridional de la ciutat antiga i que representa una escena de les curses de quadrigues al circ màxim de Roma. De l'habitació on va aparèixer el mosaic també van poder recuperar parts de les pintures murals del sòcol de les parets que imitaven les incrustacions de marbres. Tot i el desconeixement sobre la resta de l'estructura de l'edifici del mosaic, és prou lògic relacionar-lo

amb una *domus* benestant d'època tardana, encara que també s'ha plantejat la possibilitat que pertanyi a un edifici termal (Miró, Puig, 2000: 176-177). D'altres restes destacades són les estructures localitzades al carrer de la Palma de Sant Just, on es van documentar restes de murs, mosaics i una part d'un carrer porticat (fig. 44 i 45). A més, també es van localitzar restes arqueològiques que podrien formar part d'una estructura domèstica a la zona de la baixada de Santa Eulàlia i a la plaça de Sant Felip Neri. Un cas excepcional dins d'aquest grup són les restes del Pati Llimona que, gairebé sens dubte, són d'una *domus*, de la que només s'ha excavat i se'n coneix la zona termal³¹.

4. L'habitatge romà a *Barcino*

Tal com s'afirmava a la introducció, després d'haver analitzat totes les restes domèstiques de la ciutat, un dels ele-

31. Desenvolupat a l'article de Carme Miró en aquest mateix volum.

ments més importants que es constata a l'habitatge de *Barcino* és el fet que només s'hi coneix la forma de peristil o de pati porticat com a àrea de circulació i distribució (Cortés, en premsa) (fig. 43). Aquest fet podria donar peu a conclusions de gran interès, que serien encara més definitives si es comptés amb una major informació arqueològica sobre les estructures domèstiques de l'espai urbà de *Barcino*, per la qual cosa, igualment s'exposaran les raons del possible perquè d'aquest fet, encara que noves aportacions i excavacions poden canviar aquesta visió.

L'arquitectura domèstica de *Barcino* és una arquitectura altimperial, que no està condicionada per un urbanisme i una estructura domèstica anterior; així doncs, és un marc incomparable per observar quines són les tendències i preferències dels propietaris a les seves residències a partir d'August. És potser aquesta característica la que explicaria el tipus d'àrea de circulació que es descobreix a la ciutat de *Barcino* i la raó per la qual no hi ha cap atri. Les dues *domus* amb àrea de circulació altimperials són la *domus* de la plaça de Sant Miquel, construïda en època d'August, i l'edifici de la plaça de Sant Iu, datada cap al segle II dC o una mica abans. La primera és la que mostra un esquema més extens de la casa, ja que la part que se'n coneix té una disposició molt comuna en les cases de pati porticat que, tal com s'ha comentat a l'apartat de tipologia i paral·lels de la *domus*, es pot observar en molts paral·lels de la part occidental de l'Imperi. En aquest esquema, l'entrada es disposa axialment respecte al pati porticat i a la sala de representació més important, que és la hipòtesi que hi ha sobre la *domus* de la plaça de Sant Miquel.

El gust i la predilecció pel peristil o pati porticat no vol dir que no hi haguessin atris a *Barcino*, però en la seva majoria, probablement en cases benestants, serien secundaris i no funcionarien com a àrea central de circulació de la casa. La introducció del peristil a la casa en època tardorepublicana implica, en molts casos, que aquesta àrea s'annexioni a l'antic sector de l'atri per convertir-se

en una *domus* d'atri i peristil. Tot i que a Catalunya es coneixen construccions en època d'August de cases d'atri i peristil, com les cases del carrer de Lladó a *Baetulo* (Badalona)³², és a partir d'aquestes dates, i sobretot a partir del segle I dC, que es comprova com les cases de nova construcció són la casa de peristil o de pati porticat. Aquest fenomen es concreta a les províncies occidentals (Meyer, 1999; Gros, 2006: 149) i, tal com afirma P. Gros, Àfrica ofereix el millor camp d'observació per a la casa de peristil o pati porticat, amb ciutats que mostraven una gran empena en època altimperial. Tunísia, per exemple, ofereix un gran nombre de cases de peristil i pati porticat, amb una varietat de tipologies segons la disposició de l'entrada, el peristil i pati porticat i la sala de representació (Ghedini, 2003).

Cal, doncs, observar i comparar l'arquitectura domèstica que, com a *Barcino*, es desenvolupa a les ciutats de nova planta en època d'August a la península Ibèrica i, per exemple, del que s'ha pogut reconstruir de les cases d'època fundacional d'*Emerita* (Mèrida), es coneix una distribució de les parcel·les que dividiria una ínsula en sis habitatges, amb una repartició igualitària d'uns 500 a 600 m² de terreny. Són molt destacables les tipologies observades en aquestes cases que, al costat de cases d'atri, es desenvolupen entorn d'un pati, voltat de corredors i estances, amb un esquema ortogonal a imitació d'una gran casa de peristil, però a escala menor (Alba, 2004: 69-72). A la ciutat homòloga de *Barcino*, *Caesar augusta* (Saragossa), sembla que hi hauria hagut més cases d'atri que les constatades en d'altres ciutats augustes i imperials, tot i que la coneixença de les restes encara és molt parcial i es necessita de més excavacions per verificar aquestes tipologies d'època inicial i del segle I dC, ja que cal conèixer encara amb quin tipus d'àrea de circulació s'articulen cases com les del solar de Gavín y Sepulcro o la del carrer del Heroísmo (Beltrán, Mostalac, 2007: 71-78). Una altra ciutat interessant per observar-hi l'arquitectura en aquestes cronologies és *Bilbilis* (Calatayud), tot i que en aquest cas hereta un urbanisme antic i amb unes

32. L'exemple d'aquestes dues cases de Badalona és força excepcional, ja que no s'han pogut observar gaires exemples de cases que es construïssin dins d'un mateix projecte arquitectònic com a cases d'atri i peristil. La casa del *Clos de la Lombarda* de Narbona, com les cases de Badalona en època d'August, aixeca conjuntament el sector de l'atri i del peristil (Sabrié *et alii*, 1996: 166-167). Un altre exemple de *domus* on els sectors de l'atri i el peristil s'aixequen en una mateixa fase constructiva és la casa de *Carvalheiras* de *Bracara Augusta*, encara que aquesta és d'una cronologia més tardana, d'època flàvia (Martins, 2004: 164-168; Cortés, 2009: 524-526).

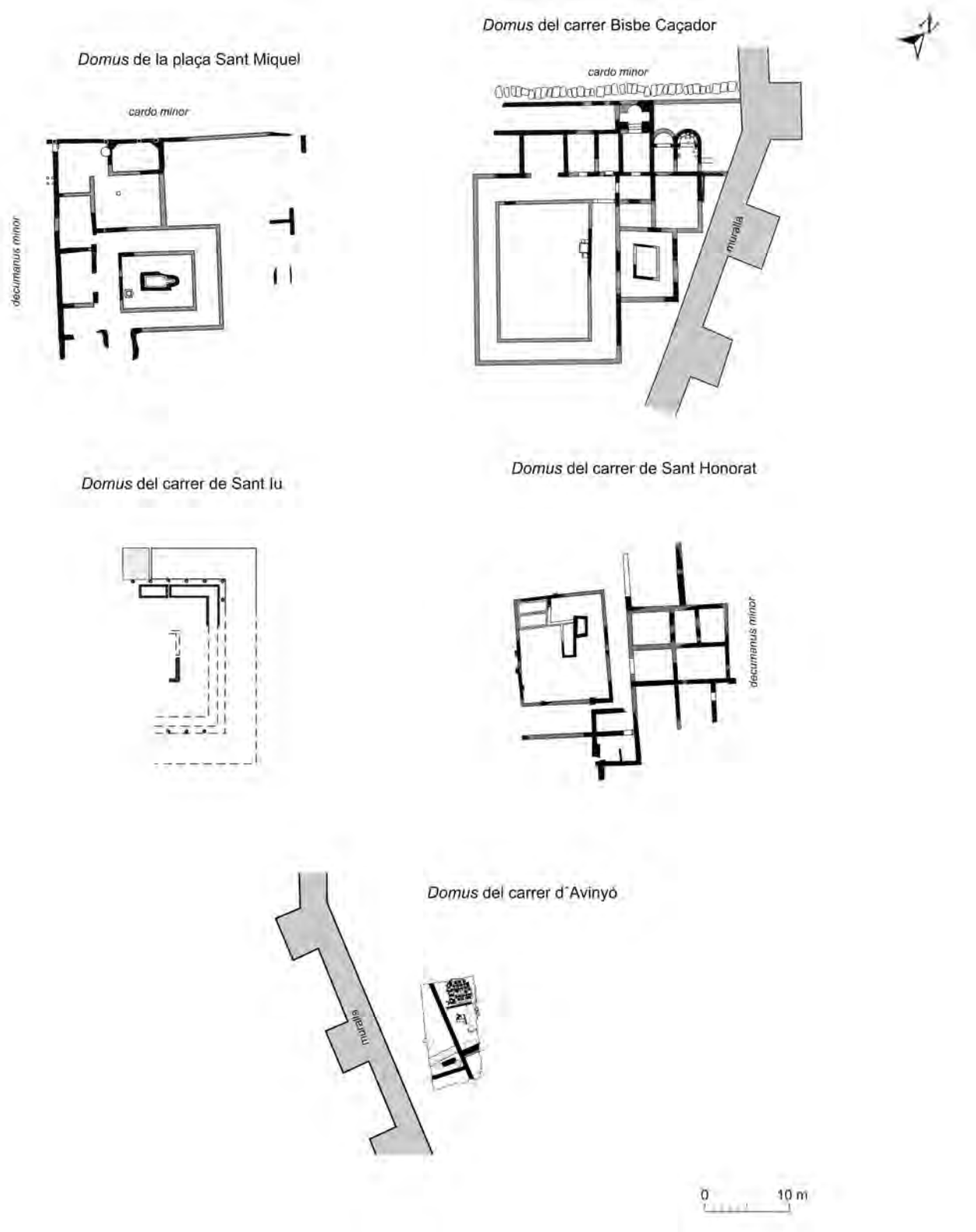

Figura 43
Quadre resum de la tipologia de les *domus* de *Barcino*.
[Dibuix: Emili Revilla i Vanesa Triay-MUHBA]

condicions físiques peculiars. De l'arquitectura domèstica de *Bilbilis* (Calatayud), que s'adapta al terreny, destaca la *Domus* I com la casa més ortogonal, en la qual, definida com una casa d'atri tetràstil i datada a finals del segle I aC/mitjan segle I dC (Uribe, 2004: 198-208), s'hi observa un atri sense *impluvium* i pavimentat amb lloses, amb les estances construïdes al seu entorn. Potser en aquesta casa, igual que a la casa núm. 1 de Munigua, més que un atri tetràstil es podria intuir un pati porticat petit de quatre columnes. De fet, la casa núm. 1 de Munigua, amb un esquema més propi de casa de peristil o de pati porticat que d'atri, considerat per alguns autors un pati porticat (Meyer, 1999: 106; Gros, 2006: 154-155), podria ser un bon exemple d'aquest pas de la concepció de la casa d'atri a la de peristil, com potser ho és també la *Domus* I de *Bilbilis* (Calatayud), ja que tindria un espai descobert enllosat i sense *impluvium*, un element indispensable per considerar-se una casa d'atri amb un espai descobert (Wallace-Hadrill, 1997: 223). És a dir, si l'espai és un pati descobert i no té *impluvium*, es podria interpretar com un petit pati porticat i no pas com un atri sense *impluvium*. La *Domus* I de *Bilbilis* (Calatayud), com també la casa núm. 1 de Munigua, indicarien aquest canvi de concepció en l'àrea de circulació i distribució de les cases d'aquesta època, el pas entre la casa d'atri a la casa de peristil i pati porticat altimperial.

Aquesta absència d'atris que es documenta a la ciutat de *Barcino* potser dóna resposta a aquest canvi de concepció que es produeix a partir del segle I dC: una ciutat de nova planta sense patrons anteriors heretats on, encara que hi haguessin cases d'atri, només s'hi ha documentat la casa de peristil i pati porticat, tal vegada perquè el nombre de cases benestants de la Barcelona antiga amb aquesta tipologia fos molt més abundant. Serà molt important per a aquestes reflexions i conclusions que, en un futur, els arqueòlegs puguin definir i distingir amb més claredat els conceptes d'atri, de pati porticat i de peristil, una feina que en l'actualitat encara presenta molts interrogants.

De les dues *domus* destacades amb àrea de circulació i distribució de *Barcino* en època altimperial, la que presenta un magnífic peristil, la famosa *domus* de la plaça de Sant Iu, mereix una especial atenció ja que aquest edifici pot tenir més d'una interpretació funcional. Tradicionalment s'ha considerat com una gran *domus* relacionada amb una de les grans famílies barcelonines; ara bé, tal com s'apuntava en el seu estudi individual, no hi ha prou

elements per identificar les restes com els d'una *domus*. No és gens estrany interpretar seus corporatives o *collegia* com una casa, tal com ha passat amb a la casa 101 de la *neapolis* d'Empúries, ja que arquitectònicament presenten característiques molt similars (Cortés, 2009: 488-491). En aquest exemple barceloní, les característiques arquitectòniques que poden identificar les restes amb aquest tipus d'edifici més públic són les magnituds i dimensions que es projecten del peristil i de la *domus* dins de la ciutat de *Barcino*, la seva relació amb el fòrum, la monumentalitat de les restes i la reforma del pòrtic oest.

A *Barcino* també s'hi han constatat habitatges relacionats amb una zona productiva, un fet molt estès a les ciutats romanes. Un exemple del segle I dC és el de les restes de la casa altimperial del carrer del Bisbe Caçador, mentre que l'altra casa amb un espai productiu correspon a l'última fase constructiva del carrer d'Avinyó. La zona productiva que ocupa una part de l'*intervallum* sembla que s'havia dedicat a aspectes més culinaris, potser un forn; en canvi, la part productiva de la casa altimperial del carrer del Bisbe Caçador té un dipòsit amb una canalització que podria estar destinat a la producció de vi o, fins i tot, d'oli, com la casa núm. 2 de Munigua, la qual, dataada a inicis de la segona meitat del segle I dC, conserva un complex de producció d'oli en el qual, a part del dipòsit on s'emmagatzemaria, s'hi ha documentat una premsa (Teichner, 2000). Malauradament, l'exemple barceloní només ha conservat un dipòsit característic per a l'emmagatzematge de líquids i, sense estudis d'anàlisi de residus orgànics, no s'hi pot adjudicar una producció concreta.

Les altres restes domèstiques destacades són els magnífics exemples de les cases construïdes durant l'antiguitat tardana, com la casa del carrer del Bisbe Caçador (arxiu administratiu) i la casa del carrer de Sant Honorat, totes dues classificades dins de la tipologia de *domus* de peristil i, per tant, continuadores de la tendència edilícia de la ciutat. Ara bé, cal dir que aquesta és la tipologia més comuna arreu de l'Imperi en aquesta cronologia, no només a la colònia de *Barcino*. Totes dues són grans *domus* benestants que ocupen un gran espai dins la petita xarxa urbanística de la ciutat i, sens dubte, devien de pertànyer a destacades personalitats romanes de la ciutat, ja que els espais de representació es destaquen clarament en tots dos habitatges. El cos representatiu de la *domus* del carrer del Bisbe Caçador s'ha pogut admirar en el sector nord-oriental de la casa, i malgrat el luxe confirmat a la *domus* del carrer de Sant Honorat, la part excavada no ha pogut

Figura 45

Mosaic localitzat a la intervenció feta al carrer de la Palma de Sant Just. [Centre de Documentació Patrimonial-MUHBA]

arribar a les estances de més representació, encara que sí que s'hi ha pogut apreciar l'inici d'aquest sector amb el *triclinium* d'estiu (*stibadium*) i el pòrtic amb funcions representatives propi de les cases de més alt nivell de l'època tardana. En el cas de la *domus* del carrer del Bisbe Caçador (arxiu administratiu) és possible que comptem amb el retrat d'alguna d'aquestes personalitats destacades de la ciutat romana (fig. 31); però, segurament, el propietari de la casa del carrer de Sant Honorat encara hauria tingut una posició més destacada a la ciutat ja que la *domus* es va situar a tocar del possible recinte del fòrum de la colònia. Si bé aquesta ubicació té lloc al segle IV dC i, per tant, l'espai públic podria haver evolucionat respecte de l'època altimperial, no deixa de reflectir una capacitat important de poder del nostre *dominus*.

Un element molt destacable d'aquestes restes privades de l'antiguitat tardana és la seva riquesa tant arquitectònica i estructural com decorativa, a partir de la qual es podria establir una competència d'ostentació i luxe entre totes dues *domus*, que destaquen pels seus paviments d'*opus tessellatum*. A la casa del carrer de Sant Honorat, el nombre de colors utilitzats en les seves composicions musivàries supera el considerat estàndard en les cases benestants d'aquesta època i la casa del carrer Bisbe del Caçador, a més, compta amb un *opus sectile* d'uns mòduls de mides considerables.

Totes dues cases disposen de zones termals i, encara que no coneixem la totalitat dels banys de la *domus* del carrer

de Sant Honorat, les del carrer del Bisbe Caçador (arxiu administratiu) són un dels exemples més grans de les *domus* urbanes d'Hispania. Ara bé, la utilització de plaques de marbre en els sòcols del pòrtic nord-oest de la *domus* del carrer de Sant Honorat i el seu paviment de plaques de marbre del *triclinium* d'estiu, es configura com un dels elements de major riquesa i luxe de què pot disposar una *domus* urbana.

5. Conclusions

La revisió de totes les restes domèstiques de la colònia *Julia Augusta Faventia Paterna Barcino* ens permet destacar dues característiques per sobre de totes les altres dades estudiades; la primera, tal com s'ha constatat extensament en l'apartat de l'habitatge de *Barcino*, és la documentació exclusiva de la tipologia de peristil o pati porticat; la segona, és que les restes descobertes pertanyen només a cases de caràcter benestant (fig. 43). L'única que no s'ha constatat amb certesa és la casa altimperial del carrer del Bisbe Caçador, pel fet que només s'ha pogut documentar la zona productiva, encara que la reutilització d'alguns elements antics per part de la casa del segle IV dC del mateix solar, indiquen que també hauria estat una casa d'un cert nivell. Evidentment, tal com es reflexionava a l'inici d'aquest estudi, les poques restes descobertes i la seva parcialitat obliguen a ser molt prudents a l'hora de plantejar unes pautes en el model d'habitatge d'una ciutat. Així doncs, tot i que aquestes dues

característiques estan subjectes a noves descobertes arqueològiques i que, sens dubte, estan relacionades entre si³³, sí que es pot afirmar que suggereixen una tendència en l'edificació privada de la ciutat.

És molt remarcable que només s'hagi descobert aquest tipus d'habitatge a l'interior de l'àrea emmurallada; ja que des de la perspectiva de l'arquitectura domèstica ens obliga a reflexionar sobre el tipus i funció de la ciutat de *Barcino* dins del territori de la Laietània. A l'època precedent a la fundació de la ciutat de *Barcino*, la republicana, hi destaca la fundació de *Baetulo* (Badalona) i, anteriorment, l'ocupació romana de Cabrera de Mar i *Iluro* (Mataró) (Rodà, 2009: 202-203), i es defineix com una època transitòria per l'absència d'una reestructuració general del territori (Palet, 1997: 185-187). L'estudi del pla de Barcelona va poder concloure que les fundacions de *Baetulo* i *Barcino* eren models d'implantació territorial clarament diferenciats. A *Barcino*, tot i els canvis estructurals detectats en el territori i en els patrons d'assentament, que evidencien una ocupació del territori i, per tant, una funció econòmica i administrativa de la ciutat (Rodà, 1996: 282, 2001: 22; Gurt, Rodà, 2005: 153), s'hi ha pogut observar que no va suposar una explotació agrícola generalitzada al pla de Barcelona en època altimperial (Palet, 1997: 186; Palet, Riera, 2009: 133-136). Així doncs, tal com ja s'havia deduït a partir de les dimensions de la ciutat i de les seves característiques urbanes (Guitart, 1993), la colònia de *Barcino*, a part de l'aspecte econòmic, s'havia fundat sobretot per una funció política, administrativa i religiosa, amb un destacat caràcter simbolicoidològic de domini i conquesta del territori (Palet, 1997: 186). En aquest sentit, l'arquitectura domèstica sembla que confirma aquestes funcions més polítiques i religioses: la ciutat té reduïdes dimensions i no hi ha cases modestes de colons comuns, sinó cases benestants amb un elevat grau de representació, cases amb un rol públic dins l'espai privat. El desenvolupament de les relacions públiques dins de la concepció de l'estructura domèstica és un element intrínsec dins la *domus* benes-

tant romana de totes les ciutats de l'Imperi. I un cop més, cal dir que només hem descobert aquest tipus de cases a *Barcino* per tant, el nombre d'aquestes *domus* a la ciutat implica un percentatge força elevat, encara més segons les dimensions del recinte emmurallat urbà. A més, una d'aquestes cases, la *domus* de la plaça de Sant Iu, s'identifica com una seu corporativa i, per tant, intensificaria més encara aquest caràcter polític i religiós de la ciutat. És possible que en el futur d'altres restes arqueològiques de la ciutat siguin catalogades com a *collegia* i seus corporatives.

En definitiva, tot i les poques cases excavades a la ciutat, es pot observar com *Barcino* s'insereix dins de les tendències arquitectòniques que es desenvolupen en el món privat a l'Imperi romà en època imperial. S'hi ha pogut visualitzar la casa de peristil o pati porticat, com també estances nobles amb bells mosaics i pintures, i segurament columnades com la *domus* del palau Arquebisbal. I, finalment, la relació dels espais productius amb estructures domèstiques. Resta però, conèixer la casa més humil, tot esperant que en els pròxims anys es disposi d'un repertori més ampli d'estructures domèstiques i que s'ampliï el coneixement de la zona suburbana que comença a documentar-se a l'àrea oriental de la ciutat antiga.

33. El més comú en una tipologia de casa de peristil i pati porticat és que sigui una *domus* benestant.

BIBLIOGRAFIA

- AAVV 1991. *La casa urbana hispanorromana: ponencias y comunicaciones*, Institución Fernando el Católico, Saragossa.
- AAVV 1996. *La Maison urbaine d'époque romaine en Gaule narbonnaise et dans les provinces voisines (Actes du colloque d'Avignon: 11-13 novembre 1994)*, vol. I-II, Avinyó.
- ADROER, A.M. 1983. "Restos romanos en el palacio de los Virreyes de Barcelona", *Rivista di studi liguri* 45, pp. 247-252.
- AKERSTRÖM-HOUGEN, G. 1974. *The calendar and hunting mosaics of the villa of the Falconer in Argos: a study in early Byzantine iconography*, Estocolm.
- ALARCÃO, J. DE 1985. *Introdução ao estudo da casa romana*, Coimbra.
- ALBA, M. 1997. "Ocupación diacrónica del Área Arqueológica de Morería (Mérida)", *Memoria 1: Excavaciones Arqueológicas: 1994-1995*, Mérida, pp. 285-315.
- ALBA, M. 2004. "Arquitectura doméstica", a DUPRÉ, X. (ed.) *Las capitales provinciales de Hispania*, vol. 2, Mérida. *Colonia Augusta Emerita*, Roma, pp. 67-83.
- ALBA, M. 2005. "La vivienda en Emerita durante la Antigüedad Tardía: propuesta de un modelo para Hispania", *VI Reunión d'Arqueologia Cristiana Hispànica, Valencia (2003)*, Barcelona, pp. 121-150.
- ALEXANDER, M.A.; ENNAÏFER, M.; GRETZINGER, J. 1973. *Corpus de Mosaïques de Tunisie*, vol. I, Utique. *Insulae I, II, III*, Tunísia.
- ARCE, J.; CHAVARRÍA, A.; RIPOLL, G. 2007. "The Urban Domus in Late Antique Hispania: Examples from Emerita, Barcino and Complutum", a LAVAN, L.; ÖZGENEL, L. (ed.) *Housing in Late Antiquity. From Palaces to Shops*, Leiden-Boston, pp. 305-336.
- BALDINI, I. 2001. *La domus tardo-antica. Forme e rappresentazioni dello spazio domestico nelle città del Mediterraneo*, Bologna.
- BALIL, A. 1959. "Arquitectura doméstica en la Barcelona romana", *Oretania* I, pp. 125-133.
- BALIL, A. 1962a. "Arte helenístico en el Levante español. Tres emblemata ampuritanos", *Archivo Español de Arqueología* XXXV, pp. 117-123.
- BALIL, A. 1962b. "Arte helenístico en el Levante español. Un ara pintada hallada en Ampurias", *Archivo Español de Arqueología* XXXV, pp. 124-130.
- BALIL, A. 1962c. "Mosaicos ornamentales romanos de Barcelona", *Archivo Español de Arqueología* XXXV, 105/106, pp. 36-69.
- BALIL, A. 1964. "Mosaicos romanos de Baetulo", *Zephyrus* XV, pp. 85-100.
- BALIL, A. 1972a. *Casa y urbanismo en la España antigua I*, Valladolid.
- BALIL, A. 1972b. "Casa y urbanismo en la España antigua II. Casa familiar y vivienda colectiva en la España Romana", *Boletín del Seminario de Estudios de Arte y Arqueología, Universidad de Valladolid XXXVIII*, pp. 55-131.
- BALIL, A. 1973. *Casa y urbanismo en la España antigua III*, Valladolid.
- BALIL, A. 1974. *Casa y urbanismo en la España antigua IV*, Santiago de Compostela.
- BALTY, J.-C. 1997. "Mosaïque et architecture domestique dans l'Apamée des Ve et VIe siècles", *Patrons and Pavements*, pp. 187-199.
- BARRAL, X. 1978. *Les mosaïques romaines et médiévales de la Regio Laietana*, Barcelona.
- BELTRÁN, M. 2003. "La casa hispanorromana. Modelos", *Bolskan* 20, pp. 13-66.
- BELTRÁN, M.; MOSTALAC, A. 1996. "La casa romana en Hispania", *La Maison urbaine d'époque romaine en Gaule narbonnaise et dans les provinces voisines (Actes du colloque d'Avignon, 11-13 novembre 1994)*, pp. 53-60. Avinyó.
- BELTRÁN, M.; MOSTALAC, A. 2007. "Arquitectura doméstica", a BELTRÁN, F. (ed.) *Las capitales provinciales de Hispania*, vol. 4, Zaragoza. *Colonia Caesar Augusta*, Roma, pp. 71-83.
- BELTRÁN DE HEREDIA, J. 1998. "La elaboración del vino en el mundo romano: una instalación urbana de producción de vino en Barcino", *El vi a l'antiguitat: economia, producció i comerç al Mediterrani occidental, II Col·loqui Internacional d'Arqueologia Romana*, Monografies Badalonines 14, Badalona, pp. 277-288.
- BELTRÁN DE HEREDIA, J. (dir.) 2001. *De Barcino a Barcinona (segles I-VII). Les restes arqueològiques de la plaça del Rei de Barcelona*, Institut de Cultura, MHCB, Barcelona.
- BELTRÁN DE HEREDIA, J. 2005. "La cetaria de Barcino. Una factoría de salazón del siglo III d.C. en el yacimiento de la plaza del Rey de Barcelona", a MOLINA, J.; SÁNCHEZ, M.J. (coord.) *III Congreso Internacional de Estudios Históricos. El Mediterráneo: La cultura del mar y la sal*, Santa Pola (Alacant), pp. 191-197.
- BELTRÁN DE HEREDIA, J. 2006. "El urbanismo romano y tardoantiguo de Barcino (Barcelona): Una aportación a la topografía de la colonia", *Civilización. Un viaje a las ciudades de la España antigua*, Alcalá de Henares, pp. 87-96.
- BELTRÁN DE HEREDIA, J. 2000. "Los restos arqueológicos de una fullonica y de una tintoria en la colonia romana de Bar-

- cino [Barcelona]", *Complutum* 11, Universidad Complutense de Madrid, Madrid, pp. 253-259.
- BOLLMANN, B. 2001. "Les collèges religieux et professionnels romains et leurs lieux de réunion à Ostie", a DESCOENDRES, J.-P. (dir.) *Ostia: port et porte de la Rome Antique*, Ginebra, pp. 172-178.
- BORGHINI, G. 2004. *Marmi antichi*, De Luca, Roma.
- BOWE, P. 2004. *Gardens of the Roman World*, J. Paul Getty Museum, Los Angeles.
- CARRILLO, J.R. 1995. "Las sedes de corporaciones en el mundo romano: un problema de identificación arqueológica", *Anales de Arqueología Cordobesa* 6, pp. 29-77.
- COMAS, M.; JUAN, J. 2002. "Dues domus amb instal·lacions per a la producció de vi a la ciutat romana de Baetulo. Anàlisi arqueobotàniques i de residus orgànics", a RIVET, L.; SCIALLANO, M. (ed.) *Vivre, produire et échanger: reflets méditerranéens. Mélanges offerts à Bernard Liou. Archéologie et Histoire Romaine* 8, Montagnac, pp. 451-456.
- CORTÉS, A. 2009. *L'arquitectura domèstica de les ciutats romanes de catalunya*. www.tesisenxarxa.net/TESIS_UAB/AVAILABLE/TDX.../acv1de2.pdf | www.tesisenxarxa.net/TESIS_UAB/AVAILABLE/TDX.../acv2de2.pdf
- CORTÉS, A. 2010. "L'arquitectura domèstica a Tarraco. Època tardorepublicana i altimperial", *Butlletí Arqueològic*, V, 31 (2009), pp. 511-534.
- CORTÉS, A. (en premsa). "L'arquitectura domèstica", a RODÀ, I. (coord.) *Las capitales provinciales de Hispania*, vol. 5, *Colonia Iulia Augusta Faventia Paterna Barcino*, Barcelona, Roma.
- DE VOS, A.; DE VOS, M. 1982. *Pompei, Ercolano, Stabia*, a COARELLI, F. (dir.), *Guide archeologiche Laterza* 11, Roma.
- DUNBABIN, K.M.D. 1991. "Triclinium and Stibadium", a SLATER, W.J. (ed.) *Dining in a Classical Context*, Ann Arbor, pp. 121-148.
- DUNBABIN, K.M.D. 1999. *Mosaics of the Greek and Roman world*, Cambridge.
- DURAN I SANPERE, A. 1943. "Vestigios de la Barcelona romana en la plaza del Rey", *Ampurias* V, pp. 53-77.
- ETIENNE, R. 1960. *Le quartier nord-est de Volubilis*, París.
- FLORENSA, F.; GAMARRA, A. 2006. "L'excavació del jaciment arqueològic del carrer Sant Honorat 3 de Barcelona", *Tribuna d'Arqueologia 2003-2004*, pp. 189-209.
- FUENTES, M. 2006. "Novedades en el extremo sureste del foro de Carthago Nova: El porticado de la sede colegial", *Mastia* 5, pp. 141-155.
- GARCÍA, J.; MIRÓ, N.; REVILLA, E. 2003. "Un context paleoandalusí a l'excavació de l'Arxiu Administratiu de Barcelona [1998]", *II Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya. Sant Cugat del Vallès 18-21 d'abril de 2002*, vol. I. Actes, Santa Margarida de Montbui, pp. 363-380.
- GARCÍA-ENTERO, V. 2005. *Los balnea domésticos -ámbito rural y urbano- en la Hispania romana*, Anejos de Archivo Español de Arqueología XXXVII, Madrid.
- GHEDINI, F. 2003. "La casa romana in Tunisia fra tradizione e innovazione", a BULLO, S.; GHEDINI, F. (ed.) *Amplissimae atque ornatissimae domus. L'edilizia residenziale nelle città della Tunisia romana*, Roma, pp. 315-356.
- GNOLI, R. 1988. *Marmora Romana*, Edizioni dell'Elefante, Roma.
- GOZLAN, S. 1971-72. "La Maison de Neptune à Acholla-Botria [Tunisie]. Problèmes posés par l'architecture et le mode de construction", *Karthago* 16, pp. 43-99.
- GRANADOS, J.O. 1994. "Estructura urbana de la ciutat romana", *La ciutat antiga. Història de Barcelona*, vol. 1, Enciclopèdia Catalana - Ajuntament de Barcelona, Barcelona, pp. 141-201.
- GRANADOS, J.O.; RODÀ, I. 1979. "Restos de una casa romana en el patio del palacio Arzobispal de Barcelona", a *XV Congreso Nacional de Arqueología, Lugo, 28-30 septiembre 1977*, Saragossa, pp. 983-1.002.
- GRANADOS, J. O.; RODÀ, I. 1980. "Restos de una casa romana en el patio del palacio Arzobispal de Barcelona", *Noticiario Arqueológico Hispánico* 9, pp. 449-464.
- GRANADOS, J. O.; MANERA, E.; SOL, J. 1977. "Notas sobre Barcelona: sector B de la plaza de San Miguel", *Crónica del XIV Congreso Nacional de Arqueología*, vol. 20, Saragossa, pp. 1.105-1.112.
- GROS, P. 2006. *L'architecture romaine, 2. Maisons, palais, villas et tombeaux*, Les Manuels d'art et d'archéologie antiques, París.
- GUIDOBALDI, M.P.; PESANDO, F. 2007. "I giardini nelle residenze di lusso romane: la documentazione dell'area vesuviana", a PASQUALE, G.; PAOLUCCI, F. (ed.) *Il giardino antico da Babilonia a Roma. Scienza, arte e natura*, Liorna, pp. 118-127.
- GUIRAL, C. 2000. "La pintura romana en España: aportaciones recientes", a NOGALES, T. (ed.) *La pintura romana antigua. Actas del Coloquio Internacional. Museo Nacional de Arte Romano (septiembre 1996)*, Mérida, pp. 21-35.
- GUITART, J. 1993. "La ciudad romana en el ámbito de Cataluña", LEÓN, P.; BENDALA, M. (coord.) *La ciudad hispanorromana*, Barcelona, pp. 54-83.

- GURT, J.M.; RODÀ, I. 2005. "El Pont del Diable. El monumento romano dentro de la política *augustea*", *Archivo Español de Arqueología* 78, nº 191-192, pp. 147-166.
- HERNÁNDEZ SANAHUJA, B. 1864 (manuscrit) *Disertación histórico-monumental de Barcelona desde su fundación hasta la época condal. Disertación sobre la época del primer recinto fortificado de Barcelona*, Arxiu de l'Arquebisbat de Tarragona.
- LE GLAY, M. 1981. "Les jardins à Vienne", a FARRAR, L. *Ancient Roman Gardens*, Washington, pp. 49-65.
- LEACH, E.W. 1997. "Oecus on Ibycus: Investigating the Vocabulary of the Roman House", a BON, S.; JONES, R. (ed.) *Sequence and Space in Pompeii*, Oxford, pp. 50-72.
- MARTIN, R.; VARÈNE, P. 1973. "Le monument d'Ucuétis à Alésia", *Gallia*. 26e Supplément, CNRS, París.
- MARTÍN, A.; MIRÓ, N.; REVILLA, E. 2000. "El complejo termal privado de la *domus* de la calle Bisbe Caçador de Barcelona", *Termas Romanas en el Occidente del Imperio: II Coloquio Internacional de Arqueología en Gijón*, VTP Editorial, Gijón, pp. 238-287.
- MARTINS, M. 2004. "Urbanismo e arquitectura em *Bracara Augusta*. Balanço dos contributos da arqueologia urbana", a RUIZ DE ARBULO, J. (ed.) *Simulacra Romae. Roma y las capitales provinciales del Occidente Europeo. Estudios Arqueológicos. Reunión celebrada en Tarragona los días 12, 13, 14 de diciembre del 2002*, Tarragona, pp. 149-169.
- MEYER, K.E. 1999. "Axial peristyle houses in the western empire", *Journal of Roman Archaeology* 12, pp. 101-121.
- MIRÓ, C. 2005. "Balanc de l'activitat arqueològica a la ciutat (setembre 2003-desembre 2004)", *Quaderns d'Arqueologia i Història de la ciutat de Barcelona*, Època II, 1, Museu d'Història de Barcelona, Institut de Cultura, Barcelona, pp. 135-149.
- MIRÓ, C.; PUIG, F. 2000. "Edificios termales públicos y privados en *Barcino*", a FERNÁNDEZ, C.; GARCÍA V. (ed.) *Termas Romanas en el Occidente del Imperio: II Coloquio Internacional de Arqueología en Gijón*, VTP Editorial, Gijón, pp. 171-178.
- MIRÓ, C.; ORENGO, H.A. 2010. "El cicle de l'aigua a *Barcino*. Una reflexió entorn a les noves dades arqueològiques", *Quaderns d'Arqueologia i Història de la ciutat de Barcelona*, Època II, 6, Museu d'Història de Barcelona, Institut de Cultura, Barcelona, pp. 108-133.
- MOSTALAC, A. 1992. "La pintura romana en España. Estado de la cuestión", *Anuario del Departamento de Historia y Teoría del Arte* IV, pp. 9-22.
- PALET, J.M. 1997. *Estudi territorial del Pla de Barcelona. Estructuració i evolució del territori entre l'època iberoromana i l'altmedieval. Segles II-I aC – X-XI dC*, Estudis i Memòries d'Arqueologia de Barcelona 1, Barcelona.
- PALET, J.M.; RIERA, S. 2009. "Modelació antròpica del paisatge i activitats agropecuàries en el territori de la colònia de *Barcino*: aproximació des de l'arqueomorfologia i la palinologia", a CARRERAS MONFORT, C.; GUITART I DURAN, J. (coord.) *Barcino, 1. Marques i terrisseries d'àmfores al Pla de Barcelona*, pp. 131-140.
- PALOL, P. 1996. "Un cavaller romà del s. IV a *Barcino*: a propòsit de la pintura mural descoberta l'any 1994", *Quaderns d'Història* 2/3, Barcelona, pp. 173-175.
- PALOL, P. 1999. "Casa del carrer del Bisbe Caçador (Barcelona)", *Del romà al romànic. Història, art i cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV i X*, Barcelona, p. 89.
- RAMALLO, S. 1990. "Talleres y escuelas musivas en la península Ibérica", *Mosaicos romanos. Estudio sobre iconografía. Actas del homenaje "in memoriam" de Alberto Balil Illana, Guadalajara (27-28 de abril de 1990)*, Guadalajara, pp. 135-180.
- RAYA DE CÁRDENAS, M.; MIRÓ, B. 1991. "Excavació arqueològica a la plaça de Sant Miquel", *Tribuna d'Arqueologia* 1989-1990, pp. 157-158.
- RAYA DE CÁRDENAS, M.; MIRÓ, B. 1994. "Una *domus augustea* en la plaza de Sant Miquel de Barcelona", a DUPRÉ, X. (coord.) *La ciutat en el món romà, Actes del XIVè Congrès Internacional d'Arqueologia Clàssica de Tarragona (1993)*, vol. 2, Tarragona, pp. 349-350.
- RIVA, S. 1999. "Le cucine delle case di Ostia", *Mededelingen van het Nederlands Instituut te Rome* 58, pp. 117-128.
- RIVET, J.; SAULNIER, S. 1996. "Fréjus", *La Maison urbaine d'époque romaine en Gaule narbonnaise et dans les provinces voisines (Actes du colloque d'Avignon: 11-13 novembre 1994)*, vol. I-II, Avinyó, pp. 93-134.
- RIZZA, G.; GARRAFFO, S. (ed.) 1988. *La Villa romana del casale di Piazza Armerina: atti della IV riunione scientifica della scuola di perfezionamento in archeologia classica dell'Università di Catania, Piazza Armerina, 28 settembre-1 ottobre 1983*, Università di Catania, Istituto di archeologia, Palerm.
- RODÀ, I. 1996. "El papel de Augusto en la trama urbana de la Hispania Augustea", a RODRÍGUEZ, A. (coord.) *Los orígenes de la ciudad en el noroeste hispánico. Actas del Congreso Internacional*, Lugo, pp. 275-293.
- RODÀ, I. 2001. "Barcelona. De la seva fundació al segle IV dC", a BELTRÁN, J. (dir.) *De *Barcino* a *Barcinona* (segles I-VII). Les restes arqueològiques de la plaça del Rei de Barcelona*, Institut de Cultura, MHCB, Barcelona, pp. 22-33.
- RODÀ, I. 2009. "Hispania en las provincias occidentales del Imperio durante la República y el Alto Imperio: una perspecti-

- va arqueològica", a ANDREA, J.; CABRERO, J.; RODÀ, I. (ed.) *Hispaniae. Las provincias hispanas en el mundo romano*, Tarragona, pp. 193-222.
- SABRIÉ, M.; SABRIÉ, R.; MOULIS, D. 1996. "Narbonne", *La Maison urbaine d'époque romaine en Gaule narbonnaise et dans les provinces voisines (Actes du colloque d'Avignon, 11-13 novembre 1994)*, Avinyó, pp. 161-174.
- SALZA, E. 1980. "Cucine e quartieri servili in epoca romana", *Rendiconti della Pontificia Accademia Romana di Archeologia* 51-52, pp. 237-294.
- SANTOS, M. 2005. "L'espai del jardí en la casa urbana romana", a AQUILUÉ, X. (dir.), *Jardins d'Empúries. La jardineria en època romana*, Girona, pp. 28-38.
- SEILER, F. 1992. "Casa degli amorini dorati (VI 16, 7.38), München", a STROCKA, V.M. (ed.) *Häuser in Pompeji*, Tübingen.
- SERRA RÀFOLS, J.C. 1964. "Notas sobre el sector nordeste de la muralla romana de Barcelona", *Cuadernos de Arqueología e Historia de la Ciudad V*, pp. 5-64.
- SERRA RÀFOLS, J.C. 1967. "Balanz i estat actual de l'estudi de la muralla romana de Barcelona", *Cuadernos de Arqueología e Historia de la Ciudad X*, pp. 129-148.
- SERRANO, E. 2005. "Cerámicas africanas", a ROCA, M.; FERNÁNDEZ, M.I. (coord.) *Introducción al estudio de la cerámica romana. Una breve guía de referencia*, Servicio de Publicaciones de la Universidad de Málaga, pp. 225-304.
- SOL, J. 1977. "Memoria de los trabajos realizados en la zona B de la plaza de San Miguel y en la muralla romana de Barcelona (1973)", *NAH Arq*, pp. 579-88.
- SILLIÈRES, P. 1991. "La maison romaine à Baelo Claudia. Essai de révision des données anciennes", a AAVV, *La casa urbana hispanorromana: ponencias y comunicaciones*, Institución Fernando el Católico, Saragossa, pp. 321-326.
- STROCKA, V.M. 1991. *Häuser in Pompeji, 4. Casa del Labirinto (VI II-8-10)*, Munic.
- TEICHNER, J. 2000. "La casa núm. 2 de Munigua. Un complejo de producción de aceite en Sierra Morena", a CHIC, G. (ed.) *Ex Baetica amphorae. Conservas, aceite y vino de la Bética en el imperio romano. Congreso Internacional (Écija y Sevilla, 17-20 de diciembre de 1998)*. Actas, Écija, pp. 1.343-1.348.
- TCHALENCO, G. 1953-1958. *Villages antiques de la Syrie du Nord. Le massif du Bélus à l'époque romaine*, 3 vol., París.
- URIBE, P. 2004. "Arquitectura doméstica en Bilbilis, la Domus I", *Saldivie* 4, pp. 191-220.
- WALLACE-HADRILL, A. 1997. "Rethinking the Roman atrium house", a LAURENCE, R.; WALLACE-HADRILL, A. (ed.), *Domestic space in the Roman world: Pompeii and beyond*, Journal of Roman Archaeology. Supplementary series 22, pp. 219-240.
- ZACCARIA, A. 1995. *Spazio privato e spazio pubblico nella città romana*, École française de Rome.

